

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KUR'ÂN'DA MÜTERÂDİF MÂNA VERİLEN BAZI
KELİMELEİN ETİMOLOJİK TAHLİLİ VE BAZI
MEALLERDE MUKAYESELİ DEĞERLENDİRMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Emre KAYA

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EKİCİ**

**RİZE
2025**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EKİCİ danışmanlığında, Emre KAYA tarafından hazırlanan *Kur'ân'da Mütêrâdîf Mâna Verilen Bazı Kelimelerin Etimolojik Tahlili ve Bazı Meallerde Mukayeseli Değerlendirmesi* adlı bu tez çalışması, 31/07/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Ünvanı, Adı SOYADI

İmza

Başkan

:

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EKİCİ

Üye

:

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir KİŞMİR

Üye

:

Dr. Öğr. Üyesi Zahir ASLAN

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Kur’ân’da Müterâdif Mâna Verilen Bazı Kelimelerin Etimolojik Tahlili ve Bazı Meallerde Mukayeseli Değerlendirmesi” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

31/07/2025

Emre KAYA

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'in derin anlam dünyasını keşfetme yolculuğunun bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İlahi vahyin insanlık tarihindeki yeri ve anlamını çözümlemek, yalnızca bireysel bir sorumluluk değil, aynı zamanda toplumsal bir bilinç oluşturma gayretidir. Kur'ân, yalnızca bir kutsal metin değil, aynı zamanda insanlığın her alanına rehberlik eden bir mesajlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an'daki kelimelerin etimolojik ve semantik boyutlarını incelemek, bu ilahi mesajı daha iyi anlamanın temel adımlarından biridir. Bu bağlamda, çalışma boyunca Ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir geleneğinden ilham alarak, semantik analiz yöntemini temel bir metot olarak kullanıp Kur'an'daki bazı anahtar kelimelerin tarihsel kökenlerini, anlam çeşitliliğini ve bu kelimelerin bağlam içerisindeki fonksiyonlarını analiz etmeye çalıştım. Bu çaba, hem Kur'ân-ı Kerîm'in dilsel zenginliğini hem de onun içerdiği derin ilahi mesajı bir kez daha gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır.

Bu tezin ortaya çıkmasında rehberliği, sabrı ve değerli katkılarıyla bana yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EKİCİ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, araştırma sürecimde beni destekleyen değerli aileme ve çok kıymetli arkadaşlarım İslam AK, Fatih DURMUŞ, Hamza ÇATAN ve Nurullah BİÇER'e minnettarım. Onların varlığı, bu çalışmayı daha ileriye taşıma konusunda beni her zaman cesaretlendirmiştir.

Bu çalışma, Kur'an'ın evrensel mesajını anlamaya ve aktarmaya yönelik bir adım olmayı hedeflemekte, İslâmî ilimlere ilgi duyan herkese bir ışık kaynağı olmayı ümit etmektedir.

Saygılarımla,

Emre KAYA
RİZE/2025

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
1. KUR'AN'DA “YÜK” MÂNASINDA KULLANILAN BAZI KELİMELERİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ.....	6
1.1. Vizr/وِزْر.....	6
1.2. Isr/إِصْر.....	9
1.3. Sikal/ثِقَال.....	13
1.4. Haml/Himl/حَمْل.....	17
1.5. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi	18
1.5.1. Vizr/وِزْر.....	19
1.5.2. Isr/إِصْر.....	21
1.5.3. Sikal/ثِقَال.....	24
1.5.4. Haml/Himl/حَمْل.....	25
2. KUR'AN'DA “HELÂK/YIKIM” MÂNASINA GELEN BAZI KELİMELERİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ.....	27
2.1. Bevâr/بَوَار.....	27
2.2. Tedmîr/تَدْمِير.....	30
2.3. Tebâr-Tetbîr/تَبَار-تَتْبِير.....	32
2.4. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi	34
2.4.1. Bevâr/بَوَار.....	34

2.4.2. Tedmîr/تَدْمِيرُ	36
2.4.3. Tebâr-Tetbîr/تَبَارٌ-تَتْبِيرُ	38
3. KUR'AN'DA “AKIL” MÂNASINA GELEN BAZI KELİMELEİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ	41
3.1. Akl/عَقْلُ	41
3.2. Lübb/لُبُّ	45
3.3. Fuâd/فُؤَادُ	49
3.4. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi	53
3.4.1. Akl/عَقْلُ	53
3.4.2. Lübb/لُبُّ	55
3.4.3. Fuâd/فُؤَادُ	57
4. KUR'AN'DA “CİMRİLİK” MÂNASINA GELEN BAZI KELİMELEİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ	59
4.1. Zinne/زِينَةٌ	59
4.2. Buhl/بُحْلُ	60
4.3. Şuhh/شُحُّ	62
4.4. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi	65
4.4.1. Zinne/زِينَةٌ	65
4.4.2. Buhl/بُحْلُ	67
4.4.3. Şuhh/شُحُّ	68
5. KUR'AN'DA “YIL” MÂNASINA GELEN BAZI KELİMELEİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ	72
5.1. Âm/عَامٌ	72
5.2. Sene/سَنَةٌ	75
5.3. Havl/حَوْلٌ	78
5.4. Hicec/حِجَجٌ	81

5.5. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi	82
5.5.1. Âm/عَام	82
5.5.2. Sene/سَنَة	85
5.5.3. Havl/حَوْل	86
5.5.4. Hicec/حِجَع	90
6. SONUÇ	92
KAYNAKÇA	95

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim EKİCİ

Hazırlayan : Emre KAYA

Yıl : 2025

Sayfa Sayısı : 98

ÖZET

KUR'ÂN'DA MÜTERÂDİF MÂNA VERİLEN BAZI KELİMELERİN ETİMOLOJİK TAHLİLİ VE BAZI MEALLERDE MUKAYESELİ DEĞERLENDİRMESİ

Bu çalışmamız Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı kelimelerinin etimolojik tahlili ve anlam analizine ilişkin bir çalışma olup belirli kelimelerin ve türevlerinin cahiliye şiirlerinde, Kur'an'ın nüzûl döneminde, İslâmî dönem şiirlerinde ve ilk dönem sözlüklerindeki anlam araştırmasını kapsamaktadır. Bunun yanında incelenen kelimelerin Kur'an bağlamında ıstılâhî mâna kazanıp kazanmadığına da değinilmiştir. Söz konusu kelimelerin gerek mastarları gerekse kendilerinden türemiş olan müştakları tek tek tesbit edilip, Kur'an'da kaç defa, hangi âyetlerde, ve ne anlamda kullanıldığına dair bilgi verilmiştir. Son olarak ülkemizde bir hayli fazla olan meâl çalışmaları içerisinde üç meâl arasında bu kelimelere tespit edilen mânaların verilip verilmediği konusunda mukâyese yapılmıştır ve varılan neticeler belirtilmiştir. Yapılan karşılaştırmalar, kelimelerin doğru anlaşılmasının ve Kur'an'ın doğru yorumlanması açısından önemini vurgulamaktadır. Bu tez, etimolojik ve semantik bir perspektifle Kur'an'daki kelimelerin derinlemesine bir analizini sunarak, metnin doğru anlaşılmasına katkı sağlamayı, meâllerin Kur'an'ın anlam zenginliğini yansıtmada noktasında eksik olduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışma, gelecekteki araştırmalar için bir temel teşkil etmekte ve Kur'an'ın zengin dil yapısını anlamada önemli bir kaynak oluşturmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Kur'an, Meâl, Semantik.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Master Thesis

Supervisor : Asst. Prof. Dr. İbrahim EKİCİ

Author : Emre KAYA

Year : 2025

Pages : 98

ABSTRACT

THE ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF SOME WORDS GIVEN SYNONYMOUS MEANINGS IN THE QUR'AN AND THEIR COMPARATIVE EVALUATION IN SELECTED TRANSLATIONS

This study is an analysis of the etymology and meaning of certain words in the Qur'an, covering the investigation of the meanings of specific words and their derivatives in pre-Islamic poetry (Jāhiliyyah poetry), the period of the Qur'an's revelation, in early Islamic poetry, and in the first Arabic lexicons. Additionally, it has been addressed whether the examined words have acquired technical meanings (istilāhī) within the context of the Qur'an. The roots (maṣḍar) of these words, as well as the derivatives (mushtaq) formed from them, have been identified one by one, with information provided on how many times, in which verses, and in what sense they have been used in the Qur'an. Finally, within the numerous translation studies (meāl) available in our country, a comparison has been made between three translations to determine whether the meanings identified for these words are reflected. The results highlight the importance of correctly understanding these words for the accurate interpretation of the Qur'an. This thesis, by offering an in-depth analysis of the words in the Qur'an from an etymological and semantic perspective, aims to contribute to the correct understanding of the text, demonstrating that translations fail to reflect the richness of the Qur'an's meanings. The study aims to establish a foundation for future research and to create an important source for understanding the Qur'an's rich linguistic structure.

Key Words: Etymology, Qur'an Translation, Semantic.

KISALTMALAR

as.	:	Aleyhisselam
b.	:	Bin, ibn
bkz.	:	Bakınız
b.y.	:	Basım yeri yok
cev.	:	Çevirmen
ed.	:	Editör
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Dr.	:	Doktor
Hız.	:	Hazreti
ö.	:	Ölümü
Öğr.	:	Öğretim
ra.	:	Radiyellahu anhu
sav.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	:	Tahkik yapan
ts.	:	Tarihsiz
vb.	:	Ve benzeri/ benzerleri
vd.	:	Ve devamı
v.d.	:	Ve diğerleri
y.y.	:	Yayıncı yok
yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Kur'an, yüce Allah'ın insanla olan iletişimidir. Bu iletişim Hz. Âdem'den (as) Hz. Muhammed'e (as) kadar hep devam etmiştir. Kur'an dilinde bu iletişimin adı "vahiy"dir. İnsanlık tarihi boyunca peygamberler vasıtasıyla kurulan bu iletişimi en iyi kavrayan kuşkusuz bunun ilk muhatabı olan peygamberlerdir. Dolayısıyla son ilahî vahiy olan Kur'an'ı en iyi anlayan Hz. Peygamber (sav) ve onun canlı örnekliğinden etkilenmiş, rahle-i tedrisatında yetişmiş sahâbîleridir. Nüzûlünden itibaren Kur'an'ın bu temelde anlaşılması müslümanların öncelikleri arasında yer almıştır. İslâm alimleri bu amaçla "Ulûmu'l-Kur'ân" adıyla bir ilmî disiplin meydana getirmişlerdir. Bu ilmî disiplin içinde yer alan ve süreç içerisinde müstakil ilim dalı haline gelen tefsir ilminin gayesi de Kur'an'ın mesajını ortaya çıkarmak ve sahîh bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

Bu bağlamda, müfessirlerin çabalarının yanı sıra, Kur'an'ın dili olan Arapçanın yapısal, semantik ve etimolojik yönlerini ele alan dilbilimsel çalışmalar da önem kazanmıştır. Nitekim Arap dili araştırmalarının gelişimine, Kur'an'ın anlam katmanlarını çözümlemek de önemli katkılar sağlamış; dil ilimlerinin tefsirle olan irtibatını daha da görünür kılmıştır. Bu yönüyle yürütülen bu çalışma, Kur'an'ın dilsel yapısına odaklanan Arap diline dair semantik bir çözümleme olarak da değerlendirilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dininin temel kaynağı olmasının yanı sıra, insanlığa yönelik evrensel bir rehberdir. Bu kutsal kitap, sadece dini ve ahlâki meseleleri ele almakla kalmayıp, aynı zamanda dil, edebiyat, hukuk, felsefe ve bilim gibi birçok alanda da derin etkiler bırakmıştır. Kur'an'ın doğru anlaşılması hem inançlı bireyler için hem de İslâmî ilimler alanında yapılan akademik çalışmalarda her zaman en öncelikli meselelerden biri olmuştur. Bu doğrultuda, Kur'an'da kullanılan kelimelerin etimolojik kökenlerini ve semantik anlamlarını derinlemesine incelemek, metnin doğru anlaşılmasında önemli bir adımdır.

Bu doğrultuda yaptığımız çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı kelimelerin etimolojik tahlilini yaparak, bu kelimelerin tarihsel olarak nasıl bir anlam evrimi geçirdiğini ve zamanla kazandığı semantik çeşitliliği araştırmaktadır. Çalışmada özellikle "yük" anlamına gelen *Vizr*, *Isr*, *Sikal*, *Haml/Himl*; "helâk/yıkım" anlamına

gelen *Bevâr, Tedmîr, Tebâr/Tetbîr*; “akıl” anlamına gelen *Akl, Lübb, Fuâd*; “cimrilik” anlamına gelen *Zinne, Buhl, Şuhh* ve “yıl” anlamına gelen *Âm, Sene, Havl, Hicec* kelimeleri ele alınmıştır. Bu kelimeler, sadece kök ve ıstıkaka dayalı çeşitlilik bakımından farklılık arz etmeyip anlam açısından da geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu nedenle, her bir kelimenin Kur’an’daki kullanımını incelemek hem dilsel hem de teolojik anlamda derin bir anlayışa ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Ayrıca bu kelimelerin Kur’an’daki kullanımlarının, ilk dönem İslâm metinlerinde ve özellikle cahiliye dönemi şiirlerinde nasıl bir anlam taşıdığına da odaklanılmıştır. Çalışma, kelimelerin tarihsel süreçteki evrimini, bu kelimelerin ilk dönem sözlüklerinde nasıl tanımlandığını ve bunun yanı sıra İslâmî metinlerde, özellikle Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımlarının hangi bağlamlarda şekillendiğini incelemiş, bu doğrultuda Arap dilindeki farklı anlam katmanlarının metnin doğru anlaşılmasında ne denli önemli bir rol oynadığı ortaya koymuştur.

Bir diğer önemli boyut ise bu kelimelerin Kur’an bağlamında kazandığı ıstılâhî anlamların ortaya konmasıdır. Kur’an, dilsel anlamların ötesinde, kelimelere yeni anlamlar yükleyerek onları ilâhî mesajı iletme için bir araç olarak kullanmıştır. Bu çalışmada ele alınan kelimelerin Kur’an’daki ıstılâhî anlamları ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve kelimelerin semantik anlamlarının nasıl şekillendiği, ne tür bir işlevsel yük taşıdığı incelenmiştir.

Bu şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla çalışma, bir giriş, beş ana başlık ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın amacı ve önemi, konusu, kaynakları, kapsamı ve yöntemine yer verilip bundan sonra Kur’an’da müterâdif mâna verilen muzkûr kelimeler genel anlamlarına göre başlıklandırılmıştır. Bu başlıklar altında öncelikle kısaca kelimelerin sarf ilmi açısından tahlillerine değinildikten sonra etimolojik incelemeleri yapıp bu kelimelerin temelde hangi anlamları ifade etmek için kullanıldıkları âyetler, hadisler, cahiliye şiirleri ve gündelik dildeki örnekleriyle belirtilmiş ayrıca kelimelerin herhangi bir anlam genişlemesi, daralması veya anlam kaymasına uğrayıp uğramadıkları ve ıstılâhi anlam kazanıp kazanmadıkları da incelenmiştir. Daha sonra her bir kelimenin sırasıyla Kur’ân-ı Kerîm’de kaç defa ve hangi anlamlarda kullanıldıkları belirtilmiştir. Bu aşamada online uygulamalar olan “Kur’an Kelimeleri”, “Bâhisu’l- Kur’ân” ve “Hasenât” programlarından istifade edilmiştir. Bunun akabinde kelimeler sırasıyla başlıklandırılıp Türkiye’de oldukça

yaygın olan Kur'an meâllerinin, bu kelimeleri nasıl ele aldığı ve anlamlarının doğru bir şekilde yansıtılıp yansıtılmadığı konusunda bir mukâyese yapıp farklı meâl çalışmalarında ilgili kelimelere verilen anlamların dilsel ve semantik çerçevede doğru olup olmadığı değerlendirilmiş bu bağlamda da Kur'an'ın anlam zenginliğini ve derinliğini doğru bir şekilde aktarmanın önemi vurgulanmıştır. Şu kadar var ki, ülkemizdeki tüm meâllere bu çalışmada yer verilmesi mümkün olmayacağı için bu meâller içinden resmi bir kurum olup özellikle akademik alanda çok fazla başvurulmuş Diyanet İşleri Başkanlığına ait olan *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*; eski ve klasik bir anlatıma sahip olup kurucu meâl olarak değerlendirilmesi sebebiyle Hasan Basri Çantay'ın ele aldığı *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı meâl ve son olarak da son dönemlere ait olup lafzi tercümenin dışına çıkmasıyla dikkat çeken Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün *Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* adlı meâli tercih edilmiştir. Ayrıca kelimelerin geçtiği tüm ayetleri mukayeseye tabi tutmanın zorluğu; vaktin ve metnin sınırlı olması sebebiyle varsa her kelime için iki ayet örnek olarak sunulup tartışılmıştır.

Çalışma hazırlanırken öncelikle konuyla alakalı, ilişkili ve benzer çalışmalar incelenmiş ardından ilgili veriler toplanarak sistematik bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu veriler daha sonra gözden geçirilip, değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve nihayetinde elde edilen bilgiler ışığında kapsamlı analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizi için olguların sınıflandırılması ve özetlenerek yorumlanmasını sağlayan betimsel analiz yöntemi ve dağınık bilgilerin bir araya getirilerek sentezini sağlayan tümevarımcı analiz yöntemi kullanılmıştır.

Etimolojik inceleme ve tespitin ardından yapılan meal karşılaştırmalarında analiz ve mukayese yöntemi takip edilmiştir. Araştırma yapılan metinlerde başka eserlere yapılan atıfların doğruluğu araştırılıp verilen bilgilerin aidiyetini teyit etmek amacıyla kaynak doğrulama yöntemine başvurulmuştur.

Kelimelerin etimolojik incelemeleri Arapça lügat açısından başta gelen İbn Manzûr'a (ö. 711/1311) ait olan *Lisânu'l-'Arab*, İbn Sîde'ye (ö. 458) ait olan *el-Muhkem ve'l-muhtâ'ül-a'zam*, Zebîdî'ye (ö. 1205/1791) ait olan *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, İbn Dureyd'e (ö. 321/933) ait olan *Cemheratu'l-Luğa*; İbn Fâris'e (ö. 395/1004) ait olan *Mucmelü'l-Luğa ve Mu'cemü Me'âyisi'l-Luğa*, Halil b. Ahmed'e (ö. 175/791) ait olan *Kitâbu'l-'Ayn* gibi sözlüklerden; bunun yanında tefsir

ilmine dair Râğıb el-İsfahânî'nin (ö. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*; Zemaşşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf 'an Hâkâiki Ğavâmiği't-Tenzîl*; Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*; Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Ğayb*'ı gibi kitaplardan istifade edilmiştir. Diğer yandan bu kelimelerin elde edilen anlamlarda kullanıldığına dair hadisler ve şiirler için de kaynakçada belirtilen Tefsir, Hadis ve şiirleri ihtiva eden kitaplardan faydalanılmıştır.

Yaptığımız çalışmaya benzer nitelikteki bazı akademik araştırmalar arasında “Kur'an'da Cimrilik Kavramı” başlıklı yüksek lisans tezi zikredilebilir. Ancak söz konusu tez, çalışmamızda ele alınan tüm kelimelere yer vermemesi ve daha çok cimrilik olgusunu ahlâkî boyutlarıyla incelemesi bakımından çalışmamızdan ayrılmaktadır. Ayrıca bu tezde, çalışmamızın temel amacı olan meâller arası mukayese yöntemi benimsenmemiştir.¹

Benzer şekilde, “Kur'an'da Akıl” başlıklı başka bir yüksek lisans tezinde, Kur'an'ın akıl kavramına yaklaşımını ortaya koymak hedeflenmiştir.² Bununla birlikte, bu çalışma da incelenen kavramların sınırlı oluşu ve meâller arası karşılaştırma yöntemine yer verilmemesi nedeniyle çalışmamızdan farklılık göstermektedir. Aynı şekilde, Kur'an bağlamında aklın anlamlarını araştıran ve bu anlayışın bireysel ve toplumsal düzlemdeki yansımalarını ortaya koymayı amaçlayan bir diğer akademik çalışma da, hem konu kapsamı hem de yöntem bakımından araştırmamızla örtüşmemektedir.³

Şunu da belirtmek gerekir ki bu çalışmanın daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilmesi amacıyla, metin içerisinde ele alınan Arapça kelimeler, ilk kullanımlarında parantez içerisinde Latin harfleriyle aktarılıp sonraki kullanımlarda ise mümkün mertebe bu latinize edilmiş biçimleri kullanılmıştır. Çalışmada gerek metin içinde gerekse de dipnot kısmında bulunan eser ve müellif isimlerinde transkriptasyon alfabesi kullanılmıştır. Ayrıca, vurgulanmak istenen kelimelerin sözlük anlamları tırnak işareti içerisinde; âyet, hadis ve cümle tercümeleri ise italik yazı karakteriyle ifade edilmiştir.

---

¹ Ahmet Nair, *Kur'an'da Cimrilik Kavramı* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

² Reşit Haylamaz, *Kur'an'da Akıl* (Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004), 4.

³ Aysun Kelleci, *Kur'an'da Akıl ve Tezahürleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 1.

Özetle bu çalışma, hem dilsel hem de anlam temelli bir yaklaşım benimseyerek, Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimelerin derinlikli bir biçimde anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, bu kelimelerin tarihsel süreç içindeki anlam evrimini, cahiliye dönemi ve İslâmî dönemdeki farklı kullanımlarını ortaya koyarak, Kur'an'ın insanlık için sunduğu evrensel mesajın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı, aynı anlamı barındıran farklı kelimeler içerisinden tercih edilen kelimenin rastgele değil de belli bir hikmete binaen seçildiğini ortaya koymak suretiyle Kur'ân-ı Kerîm'in icâzını meâllere de yansıtmayı ve dolayısıyla Kur'an'ın mu'ciz bir kitap oluşuna dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

1. KUR'AN'DA “YÜK” MÂNASINDA KULLANILAN BAZI KELİMELEİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Kur'ân-ı Kerîm'de “yük” mânasında kullanılan Vizr/وَزْرُ, Isr/إِصْرُ, Sikal/ثِقْلُ ve Haml/Himl/حَمْلُ kelimelerinin etimolojik incelemesi yapılacaktır.

1.1. Vizr/وَزْرُ

وَعَدَ-يَعِدُ “v-z-r” köküne sahip olan kelimeler ikinci babdan gelip tıpkı يَزِرُ (yeziru) olan fiilin mastarlarıdır. Bu mâzî formu وَزَرَ (vezera) müzârî formu يَزِرُ (yeziru) olan fiilin mastarlarıdır. Bu mastarlar orta harfin harekeli veya sakin olması açısından birbirinden farklıdır. Mastarlardaki bu farklılığın mânaya olan etkisine birazdan değinilecektir. Mâzî formunun ilk harfi illet harfleri denilen vâv veya yâ harflerinden oluşan fiillere misâl fiil denir.⁴ Bu fiil de ilk harfinin illet harflerinden biri olan vâv harfiyle başlaması sebebiyle misâl, illet harfinin “vâv” harfi olması sebebiyle de misâl-i vâv-î'dir. Müzârî formunda fiilin ana gövdesini oluşturan fâe'l-fiil, ayne'l-fiil ve lâme'l-fiil'den fâe'l-fiilin yani “vâv” harfinin hazfedilme sebebi ise fethalı yâ ile kesra arasında kalmasıdır ki bir Arap dili kaidesi olarak fethalı yâ ile kesra arasında kalan vâv harfi, telaffuzdaki zorluğu kaldırmak için hazfedilir.⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de çoğu âyette karşımıza çıkan “v-z-r” kök harflerine sahip olan kelime, mastarının ayne'l-fiilinin (orta harf) harekeli olup olmamasına ve cemî (çoğul) formuna göre farklı mânalara gelebilmektedir.

İkinci bâb ile uyumlu olduğunu zikrettiğimiz kelimenin mastarının orta harfi harekeli yani وَزَرَ (vezer) şeklinde ise bu kelime “sığınak, erişilmez sağlam dağ, kale” gibi mânalara gelmektedir.⁶ Zira Kur'ân-ı Kerîm'in Kıyâmet Sûresinde وَزَرَ لَا

⁴Ebû Bekr 'Abdülkâhîr b. 'Abdirrahmân b. Muḥammed el- 'Abdülkâhîr el-Cürcânî, *el-Miftâḥ fi 'ş-Şarf*, thk. 'Alî Tevfîk el-Ḥamed (Beyrut: y.y., 1407/1987), 40.

⁵Ebû Bekr 'Abdülkâhîr b. 'Abdirrahmân b. Muḥammed el- 'Abdülkâhîr el-Cürcânî, *el-Miftâḥ fi 'ş-Şarf*, thk. 'Alî Tevfîk el-Ḥamed (Beyrut: y.y., 1407/1987), 71.

⁶Ebu'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), "v-z-r", 5/282; Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Hidâye,

*Hayır! Sığınılacak bir yer yoktur.*⁷ buyrularak kelime bu anlamda kullanılmıştır. Ebû İshâk (ö. 117/735), “vezer” kelimesinin Arap dilinde sığınılacak yer mânasında kullanıldığını söyleyerek âyete, Allah’dan kendisine sığınılacak hiçbir sığınak yoktur. şeklinde mâna vermiştir.⁸

İlk harfî kesra, orta harfî sükûn ile harekelenip وَزَّرَ (vizr) diye telaffuz edilen kelimenin mânası sözlüklerde genel itibari ile “yük, günah ve silah” olarak açıklanmıştır. Bu kelimenin günah kavramının yerine kullanılmasının sebebi günah ve vebalin ağır ve büyük bir yük sebebi olmasıdır.⁹ Nitekim neticede “vizr” kelimesi ıstılâhî olarak günah mânasında kullanılmıştır. Bir kişi için *günah işledi, günahkardır* denileceği zaman مُوزَّرٌ فَلَانٌ مَوْزُورٌ قَدْ وَزَّرَ فَلَانٌ cümleleri kullanılmıştır.¹⁰ İbnü’l-Esîr (ö. 630/1233), bu kelimenin hadislerde genellikle günah ve vebâl yerine kullanıldığını belirterek savaş yükü ve silah anlamına geldiğine de değinmiştir.¹¹ Bunun yanı sıra Araplar arasında, birinin elbisesini yere serip üzerine metaini koyması ve onu sırtına yüklenmesi için de bu kelime kullanılmıştır.¹²

“v-z-r” köklü mastarların hareke durumuna ve cemî formuna göre mâna değişikliğine tâbi olduğunu yukarıda belirtip, harekeli olup olmamasına göre hangi mânaları kazandıklarını açıkladık. Gerek harekeli gerekse de harekesiz olsun, zikredilen bu mastarların her ikisinin de cemîsi yani çoğulu أَوْزَارٌ (evzâr) kelimesidir.¹³ Ancak bazı kaynaklar da sadece “vizr” mastarının cemîsi olduğu söylendiği gibi müfredinin olmadığını iddia edenler de mevcuttur.¹⁴ Bu kelimeye ise

---

ts.), “v-z-r”, 14/358; Ebu’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr ez-Zemaḥşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, thk. Muḥammed Bâsîl ‘Uyûnu’s-Sevd (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-‘İlmiyye, 1419/1998), 2/331; Ebu’l-Huseyn Aḥmed b. Fâris el-Kazvînî İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyîsi’l-Luğa*, thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1979), “v-z-r”, 924.

⁷ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin (Ankara: Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, 2011), el-Kıyâmet 75/11.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “v-z-r”, 5/282.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 5/282; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “v-z-r”, 14/358; Zemaḥşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, “v-z-r”, 2/331; İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyîsi’l-Luğa*, “v-z-r”, 924.

¹⁰ Zemaḥşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, “v-z-r”, 2/331.

¹¹ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “v-z-r”, 14/358.

¹² İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyîsi’l-Luğa*, “v-z-r”, 2/108.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “v-z-r”, 5/282.

¹⁴ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “v-z-r”, 14/358.

lügatte “kılıç,¹⁵ savaş âlet ve edevatları, savaş yükleri, silahlar”¹⁶ gibi birtakım mânalar verilmektedir. Kelimenin bu anlamda kullanıldığına dair câhiliye şâiri İmru’u’l-Kays’a (ö. 540 dolayları) ait olan şu beyit ile istişhâd edilebilir:

وَأَعَدَدْتُ لِلْحَرْبِ أَوْزَارَهَا ... رِمَاحًا طَوَالًا وَخَيْلًا ذُكُورًا.

*Savaş için silahları hazırladım ... Uzun mızrakları ve erkek atları.*¹⁷

Ayrıca aynı anlam bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’deki şu âyet de göz önünde bulundurulabilir:

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَمَا مَنَّا بَعْدَ وَامٍّ فِدَاءٍ حَتَّىٰ تَضَعَ
الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ
يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ.

*Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak. Ki böylece savaş ağır yüklerini indirsin, işte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.*¹⁸

Âyetin *أَوْزَارَهَا* Ki böylece “savaş ağır yüklerini” indirsin bölümü kelimenin, cemî formunda, savaş yükleri mânasında da kullanıldığına dair istişhâd hükmündedir. İbnü’l-Eşîr ve başka dilbilimciler, burası “savaşın sona erip işin bitmesinden kinayedir.”¹⁹ derler.

Ayrıca “v-z-r” kökünden türeyen “vezir” kelimesi, görüşüne başvurulana, sıkıntı durumunda kendisine sığınılan, devletin ağır sorumluluklarını ve görevlerini yüklenen kimse için kullanılmıştır. Nitekim sakîfe hadisinde bu kelimenin, *نَحْنُ الْأُمَرَاءُ* Biz âmirler siz ise vezirlersiniz.²⁰ şeklinde kullanılması bu sebepten

¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba’lebekkî (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1408/1987), “v-z-r”, 120.

¹⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “v-z-r”, 14/358.

¹⁷ Meymûn ibn. Kays, *Dîvânü’l-Aşâ’l-Kebîr*, ts., 99.

¹⁸ Muhammed 47/4.

¹⁹ Ebu’s-Sa’âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Eşîr, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muhammed eṭ-Ṭanâhî (Beyrut: el-Mektebetu’l-İlmiyye, 1399/1979), 5/179.

²⁰ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ’il b. İbrâhîm el-Buhârî, *Şaḥîhu’l-Buhârî*, thk. Muştafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru’l-Yemâme, 1414/1993) “Fezâilu’s-Sahâbe”, 5.

ötürüdür.²¹ Bunun yanı sıra eşeğin, dişi eşeği ısırması sebebi ile kalan ize de “vizr” denildiği nakledilmiştir.²²

Son olarak Kur’ân-ı Kerîm’de “v-z-r” kök harflerinden türeyen kelimeler toplamda 27 kez geçmektedir. Bu kökten وَزَرَ (vezera), *yüklendi, günaha girdi* anlamında 7 kez²³; وَزْرٌ (vizr) , *ağır yük, günahın cezası, zor iş* anlamında 12 kez²⁴; وَزَرَ (vezer) *sığınak* anlamında 1 kez²⁵; وَازِرَةٌ (vâzira) kelimesi ise *yük taşıyan, sorumlu olan* anlamında 5 kez²⁶ kullanılmıştır.

1.2. Isr/إِصْرٌ

(ا ص ر) “e-s-r” kök harflerinden oluşan kelimenin aslı ikinci bâb ile uyumlu olup mâzi formu أَصَرَ (esara) müzârî formu يَأْصِرُ (ye’siru), mastarı أَصَرَ (esr) ve إِصْرٌ (isr), çoğulu ise آصَارٌ (âsâr) kelimesidir.²⁷ Mâzi formunda hemze bulunan fiillere mehmûz fiil denir. Hemze, fâe’l-fiil, ayne’l-fiil ve lâme’l-fiilden hangisini teşkil ediyorsa fiil ona göre isim alır. Burada hemze ilk harfi oluşturduğundan ötürü fiil, mehmûzu’l-fâ adını almıştır.²⁸

Yukarıda “vizr” kelimesinde olduğu gibi burada da mastarın hareke durumuna göre sözcüğün ifade ettiği mânanın değiştiği gözlemlenmiştir. Öncelikle klasik sözlükler de bu kök harflerden türemiş ve ayne’l-fiili yani orta harfi harekeli olup fâe’l-fiili yani ilk harfi fethalı olan أَصَرَ (esar) kelimesi “alıkoymak, bağlamak, hapsedmek, engellemek” ve bunlara mâna cihetinden yakın olan her türlü durumu ifade etmek için kullanılır. Araplar arasında *şu iş sebebiyle falancayı alıkoydum, hapsettim* denileceği

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “v-z-r”, 5/285; Ebû ‘Abdurrahmân el-Halîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ’î (Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988), “v-z-r”, 5/380.

²² İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luğa*, “v-z-r”, 120.

²³ el-En’âm 6/31, 164; en-Nahl 16/25; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

²⁴ el-En’âm 6/31, 164; en-Nahl 16/25; el-İsrâ 17/15; Tâhâ 20/87, 100; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; Muhammed 47/4; en-Necm 53/38; el-İnşirâh 94/2.

²⁵ el-Kıyâmet 75/11.

²⁶ el-En’âm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “e-s-r”, 4/22.

²⁸ el-Cürânî, *el-Miftâh fi’ş-Şarf*, 40.

zaman أَصَرَ الرَّجُلَ عَلَى ذَالِكَ الْأَمْرِ cümlesinde olduğu gibi أَصَرَ (esara) fiili kullanılır.²⁹

Orta harfin sükûnu ve ilk harfin kesrası ile إِصْرٌ (ısr) kelimesi ise “ahit, ağır antlaşma” gibi anlamlar ifade eder.³⁰ Zebîdî *Tâcu'l-'Arûs* adlı eserinde “Arap dilinde hiçbir yemin ve ahit yoktur ki bu kelime ile ifade edilmesin”³¹ demiştir. Yine Ebû 'Amr Tarafe (ö. 564) bir beytinde أَتَنْقُضُ إِصْرَكَ حَالًا فَحَالًا *Verdiğin sözü/ahdini hemen bozacak mısın?* ifadesiyle “ısr” lafzını ahit/söz anlamını ifade eder bir şekilde kullanmıştır.³²

âyetinde³³, 'Abdullâh b. 'Abbâs (ö. 68/687-88)

ve Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820) “ısr” kelimesinin ahit/antlaşma mânasında olduğunu belirterek âyetten anlaşılan mefhûmu, *İkrar edip bu ahdimi kabul ettiniz mi?* şeklinde ifade etmişlerdir.³⁴ Ayrıca bu mastarın “ağır yük ve günah” mânasına geldiği de klasik sözlüklerde teğet geçilmemiş bir bilgidir. Nitekim Ebû Manşûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا âyetinde³⁵ bulunan “ısr” sözcüğüne *Bize ağır gelecek olan günahlarımızın cezası* şeklinde anlam vererek bu kelimedeki ağırlığın, günahlar sebebiyle iktisap edilen ceza ve azap olduğuna vurgu yapmış dolayısıyla ağırlığın/yükün günahla olan alakasını böyle kurmuştur.³⁶ Ayrıca başka bir âyette yer alan وَيَضَعُ إِصْرَهُمْ عَنْهُمْ bölümündeki “ısr” kelimesine de ağır yük mânası vererek “İsrailoğullarının, günahlarının keffâreti olarak kendilerini öldürmeleri, elbiselerine bir necâset bulaştığında pislenmiş olan kısmı kesip atmaları gibi uygulamalar tarzında ağır yük yükleme” diye tefsir edip bu yükü meşakkat olarak yorumlamıştır.³⁷ Bunun yanı sıra Arap Dili ve Edebiyatı âlimi aynı zamanda müfessir olan Zeccâc mezkûr âyeti, “İsrâiloğullarına günahlarına karşılık kendilerini öldürmelerinin emredildiği gibi

²⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "e-ş-r", 10/56.

³⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "e-ş-r", 10/57; İbn Fâris, *Mu'cemü Me'âyisi'l-Luğa*, "e-ş-r", 1/110; Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, "e-ş-r", 1/67; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "e-ş-r", 4/22; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvîni, *Mucmelü'l-Luğa* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.), "e-ş-r", 98.

³¹ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "e-ş-r", 10/57.

³² Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, "e-ş-r", 1/28.

³³ Âl-i İmrân 3/81.

³⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "e-ş-r", 10/57.

³⁵ el-Bakara 2/286.

³⁶ Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/295.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 1426/2005, 5/60.

bizden öncekilere yüklediğin ağır şeyleri bize yükleme. Bizi bu tür şeylerle imtihana tâbi tutma” şeklinde tefsir ederek kelimenin ağır yük anlamında olduğunu belirtmiştir.³⁸

Ğarîbu’l-Hadis türünden eserlerde bulunan hadis-i şeriflerde de bu kelimenin şiddetli ve ağır günah kavramları yerine kullanımı azımsanmayacak kadar çoktur. Örneğin Hz. Peygamber (sav) kendisine yöneticiler hakkında soru sorulunca, *Şayet sultan iyilik ederse, ona sevap vardır. Size ise şükretmek düşer. Yok şayet kötülük ederse (فَعَلَيْهِ الْإِصْرُ وَعَلَيْكُمْ الصَّبْرُ) size sabır düşer. Ona ise ağır bir günah vardır.*³⁹ buyurmuştur

Yine İbn Ömer’den (ra) rivayet edilen başka bir hadiste مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فِيهَا إِصْرٌ İçerisinde ağır/şiddetli günah bulunan yeminin keffâreti yoktur. buyurmuş ve buradaki “ısr” kelimesi de vefâyı gerektiren ağır sorumluluklar olması hasebiyle talâk (boşama), adak ve ı’tâk (köle âzâdı) olarak yorumlanmıştır.⁴⁰

Diğer taraftan bu kök harflerinden türemiş olan آصِرَةٌ (âsıra) kelimesi de vardır ki bu, “insanı başka birine bağlayan kan bağı, akrabalık, sıhriyet veya iyilik”⁴¹ mânalarını ifade etmektedir. أَوَاصِرُ (avâsır) ise ism-i fâil olan bu sözcüğün çoğul formudur. Araplar arasında *beni falancaya bağlayan bir akrabalık bağı yoktur* denileceği zaman فُلَانٌ آصِرَةٌ عَلَى مَا تُؤْصِرُنِي عَلَى cümlesi kullanılır.⁴² Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-‘Absî (Hutay’e (ö. 59/678)) bir beytinde bu kelimeyi şöyle kullanmaktadır:

عَظُفُوا عَلَيَّ بِغَيْرِ... آصِرَةٌ فَقَدْ عَظُمَ الْأَوَاصِرُ.

³⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, thk. ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şelebî (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988), 2/381.

³⁹ Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Haţţâb el-Bustî el-Haţţâbî, *Ğarîbu’l-Hadîs*, thk. ‘Abdulkerîm İbrâhîm el-‘Az bâvî (Dımaşk: y.y., 1402/1982), 1/708.

⁴⁰ İbnu’l-Eşîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîs ve’l-Eşer*, 1/52.

⁴¹ Zemaşşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, "e-ş-r", 1/29; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, "e-ş-r" 4/22; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, "e-ş-r" 10/58; İbn Fâris, *Mu‘cemü Meğâyîsi’l-Luğa*, "e-ş-r" 1/110.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, "e-ş-r", 4/22; İbn Fâris, *Mu‘cemü Meğâyîsi’l-Luğa*, "e-ş-r", 1/110; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, "e-ş-r", 10/58.

*Hiçbir akrabalık bağı olmadan bana bağlandılar ... Oysaki akrabalık bağları
üstündür.*⁴³

Arap dilci ve müfessir Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa‘lebî en-Nîsâbûrî (ö. 427/1035), dilci ve şiir râvisi Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî’den (ö. 231/846) rivayetle kelimenin bu anlamda kullanıldığı yönünde bize delil teşkil edecek olan bir şiire ait şu beyti okumuştur:

لَعَمْرُكَ لَا أَذْنُو لَوْصِلَ دَنِيَّةٌ... وَلَا أَتَصَبَّى آصِرَاتِ خَلِيلٍ

*Ömrün hakkı için, değersiz bir kadının yakınlığını asla arzulamam, ve dostumun
akrabalık bağlarına özlem duyarak kendimi alçaltmam.*⁴⁴

“e-s-r” kök harflerinden türemiş olan bir başka kelime ise إِصَارٌ (isâr) kelimesidir. “isâr” içerisinde eşyaların taşındığı bir heybedir ki, keskin bir şeye (tırpan vb.) teşbih yoluyla benzetilmiştir. Çoğulu أَيَّاسِرٌ (eyâsır) şeklinde kullanılır. Ayrıca Araplar, “biçme aleti vasıtasıyla biçilen otun içine konduğu şeye de bunun içine konulmuş olan biçilen ota” da “isâr” demişlerdir. Ünlü Cahiliye Şairi Meynûn İbn Kays bir beytinde

فَهَذَا يُعِدُّ لَهُنَّ الْخَلَى... وَيَجْمَعُ ذَا بَيْنَهُنَّ لِإِصَارًا.

*Bu kendilerine sirkeden azık hazırlanan ve önlerine kesip biçilmiş otlar (sebze)
konulan kimselerdir*⁴⁵

diyerek bu sözcüğü zikretmiştir. Şair yine kendisine ait olan

تَذَكَّرْتُ الْخَيْلَ الشَّعِيرَ فَأَجْفَلْتُ... وَكُنَّا أَنَاسًا يَعْلِفُونَ الْأَيَّاصِرَا.

*At arpayı hatırlayıp asabileşti./ Hâlbuki bizler (onların ağızlarına bağladığımız yem)
torbaları ile onları yemlerdik.*⁴⁶

beyitinde “eyâsır” kelimesini kullanmıştır. Buna ek olarak “âsıra” sözcüğü Araplar arasında “kendisiyle çadırın yere sabitlenmesi için kazıklara bağlanan kısa ip” için de kullanılmıştır.⁴⁷

⁴³ Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İshâk es-Sikkît, *Dîvânu’l-Huţây’e bi Rivâyeti ve Şerhi İbn Sikkât* (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 93.

⁴⁴ Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, "e-s-r", 10/58-59.

⁴⁵ Meymûn ibn. Kays, *Dîvânu’l-A‘şâ’l-Kebîr*, 47.

⁴⁶ İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal fî Şevâhidi’l-Luğati’l-‘Arabiyye* (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1996), 3/117.

⁴⁷ Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, "e-s-r", 10/58.

Bu açıklamalardan hareketle, “isâr” ve “âsıra” kelimeleriyle “ısr” kelimesi arasında semantik bir ilişki kurmak mümkündür. Zira her üç kelimenin de ortak noktası, bağlayan, taşıyan ya da sorumluluk yükleyen bir anlam çerçevesine sahip olmalarıdır. Bu kelimenin özellikle bizim ele aldığımız şekli olan “ısr” halinin, ister günlük hayatta iki kişinin sözleşmesi, isterse siyasi mânada halk ile yöneticiler arasındaki sözleşmeler isterse de akrabalar arasındaki akrabalık sözü/bağı olsun bir sözleşmenin gerektirdiği vefânın taraflara yüklediği ve bağlayıcı olup sorumluluk getiren manevi yükü ifade ettiği söylenebilir. Bu şekilde baktığımızda bu kelimenin ifade ettiği mâna “vizr” kelimesinin ifade ettiği günah yükünden biraz daha farklı bir boyuta işaret etmektedir. Zira “vizr” kelimesinde kişinin üstlenmiş olduğu bir görev sebebiyle münferiden irtikab ettiği günahın yükü kastedilirken burada daha çok tarafları olan ve tarafları bağlayan bir tür ahitleşmenin kişiye yüklediği manevi yükün/sorumluluğun kastedildiği anlaşılmaktadır.

Ek olarak bu türevler içerisinde Kur’ân-ı Kerîm’de sadece *ağır yük, ahit, ağır sorumluluk, meşekkat* anlamındaki إِصْرٌ (ısr) kelimesi 3⁴⁸ defa kullanılmış diğer türevlere rastlanmamıştır.

1.3. Sikal/ثَقُلْ

Kur’ân-ı Kerîm’de sık sık zikri geçen ve konumuzla alakalı olan kelimelerden biri de ثَقُلْ (sikal) kelimesidir. Bu, mâzi formu ثَقُلَ (sekule) müzârî formu يَتَقَلُّ (yeskulu) olan kelimenin mastarıdır. Sülâsi bâblar içerisinde beşinci bâb ile uyumludur. Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla karşımıza çıkan أَثْقَلَ (eskâl) ise bu kelimenin cemîsi yani çoğul formudur. Klasik sözlüklerde “hafiflik ve azlığın zıttı”⁴⁹ şeklinde karşılık verilen bu kelime, asli harflerinden hiçbirinde illet harfî, tad’îf⁵⁰ veya hemze bulunmadığı için sâlim fiil olarak isimlendirilir.

⁴⁸ el-Bakara 2/286; Âl-i İmrân 3/81; el-A‘râf/157

⁴⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemü Me‘âşî‘i’l-Luğa*, "s-k-l", 1/382; İbn Fâris, *Mucmelü’l-Luğa*, "s-k-l", 60; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luğa*, "s-k-l", 1/330.

⁵⁰ Tad’îf: Aynı harfin fiilde yan yana tekrar edilip birincisinin sakin, ikincisinin harekeli olarak bulunması durumunda, harekeli olan ikinci harfin sâkin olan birinci harfe eklenerek şeddeli okunması (örnek: عَدَّ).

Dilimize de “siklet” olarak giren bu kelime⁵¹ hafiflik ve azlığın zıttı yani ağırlık ve çokluk mânalarını ifade ettiği için çokluklarından ötürü insanlar ve cinlerin ortak adına تَقْلَان (sekalân) denmiştir.⁵² Müslümanların hemen hemen hepsinin Hz. Peygamber’e (sav) sıfat olarak isnat edildiğini bildiği “Resûlü’s-Sakaleyn” söyleminin *insanların ve cinlerin peygamberi* mânasını ifade ediyor olmasının sebebi budur.⁵³ Sözcük Araplar arasında “ağırlık” anlamında da kullanılmıştır. Örneğin *gücünün üzerinde yük yüklenen kimseler için* رَجُلٌ مُثْقَلٌ; *hayvana yük yüklenince* حَمَلَتِ الدَّابَّةُ ثَقْلَهَا; *şey falancanın ağırlıkları yani malı ve adamları çoktur denileceği zaman* لِفُلَانٍ ثَقْلٌ كَثِيرٌ; *şey falanca kimseye ağır geldiği için usandı denileceği zaman* تَنَاقَلَ عَنْ الْأَمْرِ; *kadın hamiledir denileceği zaman* امْرَأَةٌ مُثْقَلَةٌ; *hamile kadın ağırlaştı denileceği zaman* أَثْقَلَتْ; *herhangi bir şeyin ağırlığını el ile yoklayarak tahmin ettim denileceği zaman* الْحَامِلُ; *işitme duyum ağırlaştı denileceği zaman* ثَقُلَ سَمْعِي; *konuşman ağırlıma gitti denileceği zaman* ثَقُلَ عَلَيَّ كَلَامُكَ; *alim olan bir kimse hizmetçisine kitaplarını getir diyeceği zaman* هَاتِ ثَقْلِي; *falanca ağır hastadır denileceği zaman* مَرِيضٌ ثَاقِلٌ; *beni bir ağırlık aldı denileceği zaman* أَخَذَنِي ثَقْلَةٌ; *ağır bir uykuya daldı denileceği zaman* اسْتَثْقَلَ فِي نَوْمٍ gibi ifadeler gerek hakiki gerekse de mecâz yollu olarak kullanılır.⁵⁴

Asıl olan bu kelimenin cisimler yani maddi ağırlıklar için kullanılmasıdır, fakat örneklerde de görüldüğü üzere soyut yani mecâzi mânalar için de kullanılır. Bu kelime insanlar için bazen yermek, bazen de övmek için ama daha çok yermek için kullanılmıştır.⁵⁵

Şu beyit kelimenin, yermek bağlamında ağırlık anlamını ifade ettiğine dair başka bir delildir:

كُلُّ مَا فِيكَ ثَقِيلٌ ... حِلٌّ عَنِّي وَأَنْصَرِفُ.

⁵¹ Nişanyan Sözlük, “Siklet Ne Demek?”, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/siklet> (22 Ağustos 2025).

⁵² İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luğa*, "s-k-l", 120; İbn Fâris, *Mu'cemü Meğâyisi'l-Luğa*, "s-k-l", 1/382; Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "s-k-l", 28/156.

⁵³ Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, "s-k-l", 1/110.

⁵⁴ Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, "s-k-l", 1/111.

⁵⁵ Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "s-k-l", 28/159.

*Ağzından çıkan her söz ağırdır ... Benden ayrıl ve uzaklaş.*⁵⁶

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (sav) vedâ hutbesinde vârid olan *إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ* Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (sav) vedâ hutbesinde vârid olan *Ben size iki ağır yük bırakıyorum. Allah'ın kitabı Kur'an'ı ve Ehl-i beytimi.*⁵⁷ hadisi de Kur'an ve Ehl-i beyt'in *ثَقَلَيْنِ* (sekaleyn) diye isimlendirilmeleri, önemlerinin büyük olmasından ileri gelmektedir. Sa'lebî (ö. 427/1035), "Böyle isimlendirildiler çünkü onlara sıkı sıkıya sarılmak ve onlarla amel etmek ağır bir yüküdür." demiştir. Yine Kur'an-ı Kerîm'de *إِلَىٰ بَلَدٍ* *وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ* *إِلَىٰ بَلَدٍ* *وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ* *Hayvanlar sizin yüklerinizi şehirlere taşırlar.*⁵⁸ buyrulmuştur.

Bu kelime gerek Kur'an-ı Kerîm'de olsun gerekse de eski Arap şiirlerinde olsun yer yer "altın, gümüş gibi zinet eşyaları ve beden/ceset" anlamında da kullanılmıştır. Mesela Zilzâl Sûresinde bulunan *وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا* *Yeryüzü ağırlıklarını yüzeye çıkardığı zaman...*⁵⁹ âyetinde geçen *أَثْقَالٌ* kelimesini aralarında Ferrâ'nın da (ö. 207/822) bulunduğu çoğu müfessir, yeraltındaki cesetler ve genellikle de yerin altında bulunan altın ve gümüş gibi değerli madenler olarak anlayıp tefsir etmişlerdir.⁶⁰ Yine yukarıda geçen Nahl Sûresi 7. âyetteki hayvanların taşıdıkları şeyler insanların kendileridir denilmek suretiyle kelimenin beden/cüsse anlamını ifade ettiği söylenmiştir.⁶¹ Arapların en meşhûr kadın şâiri ve sahâbe olan Hânsâ'nın (ö. 24/645)

أَبْعَدَ ابْنِ عَمْرٍو مِنْ آلِ الشَّرِّ ... دَحَلَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا.

*İbn Amr, Şerîd ailesinden ayrıldı ... Yer de içerisinde bulunan cesetleri onunla süsledi.*⁶²

⁵⁶ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Şevâhidi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 5/3.

⁵⁷ Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsaf*, thk. Ṭârîk b. 'İvâdullâh b. Muḥammed - 'Abdulmuḥsîn b. İbrâhîm el-Ḥuseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 4/33.

⁵⁸ en-Nahl 16/7.

⁵⁹ ez-Zilzâl 99/2.

⁶⁰ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.d. (Mısır: y.y., ts.), 3/287; Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1426/2005), 10/597; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve l-râbuḥu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduḥ Şelebî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 5/351.

⁶¹ İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyisi'l-Luğa*, "ḡ-k-l", 1/382.

⁶² Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eṣ-Şeybânî, *Dîvânü'l-Hânsâ* (Umman: Daru'l-Ammâr, 1988), 79.

beytinde kelimeyi, bu mânayı ifade edecek şekilde kullanması klasik sözlüklerin kelimenin bu mânası için ilgili beyitle istişhâd etmelerine sebep olmuştur.

Başvurduğumuz klasik sözlüklerde “sikal” kelimesinin “tartı ve bir ölçü birimi” mânasında kullanıldığı da gözlemlenmiştir.⁶³ Nitekim Allah Teâlâ *وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ* (Yapılan iş,) *bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz.*⁶⁴ buyurmakta ve “sikal” kelimesinin türevlerinden olan *مِثْقَالٌ* (miskâl) kelimesine “ölçü” mânası vermektermekdir. Hz. Peygamber’in (sav) *لَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ* (Kalbinde zerre kadar îmân olan kimse cehenneme giremez.⁶⁵ hadisinde de “miskâl” kelimesini, bu anlamı ihtiva ederken görüyoruz. Aynı zamanda miskâl, altın paraya da isim olmuştur.⁶⁶

Ayrıca *أَثْقَالٌ* (eskâl) kelimesi *وَلِيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ* Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka günahlar da yüklenecekler.⁶⁷ âyetinde olduğu gibi günah yükü mânasında da kullanılır.⁶⁸

Son olarak “s-k-l” köklü kelime türlerinin Kur’an’daki kullanım sayıları şöyledir: *ثَقُلَ* (sekule), *ağır oldu* anlamında 4⁶⁹; *أَثْقَلَ* (eskale), *ağırlık verdi (borç veya günah), (kadın) hamile kaldı* anlamında 1⁷⁰; *إِثْقَالَ* (issâkale), *yavaş oldu, ağır davrandı* anlamında 1⁷¹; *ثَقِيلٌ* (sekîl), *ağır* anlamında 5⁷²; *مُثْقَلٌ* (muskal), *ağır yüklü veya aşırı yüklenmiş* anlamında 2⁷³; *مُثْقَلَةٌ* (muskale), *ağırlık verilen* anlamında 1⁷⁴; *أَثْقَالٌ* (eskâl),

⁶³ Zebidî, *Tâcu'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-‘Kâmûs*, “s-k-l”, 28/157.

⁶⁴ el-Enbiyâ 21/47.

⁶⁵ Ebu'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Muslim, *Şahîhu Muslim*, thk. Muḥammed Fuâd ‘Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, 1374/1955), “Îmân”, 148.

⁶⁶ Ebu'l-Hasen ‘Alî b. Ebûbekr el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*, thk. Tallâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, ts.), 1/102.

⁶⁷ el-Ankebût 29/13.

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, “s-k-l”, 11/86.

⁶⁹ el-A‘râf 7/8, 187; el-Mü‘minûn 23/102; el-Kâria 101/6.

⁷⁰ el-A‘râf 7/189.

⁷¹ et-Tevbe 9/138.

⁷² el-A‘râf 7/57; er-Ra‘d 13/12; el-Müzzemmil 73/5; el-İnsân 76/27; et-Tevbe 9/41.

⁷³ et-Tûr 52/40; el-Kalem 68/46.

⁷⁴ Fâtır 35/18.

ev eşyaları, yolcunun eşyaları, (tesniyesi: Cin ve insan) anlamında 6⁷⁵; مِثْقَالٌ (miskâl), tartı, terazi, her türlü ağırlık ölçüsü/miktarı anlamında 8⁷⁶ defa.

1.4. Haml/Himl/حَمْلٌ

حَمْلٌ (haml) veya حِمْلٌ (himl), “h-m-l” kök harflerinden meydana gelen, mâzi formu حَمَلَ (hamele); müzârî formu يَحْمِلُ (yehmilu) olan, sülâsî bâblar içerisinde ikinci bâb altında değerlendirilen ve asli harflerinden hiçbirinde illet harfî, tad’îf veya hemze bulunmadığı için sâlim fiil olarak isimlendirilen fiilin mastarlarıdır.⁷⁷ Her iki mastarın da cemî formu أَحْمَالٌ (ahmâl) kelimesidir. Burada da üzerinde araştırma yaptığımız diğer kelimelerde olduğu gibi, mastarların, hareke durumuna göre değişik anlamlara hamledildiğine rastlanmıştır.

Öncelikle حَمْلٌ (haml) mastarını ele alacak olursak, genel çerçevede “yük, ağırlık” anlamına gelen bu kelime, Arap diline ait kaynak sözlüklerde “anne karındaki çocuk ve ağaç üzerinde bulunan meyveleri” ifade etmek için kullanılır.⁷⁸ İsm-i fâil kalıbında kadın için kullanıldığı zaman حَامِلٌ (hâmil) veya حَامِلَةٌ (hâmile) denir. Şayet “hâmil” denilmişse *bu, kadın hamiledir* anlamına gelir ki sadece kadınlar için kullanılır, “hâmile” denilmişse *kadın yük taşıyandır* mânasındadır.⁷⁹ Sırta yüklenen eşyalar gibi gözle görülen ağırlıklara da az önce ifade ettiğimiz anne karındaki çocuk veya bulutlarda bulunan yağmur suyu gibi görünmeyen ağırlıklara da “haml” denilmiştir.⁸⁰

حِمْلٌ (himl) mastarının sözlük anlamını incelediğimiz de onu “haml” mastarından ayıran kayda değer bir fark olmadığını görürüz. Yukarıda zikri geçen sözlük anlamları aynen bu mastar için de geçerlidir. Sadece “haml” kelimesinin anne

⁷⁵ en-Nahl 16/7; el-Ankebût 29/13; er-Rahmân 55/31; ez-Zilzâl 99/2.

⁷⁶ en-Nisâ 4/40; Yûnus 10/61; el-Enbiyâ 21/47; Lokmân 31/16; Sebe’ 34/3,22; ez-Zilzâl 99/7,8.

⁷⁷ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyîsi’l-Luḡa*, “h-m-l”, 2/106.

⁷⁸ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyîsi’l-Luḡa*, “h-m-l”, 2/106; Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâḡa*, “h-m-l”, 1/214; İbn Fâris, *Mucmelü’l-Luḡa*, “h-m-l” 252; Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “h-m-l”, 28/341.

⁷⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyîsi’l-Luḡa*, “h-m-l”, 2/106.

⁸⁰ Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “h-m-l”, 28/341.

karındaki çocuk ve ağaç üzerinde bulunan meyveleri ifade etmek için kullanılmasına karşın “himl” baş ve sırt üzerinde olan yükler için kullanılır.⁸¹

“h-m-l” köklü kelimeler Kurân-ı Kerîm’de 64 kez geçmektedir. Bu kökten حَمَلَ (hamele) *yüklendi, taşıdı, gebe kaldı, meyve verdi, hücum etti* anlamında 41⁸²; حَمَلٌ (hammele) *yükledi* anlamında 5⁸³; اِحْتَمَلَ (ihtemele) *yüklendi, taşıdı* anlamında 3⁸⁴; حَمْلٌ (haml) *hissi ağırlıklar* anlamında 7⁸⁵; حَامِلٌ (hâmil) *yüklenen, hamile* anlamında 2⁸⁶; حَمَّالَةٌ (hammâle) *hamal* anlamında 1⁸⁷; حِمْلٌ (himl) *yük* anlamında 3⁸⁸; أَحْمَالٌ (ehmâl) *yükler, rahimlerdeki ceninler* anlamında 1⁸⁹; حَمُولَةٌ (hamûle) kelimesi ise *yük hayvanı* anlamında 1⁹⁰ defa kullanılmıştır.

1.5. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi

Bu başlık altında önceki bölümlerde üzerinde durulup lugavî açıdan incelenen kelimelerin hali hazırda ülkemizdeki meâllerde nasıl tercüme edildiği, araştırma neticesinde elde edilen anlamların ne derece yansıtıldığı, kelimenin ıstılâhî bir anlam kazanıp kazanmadığı işlenecektir. Ancak şu kadar var ki ülkemizde altmışın üzerinde Kurân-ı Kerîm meâli kaleme alınmıştır. Bunların hepsine bu sınırlı çalışmada yer vermek ve toplamda 122 defa kullanılan kelimelere tek tek değinmek mümkün olmayacağından sırasıyla Diyanet İşleri Başkanlığı, Hasan Basri Çantay ve Mustafa

⁸¹İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyîsi’l-Luḡa*, “h-m-l”, 2/106.

⁸²el-Bakara 2/248, 286; el-En‘âm 6/31, 146; el-A‘râf 7/176, 189; et-Tevbe 9/92; Hûd 11/40; Yûsuf 12/36; er-Ra‘d 13/8; en-Nahl 16/7, 25; el-İsrâ 17/3, 70; Meryem 19/22, 27, 58; Tâhâ 20/100, 111; el-Mü‘minûn 23/22; el-Ankebût 29/12, 13, 60; Lokmân 31/14; el-Ahzâb 33/72; Fâtır 35/11, 18; Yâsîn 36/41; el-Mü‘min 40/7, 80; Fussilet 41/47; el-Ahkâf 46/15; el-Kamer 54/13; el-Cuma 62/5; el-Hâkka 69/11, 14, 17.

⁸³el-Bakara 2/286; Tâhâ 20/87; en-Nûr 24/54; el-Cuma 62/5.

⁸⁴en-Nisâ 4/112; er-Ra‘d 13/17; el-Ahzâb 33/58.

⁸⁵el-A‘râf 7/189; el-Hac 22/2; el-Ahkâf 46/15; et-Talâk 65/6.

⁸⁶el-Ankebût 29/12; ez-Zâriyât 51/2.

⁸⁷Tebbet 111/4

⁸⁸Yûsuf 12/72; Tâhâ 20/101; Fâtır 35/18

⁸⁹et-Talâk 65/4

⁹⁰el-En‘âm 6/142

Öztürk tarafından kaleme alınan üç farklı meâl doğrultusunda her kelime için iki farklı âyet değerlendirmeye alınacaktır.

1.5.1. Vizr/وِزْرُ

İsrâ Sûresi 15. Âyet

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا.

*Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmuşsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.*⁹¹

*Kim doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi faydasına bulmuş olur. Kim de sapıklık ederse o da yalnız kendi aleyhine sapmış olur. Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz bir Resûl gönderinceye kadar (hiçbir kimseye ve kavme) azap ediciler değiliz.*⁹²

*Kim Allah'a iman ve itaat yolunu seçerse, bunu kendi iyiliği için seçmiş olur. Kim de inkarcılık yolunu seçerse, bu tercihiyle ancak kendine kötülük etmiş olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü taşımaz. Ayrıca biz peygamber göndermedikçe hiçbir topluma azap etmeyiz.*⁹³

En'âm Sûresi 31. Âyet

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ إِلَّا سَاءَ مَا يَزُرُونَ.

*Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatınca, bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, “Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay hâlimize!” diyecekler. Dikkat edin, yüklendikleri günah yükü ne kötüdür.*⁹⁴

⁹¹ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2011, 302.

⁹² Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, çev. Hasan Basri Çantay (İstanbul: Risale Basın Yayın Ltd. Şt., 1957), 2/85.

⁹³ Kur'an-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 325.

⁹⁴ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2011, 143.

Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten en büyük ziyana uğramıştır. Nihayet kendilerine ansızın kıyamet günü çattığı zaman, onlar (günah) yüklerini sırtlarının üstüne yükleyerek, demişler (diyecekler) ki: “Orada (hayatta) yaptığımız taksirlerden [büyük kusurlardan] dolayı eyvah bize!” Dikkat edin, ne kötüdür o yüklenip taşıyacakları şeyler!⁹⁵

Ölümden sonra diriltip Allah'ın huzuruna çıkarılacakları gerçeğini yalan sayanlar kesinlikle hüsrana uğrayacaklar. Nitekim vakit tamam olup da ölümden sonra diriliş ansızın kapılarını çaldığında, onlar günah yüklerini sırtlanmış bir halde, “Eyvahlar olsun bize! Ahiret gerçeğini yalanlamakla ne büyük bir yanlış yapmışız!” diye feryat edecekler. Onların sırtındaki yük ne kötü bir yükür!⁹⁶

İlgili kelimenin sözlüklerde genel itibarıyla “yüklendi, ağır yük, zor iş, vezir, yardımcı, sığınak” gibi anlamlar yanında “günaha girdi, günahın cezası” şeklinde birtakım anlamlarda da kullanıldığını görmüştük. Şunu da belirtmek gerekir ki “vizr” kelimesinin yük mânasında olup günaha hamledilmesi bir vazifeyi üstlenmekle alakalı olduğu içindir. Çünkü insan, en başta أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ Ben sizin rabbiniz değil miyim?⁹⁷ suâline müsbet cevap vermekle bir vazife üstlenmiştir. Bu vazife de diliyle yapacağını ikrar ettiği kulluk gereklerine muhalif hareket etmemesidir. Dolayısıyla vizr kelimesinin günah mânasını ifade etmesi bu alaka sebebiyle mecâzî bir kullanımdır ve bu açıdan derin anlam katmanlarına sahiptir diyebiliriz. Nitekim günah kavramının tam karşılığı olan “hatî”,⁹⁸ “zemb,”⁹⁹ “ism”¹⁰⁰ gibi kelimeler yerine “vizr” kelimesinin kullanılması, bu kelimenin derin anlam katmanlarından kaynaklanır. Günah, insanın vicdanında ve Allah ile olan ilişkisinde ağır bir yük olarak algılandığı için, “vizr” bu duyguyu en iyi yansıtan kelimelerden biridir. Bu seçim, Kur'an'ın dilindeki hassasiyetin ve anlam zenginliğinin bir göstergesidir. “Vizr” kelimesi, günahın sadece bir hata değil, aynı zamanda kişinin ruhuna ve manevi hayatına ağır bir sorumluluk yüklediğini hatırlatır.

⁹⁵ Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, 1/281.

⁹⁶ Kur'an-ı Kerîm Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 164.

⁹⁷ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2009, el-A'râf 7/172.

⁹⁸ el-Alak 96/16.

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/11.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/85.

Farklı meâller ışığında ele aldığımız âyetleri bu minvalde değerlendirecek olursak, meâllerde de kelimenin, “günah yükü” şeklinde tercüme edildiğini görmekteyiz. Hem kelimenin asli mânası olan “yük” hem de mecâzî mânası olan “günah” güzel bir tercümeyle okurlara sunulmuştur. Ancak yük anlamı taşıyan bu kelimenin günah anlamında kullanımının sebebine değinilmemiş ve bu açıdan Kur'an'ın müteradif kelimeleri yerli yerince ve bir sebebe binâen kullanmasına dayanan îcâz yönü kasıtsız olarak gölgede bırakılmıştır.

1.5.2. İsr/إِصْرُ

Bakara Sûresi 286. Âyet

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ.

Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.”¹⁰¹

Allah hiçbir kimseye gücünün yeteyeğinden başkasını yüklemeyiz. (Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) kendi zararınadır. “Ey Rabbimiz! Unuttuk yahut yanıldıysak bizi tutup sorguya çekme. Ey Rabbimiz! Bizden evvelki (ümmet)lere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Takat getiremeyeceğimizi bize taşıtma. Bizden (sadır olan günahları) sil, bağışla, bizi yarlığa, bizi esirge. Sen mevlâmızsın bizim. Artık kâfirler guruhuna karşı da bize yardım et”¹⁰²

Allah kimseye altından kalkamayacağı bir sorumluluk yüklemeyiz. Herkesin yaptığı iyilik kendi yararına, işlediği kötülük de kendi zararınadır. Rabbimiz! Günah olduğunu unutarak ya da yanılarak yaptığımız yanlış/kötü işlerden bizi hesaba çekip

¹⁰¹ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2011, 58.

¹⁰² Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, 1/113.

cezalandırma. Rabbimiz! Bizden önceki toplumlara [Yahudilere] yüklediğin ağır sorumluluklar gibi sorumlulukları bize yükleme. Rabbimiz! Takatimizi kesecek şeylerle yükümlü tutma bizi. Bizi affet; hata ve kusurlarımızı bağışla, merhamet eyle bize. Sen bizim mevlâmız, yar ve yardımcımızsın. Kafirler güruhuna karşı yardım ve zafer nasip eyle bize!¹⁰³

Âl-İ İmrân Sûresi 81. Âyet

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ.

Hani, Allah peygamberlerden, “Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdeki doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz” diye söz almış ve “Bunu kabul ettiniz mi; verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi? demişti. Onlar, “Kabul ettik” demişlerdi. Allah da “Öyleyse şahid olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardanım” demişti.¹⁰⁴

Allah, (geçmiş) peygamberler(in)den -and olsun ki size kitap ve hikmet verdim. Sonra da size nezdinizdeki (O Kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelmiştir (gelecektir). Ona katiyen iman ve ona herhalde yardım edeceksiniz diye- (ahd ve misak aldığı zaman dedi ki: “İkrar ettiniz ve uhdenize bu ağır yükümü (vecibemi) alıp kabul eylediniz mi?”. Onlar (cevaben): “İkrar ettik” dediler. (Allah) dedi ki: “Öyleyse (birbirinize ve ümmetlerinize karşı) şahit olun, ben de sizinle beraber (bu ikrarınıza) şahitlik edenlerdenim.”¹⁰⁵

Allah [vaktiyle İsrailoğullarından] peygamberleri aracılığıyla şu sözü almıştı: “Size vahiyler gönderip o vahiylerin mâna-mesajını anlayıp kavrama kabiliyeti lütfettikten sonra, elinizin altında bulunan Tevrat’ı tasdik ve teyit eden bir peygamber size geldiğinde ona muhakkak inanmalı ve yardım etmelisiniz. Bu ahdimi kabul edip size yüklediğim sorumluluğu üstlendiniz mi?” Onlar, “Evet, kabul ettik.” deyince Allah, “Öyleyse buna şahit olun. Ben de sizinle birlikte bu sözünüze şahidim. buyurdu.

106

¹⁰³ Kur'an-ı Kerîm Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 84.

¹⁰⁴ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 69.

¹⁰⁵ Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, 1/136.

¹⁰⁶ Kur'an-ı Kerîm Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 95.

Daha önce de bahsi geçtiği üzere “hapsedip engellemek, ahî, ağır antlaşma, ağır yük ve günah” anlamlarını ihtiva eden “ısr” kelimesi, ele aldığımız meâllerde lugavî karşılığına uygun olarak kullanılmıştır. Bakara Sûresi 186. âyette bulunan kelimeye, Mustafa Öztürk’ün diğer meâllerden farklı olarak “ağır sorumluluk” anlamı verdiği gözlemlenmiştir. Her ne kadar sözlük incelemelerimizde böyle bir anlam karşımıza çıkmamış olsa da ahit veya antlaşmanın büyük sorumluluk gerektiren şeylerden olması, kelimenin, yapılan sözleşmenin kişiye yüklediği mânevî yükü ifade etmesi ve ayrıca âyetin siyak ve sibâkına uygun düşmesi sebebiyle tercümenin doğru olduğu söylenebilir. Çünkü ısr kelimesi, bir günahın ya da sorumluluğun kişiye manevi anlamda yüklediği bağlayıcı olan ağırlığı ifade eder ve bu ağırlık da, sorumluluğun gereğinin yerine getirilmemesi halinde bireyin omuzlarına yüklenecek olan günah yüküdür. Dolayısıyla bu âyette dua edenler, kendilerinden önceki ümmetlere yüklendiği gibi ağır yükler/sorumluluklar (ısr) istemediklerini beyan etmekle aslında “Ey Rabbimiz! Biz bir söz verdik ve bir görev üstlendik. Ancak hakkını veremezsek bu günahımızdan ötürü bizi bağışla.” derler. Zira âyetin son kısmında böylesi bir duaya yer verilmesi vadedilmiş bir sözün yerine getirilmemesi neticesinde ortaya çıkan günaha işaret eder.

Âl-i İmrân Sûresi 81. âyete gelince kelime, Diyânet İşleri Başkanlığı Meâli’nde “ağır görev”; Hasan Basri Çantay’ın hazırlamış olduğu meâlde sözlük anlamına uygun bir şekilde “ağır yük” olarak ifade edilmiştir. Mustafa Öztürk’ün hazırladığı meâlde ise yine “sorumluluk” diye çevrilmiştir. Burada da Bakara Sûresi 186. âyette belirttiğimiz sebeplere binaen âyetin tercümesi esnasında hata yapıldığını söylemek mümkün görülmemektedir. Şu kadar var ki bu âyette geçen “*verdiğim bu ağır görevi*” ifadesi, peygamberlere yüklenen tebliğ ve ümmetlerine önderlik etme sorumluluğuna işaret eder. Bu noktada “ısr”, sadece bireysel bir sorumluluk değil, aynı zamanda ilahi bir bağlayıcılığı ve emaneti ifade eder demek mümkündür. Zira kanaatimizce “ısr” kelimesinin “günah ve sorumluluk” anlamında kullanılması kelimenin kök anlamında barındırdığı “bağlamak, alıkoymak, engellemek” anlamlarından ötürüdür. Bu da mecâzen Allah Teâlâ’nın insana yüklediği kulluk vazifesinin bağlayıcı olduğu, kulun bu kulluktan ayrılıp başkalarının kulluğuna girmesi durumunda gereklerinin ağır olacağı anlamına gelmektedir.

Diğer yandan Bakara Sûresi'nin 286. âyetindeki dua elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde aslında “Ey Rabbimiz! Biz bir söz verdik ve bir görev üstlendik. Ancak hakkını veremedik. Bu günahımızdan ötürü bizi bağışla.” demektir. Zira âyetin son kısmında böylesi bir duaya yer verilmesi vadedilmiş bir sözün yerine getirilmemesi neticesinde ortaya çıkan günaha işaret eder.

1.5.3. Sikal/ثَقُلْ

Nahl Süresi 7. Âyet

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغِيَةِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوُوفٌ رَّحِيمٌ.

Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir.¹⁰⁷

Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir(ler), yarı canınız tükenmeden varamayacağınız bir memlekete (sizi) götürür(ler). Şüphesiz ki rabbiniz çok esirgeyicidir. Çok merhamet edicidir.¹⁰⁸

Yüklerinizi ancak güç bela ulaşabildiğiniz uzak yerlere o hayvanlar taşır. İşte bütün bu nimetleri lütfeden rabbiniz gerçekten çok şefkatli, çok merhametlidir.¹⁰⁹

Ankebût Sûresi 13. Âyet

وَلِيَحْمِلَنَّ أَثْقَالَهُمْ وَاتَّقَالَا مَعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسَلَّنَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ.

Ant olsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir. Uydurmakta oldukları şeylerden de kıyamet günü şüphesiz, sorguya çekileceklerdir.¹¹⁰

Onlar herhalde kendi yüklerini de o yükleriyle beraber daha nice yükleri de bizzat yüklenecekler ve düzmekte oldukları şeylerden kıyamet günü mesul olacaklardır.¹¹¹

¹⁰⁷ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2011, 288.

¹⁰⁸ Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, 2/585.

¹⁰⁹ Kur'an-ı Kerîm Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 308.

¹¹⁰ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2011, 437.

¹¹¹ Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, 2/341.

*Hiç şüphe yok ki onlar kendi günahlarının yanı sıra yoldan çıkardıkları kimselerin günahlarını da yüklenecek ve tanrı diye uydurdukları şeylerden dolayı kıyamet günü mutlaka hesaba çekilecekler.*¹¹²

Ağırlık, yük, eşya, anneye nispetle karındaki çocuk gibi anlamlara şamil olan “sikal” kelimesi hakkında daha önce detaylı bilgi verilmişti. İncelemek için ele aldığımız bu iki âyette başvurduğumuz meâllerin tümünün, kelimenin lugavî mânasına muvâfık kaldığı gözlemlenmiştir.

1.5.4. Haml/Himl/حَمْلٌ

Tâ Hâ Sûresi 101. Âyet

خَالِدِينَ فِيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ حِمْلًا.

*Onlar o günahın cezası içinde ebediyen kalacaklardır. Sûra üfürüleceği gün, bu ağır yük onlar için ne kötü bir yüküdür!*¹¹³

*O (günah)ın (cezası) içinde ebedi kalıcıdır. Bu, kıyamet gününde onlar için ne kötü bir yüküdür!*¹¹⁴

*Üstelik bu vebalin cezasından hiç kurtulamayacaklar. Kıyamet günü altında kalacakları yük ne ağır bir yüküdür!*¹¹⁵

A'râf Sûresi 189. Âyet

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّيْهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ.

Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini ondan var edendir. (İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır) ve (bir müddet) onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah'a, “Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız.” diye dua ederler.

116

O, sizi bir candan (Âdemden) yaratan, bundan da (gönlü) kendisine (yatıp) ısınsın diye, eşini yapandır (Allah'tır). Vaktâ ki o, (eşini) örtüp bürüdü, o da hafif bir

¹¹² Kur'an-ı Kerîm Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 448.

¹¹³ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2011, 347.

¹¹⁴ Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, 2/172.

¹¹⁵ Kur'an-ı Kerîm Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 364.

¹¹⁶ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2011, 189.

yük yüklendi de (bir müddet) bununla gidip geldi. Nihayet (gebeliği) ağırlaşınca ikisi de Rablerine şöyle dua ettiler: “Eğer bize düzgün (hilkati tam) bir çocuk verirsen and olsun ki her halde şükredenlerden olacağız.”¹¹⁷

O, sizi bir tek özden yarattı. Nefsin huzur bulup mutlu olması [ve aynı zamanda insan neslinin çoğalması] için aynı özden eşlerinizi de yarattı. Erkek eşiyle ilişkiye girer, böylece eşi hamile kalır ve bebeğini karnında taşır. Hamileliği ağırlaşınca, karı-koca, “[Rabbimiz!] Bize sağlıklı bir evlat verirsen mutlaka sana minnettarlığımızı göstereceğiz.” diye rableri Allah’a yakarırlar.¹¹⁸

Lügat incelemelerinde “sırtta yüklenen eşyalar gibi zâhir ağırlıklara, anne karnındaki çocuk veya bulutlarda bulunan yağmur suyu gibi bâtını ağırlıklara” şamil olduğu belirtilen “haml ve himl” kelimelerinden “himl” kelimesi önceden de değindiğimiz gibi “sırt ve baş üzerine yüklenen yükleri” ifade etmektedir. Tâhâ Sûresi 101. Âyette kelimeye dair yapılan tercümler mukâyese konusu olan üç meâlde de lugavî mânayla örtüşmektedir. Ancak meâllerde gördüğümüz kadarıyla “himl” kelimesinin bu farkına değinilmemiştir. Oysaki “haml” yerine “himl” kelimesinin kullanılmasının özel bir gerekçesi vardır/olmalıdır. O da yazıcı meleklerin ve onların yazdıkları günahların insanların üzerinde, dolayısıyla sırtında olmasıdır.¹¹⁹ Her ne kadar bu anlamı bir tercüme olan meâl çalışmaları içinde belirtmek zor olsa da dipnotlar aracılığıyla ortaya konması Kur’an’ın icâzı noktasında faydalı olacaktır.

A’râf Sûresi 189. âyette Mustafa Öztürk kelimeye diğer iki meâlden farklı olarak açıkça hamile kalmak mânası vermiş, Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli ise ilk bakışta akla gelen yük mânasını tercih edip parantez içinde maksadın kadının hamile kalması olduğuna işaret etmiştir.

Son olarak Tâ Hâ Sûresindeki âyetten hareketle “sikal ve “haml/himl” kelimeleri arasında kesin olmamakla birlikte şöyle bir ayrım söz konusu olabilir. Sikâl, günahın dünyada insan üzerinde bıraktığı mânevi ağırlığını ifade ederken haml/himl ise bu ağırlığın kıyamette zuhûr edecek olan maddî sonuçlarına işaret etmektedir. Ele aldığımız A’râf Sûresindeki âyet zaten maddi bir yükten bahsettiği için bu gibi âyetlerde bunu söylemek mümkün olmayacaktır.

¹¹⁷ Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, 1/370.

¹¹⁸ Kur’an-ı Kerîm Meâli, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 209.

¹¹⁹ el-İnfîtâr 82/10-12.

2. KUR'AN'DA “HELÂK/YIKIM” MÂNASINA GELEN BAZI KELİMELERİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ

Çalışmanın bu kısmında Kur'ân-ı Kerîm'de “helâk ve yıkım” mânasında kullanılan Bevâr/بَوَارٌ, Tedmîr/تَدْمِيرٌ ve Tebâr-Tetbîr/تَبَارٌ-تَتَبِيرٌ kelimelerinin etimolojik incelemesi yapılacaktır.

2.1. Bevâr/بَوَارٌ

(ب و ر) “b-v-r” kök harflerine sahip olan kelimeler birinci bâbdan gelip tıpkı قَالَ-يَقُولُ gibi mâzi formu بَارَ (bâra) müzârî formu يَبُورُ (yebûru) olan fiilin mastarlarıdır.¹²⁰ Bu fiile ait olan mastarlar بَوَّرَ (bevr) şeklinde gelebileceği gibi بَوَّارٌ (bevâr) ve بَوَّرَ (bûr) şeklinde de gelebilirler.¹²¹ Mâzi formunda fiilin aynel-fiil olarak ifade ettiğimiz orta harfinde illet harfleri olarak bilinen ا و ي (elif, vâv ,yâ) harflerinden herhangi biri bulunursa bu fiillere ecvef fiil denilir.¹²² Buna binâen ele aldığımız bu mastara ait fiil, ecvef bir fiildir.

Mastar olan kelimelerin aynı zamanda ism-i fâil ve ism-i mefûl mânasında kullanımının câiz oluşu Arap dili gramerinde sıkça rastlanan bir durumdur.¹²³ Gerek âyetlerde gerekse de hadislerde, ele almış olduğumuz “b-v-r” kök harflerine sahip olan bu mastarlardan بَوَّرَ (bevr) ve بَوَّرَ (bûr) kelimelerinin de ism-i fâil mânasında kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla sözlük anlamlarından biri cihetiyle “helâk olmak” mânasında olan bu mastarlar, رَجُلٌ بَوَّرَ helâk olan adam örneğinde olduğu gibi بَائِرٌ (bâir) “hâlik” yani helâk olan kişiyi ifade edebilmektedir.¹²⁴

¹²⁰ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, "b-v-r", 1/330.

¹²¹ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân* (Dimeşk, Beyrut: Dâru'l-Kalem- Dâru's-Şamiyye, ts.), 152; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* "b-v-r", 8/285 ; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "b-v-r" 10/253; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "b-v-r", 4/86.

¹²² el-Cürcânî, *el-Miftâh fî's-Şarf*, 41.

¹²³ Ebu'l-Bekâ' Ya'îş b. 'Alî el-Halebî İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemahşerî*, thk. İmî'l-Bedî' Ya'kûb (Beyrut: y.y., 1422/2001), 4/61.

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "b-v-r", 4/86.

Diğer yandan “bûr” ve “bevr” kelimeleri mastar olmaları hasebiyle sayı ve cins bakımından eşittir. Müfret (tekil), tesniye (ikil) ve cemî (çoğul) için kullanılabildiği gibi müzekker ve müennes ayrımına tâbi değildirler.¹²⁵ Dolayısıyla yapısı itibarıyla herhangi bir değişiklik geçirmesine gerek kalmadan رَجُلٌ بُورٌ *helâk olan adam*, بَنَاتٌ بُورٌ *helâk olan iki kız* ve قَوْمٌ بُورٌ *helâk olan kavim* örneklerinde olduğu gibi tüm isimlere sıfat olabilirler. Tâcu'l-‘Arûs vb. kâmuslarda değinildiğine göre “bevr” ve “bûr” kelimeleri, ism-i fâil olan “bâir” kelimesinin cemî formudur. Böyle olunca da buna mastar değil, ism-i cem’ de demek mümkündür.¹²⁶ İsm-i fâil mânasında kullanımında da her ne kadar yukarıda belirtildiği gibi sayı yönüyle tüm formlara yapısı değişmeden sıfat olabilse de Arap dilince en güzel ve tercihe şayan olan kullanım هُوَ بَائِرٌ *o, helâk olandır*, هُمَا بَائِرَانِ *o ikisi helâk olandır*, هُمْ بُورٌ *onlar, helâk olandır* şeklindeki kullanımdır.¹²⁷

En başta zikredilen mastarların genel mânada helâk olmak anlamının yanında farklı anlamları da mevcuttur. Örneğin üzerinde durduğumuz “bûr” ve “bevr” kelimeleri, “kendisinden hiçbir hayır beklenmeyen, işe yaramaz, bozguncu”¹²⁸ kimseleri vasfetmek için kullanılmıştır. Nitekim Allah, Fetih Sûresinde bedevî ve münâfıkları bu kelimeyle nitelemiş قَوْمًا بُورًا وَكُنْتُمْ *Hiçbir hayra yaramaz, helâkı hak eden, fesat çıkaran bir kavim oldunuz*.¹²⁹ buyurmuştur. Aynı zamanda “bevr” ve “bûr” kelimeleri “ekilmemiş toprak veya toprağın ekin ekip, ağaç dikmeye salâhiyetli olmadan evvelki hali”¹³⁰ ya da halk arasında nadas diye bilinen, “gelecek sene için daha verimli olması adına toprağın bir yıl dinlendirilip kuvvetlendirilmesini”¹³¹ ifade etmek için de kullanılmıştır. Şüphe yok ki bu kelimenin bu mânada kullanımı toprağın, ekilmediği durumlarda işe yaramaz oluşundan ötürüdür. Dilimizde halen daha

¹²⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "b-v-r", 10/253.

¹²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, "b-v-r", 4/86; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur‘ân*, 153; Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "b-v-r", 10/253.

¹²⁷ Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, "b-v-r", 8/285.

¹²⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "b-v-r", 10/253; İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luġa*, "b-v-r", 139; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, "b-v-r", 4/86.

¹²⁹ el-fetih 48/12.

¹³⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "b-v-r", 10/152,154; İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luġa*, "b-v-r", 139.

¹³¹ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyisi'l-Luġa*, "b-v-r", 317; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, "b-v-r", 4/86.

canlılığını koruyan “bayır” kelimesi, bu kökten gelen “bâir” yani “işlenmeyen toprak, yaban yer” sözcüğünden alıntıdır. Özgün anlamı “yaban yer” iken, Türkçede “dik yer, yamaç” anlamını kazanmıştır.¹³² Böyle kapsayıcı bir anlama sahip olması hasebiyle “durgun olan, kesintiye uğramış, alışveriş yapılmayan, zarar edilen, fiyatların fazlaca düştüğü çarşı ve pazarları” ifade etmek içinde bu kelimeye başvurulmuş,¹³³ قَدْ بَارَتْ durgun çarşı/pazar denmiştir.¹³⁴ Kanaatimizce بَارَ (bâra) fiilinin bu gibi durumlarda kullanımın sebebi, bu fiilin temel mânalarından birinin “fâsit olmak” olması hasebiyledir. Çünkü fesat, bir şeyin işlemez ve bozuk oluşunu ifade eder. Buna binâen işlemez ve varoluş sebebini yerine getirmeyen çarşı ve pazar vb. yerler için “bâra” demek yersiz olmayacaktır. Yine Hz. Peygamber’den (sav) rivâyet edilen bir hadiste kendisinin Allah’a dua ederken نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ بَوَارِ الْأَيِّمِ *Dul kadınların bevârından Allah’a sığınırız.*¹³⁵ dediği aktarılmıştır. Bu hadisteki “bevâr” kelimesi kesintiye uğramak olup dul kadınların evlenecek eş bulamamasını ifade etmektedir.¹³⁶ Bu kök harflerini barındıran fiilin, kâr’ın zıttı olan “zarar” mânasında kullanımını يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُورَ *Onlar asla zarar etmeyecek olan bir ticaret umarlar.*¹³⁷ âyetinde de görmek mümkündür. Ferrâ da (ö. 207) *Me’âni’l-Kur’ân* adlı eserinde وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا âyetini tefsir ederken “bûr” kelimesine değinmiş, bu kelimenin “içi boş” anlamı barındırdığını, Onların evleri bomboş oldu demek ve kafirlerin amellerinin bâtil oluşunu dile getirmek noktasında kullanıldığını belirtmiştir.¹³⁸

Yine yapılan incelemelerde görülmüştür ki “bevr” mastarı “imtihan etmek, sınamak” gibi mânaları da bünyesinde barındıran bir kelimedir. Örneğin Araplar dışı devenin gebe olup olmadığını test etmek için bu deveyi erkek bir devenin yanına

¹³² Nişanyan Sözlük, “Bayır Ne Demek?”, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/bay%C4%B1r> (22 Ağustos 2025).

¹³³ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, "b-v-r", 10/253; İbn Fâris, *Mucmelü’l-Luğa*, "b-v-r", 139; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 152; İbn Dureyd, *Cemheratu’l-Luğa*, "b-v-r", 1/330.

¹³⁴ Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, "b-v-r", 8/285.

¹³⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-‘Evsaf*, 1/475.

¹³⁶ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyisi’l-Luğa*, "b-v-r", 1/316; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 153.

¹³⁷ Fâtır 35/29.

¹³⁸ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/264.

götürürler. Şayet dişi deve bu erkek devenin kendisini aşılmasına veya koklamasına müsaade ederse devenin gebe olmadığına; müsaade etmez ise devenin gebe olduğuna hükmederler. İşte deveyi bu şekilde bir sınamaya tâbi tutmalarını bu kelimeyle ifade edip *بُرْتُ النَّاقَةَ عَلَى الْفَحْلِ لِأَعْلَمَ أَلَا قَحْ هِيَ أَمْ حَائِلٌ* Devenin gebe olup olmadığını öğrenmek için onu erkek deveyle test ettim derler.¹³⁹

Son olarak “b-v-r” kök harflerine sahip olan kelimelerden *بَوَارٌ* (bevâr) ise temelde “helâk” kelimesinin karşılığı olmakla beraber diğer mastarlarla çoğu zaman aynı anlamdadır.¹⁴⁰

Bu kökten gelen kelimelerin Kur’an’daki kullanım sayılarını da zikredecek olursak; *بَارَ* (bâra) *boşa çıktı, yok olup gitti, zarar etti* anlamında 2¹⁴¹; *بَوَارٌ* (bevâr) *helâk/yıkım* anlamında 1¹⁴²; *بُورٌ* (bûr) *helâk olucu* anlamında 2¹⁴³ defa kullanılmıştır.

2.2. Tedmîr/تَدْمِيرٌ

Bu başlık altında ele alınacak olan kelimeler (د م ر) “d-m-r” kök harflerine sahip olan *دَمَارٌ* (demâr), *دُمُورٌ* (dumûr), *دَمَارَةٌ* (demâra) ve *تَدْمِيرٌ* (tedmîr) kelimeleridir. Yukarıda zikrettiğimiz kök harfler üzerine kurulan bu kelimeler tıpkı *نَصْرٌ-يَنْصُرُ* gibi birinci bâbdan gelip mâzi formları *دَمَّرَ* (demera), müzârî formları *يَدْمُرُ* (yedmuru) şeklinde sâlim bir fiildir.¹⁴⁴

İşaret edilen bu mastarların tümü “helâk etmek” anlamına sahiptirler. Ancak şu kadar var ki; bu helâk, sadece bir veya birkaç şahsın yok edilip zarara uğratılmasından ziyade bütün bir toplumun kökünün kazınmasını, tamamen yok edilmesini ifade eder.¹⁴⁵ Ayrıca bir önceki başlıkta üzerinde durulan “bevâr” kelimesinde var olan “hayırsız, kendisinden hayır beklenmeyen” anlamı bu mastarlar için de söz konusudur.

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, "b-v-r", 4/87; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, "b-v-r", 1/330.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, "b-v-r", 4/87.

¹⁴¹ Fâtır 35/10, 29.

¹⁴² İbrâhîm/28.

¹⁴³ Fâtır 25/18; el-Fetih 48/12.

¹⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, "d-m-r", 4/291; Zebîdî, *Tâcu'l- Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "d-m-r", 11/309.

¹⁴⁵ Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l- Ayn*, "d-m-r", 8/39; Zebîdî, *Tâcu'l- Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "d-m-r", 11/309; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, "d-m-r", 4/291.

Bu sebeple Araplar herhangi birini hayırsızlıkla, işe yaramaz oluşuyla niteleyecekleri zaman دَمَّرَ دَامِرٌ رَجُلٌ *zarara uğramış, işe yaramaz adam* derler.¹⁴⁶ Diğer yandan lügat incelemelerinde دَمَّرَ (demera) fiilinin “bir yere girmeyi” ifade etmek içinde kullanıldığına rastlanılmıştır.¹⁴⁷ Misal olarak دَمَّرَ الرَّجُلُ بَيْتَهُ *adam evine girdi*, دَمَّرَ جُحْرَهُ *kirpi yuvasına girdi* şeklinde kurulan cümlelerde girme eylemi “demera” fiiliyle dile getirilmiştir. Ancak bu girme fiilinin izinli olup olmayışı konusunda Arap dilcilerin ihtilafı söz konusudur. Örneğin kimileri bu eylemin mekân sahibinden alınan izinle bir yere giriş olduğunu söylerken Ebû Ubeyd (ö. 224/838) Hz. Peygamber’in (sav) مَنْ أَطْلَعَ فِي بَيْتِ قَوْمٍ بِغَيْرِ إِذْنٍ فَقَدْ دَمَّرَ *Her kim bir kavmin evine (evinin içine) habersiz bir şekilde muttali olursa o kişi oraya izinsiz girmiş gibidir*.¹⁴⁸ hadisiyle istişhad ederek bu girişin mekân sahibinin izni dışında bir giriş olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹ Yaptığımız araştırmalar neticesinde bizde oluşan kanaat de bu yöndedir. Haliyle Kur’ân-ı Kerîm’de her nerede bir kavmin veya beldenin helâk edilişi “demera” ve türevleriyle ifade edilmişse bundan, gelen musibetin, azabın ve helâkin Allah Teâlâ’nın azametine yaraşır şekilde izin alınmadan, insanlar gafilken, ansızın yurtlarına girmiş olduğu anlaşılabılır.

Kur’ân-ı Kerîm’e bakıldığı zaman bu mânaların “d-m-r” kök harflerinin tef’îl kalıbına aktarılmasıyla yani دَمَّرَ (demmera) ve تَدْمِيرٌ (tedmîr) şeklinde yansıtıldığı görülmektedir. Söz gelimi Furkân Sûresinde yer alan âyetin فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا Nihayet o kavmi yerle bir ettik.¹⁵⁰ bölümü misal olarak zikredilebilir.

Lügatlerde “tedmîr” kelimesinin ism-i fâili olan “müdemmir” kelimesine de değinilmiştir. Buna göre “yıkıcı, tahripkâr vb.” anlamlara gelen müdemmir, “av yapan kişi” için de kullanılmıştır.¹⁵¹ Bu avcı diğer avcılara nispetle farklıdır. Kendisine müdemmir denen avcı, saklanmak için girdiği çukurda vahşi hayvanlar kokusunu alıp da fark edemesin, ürküp kaçmasın diye çukuru deve kılıyla tutsüleyen kişidir. İbn

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, "d-m-r", 4/291.

¹⁴⁷ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meğâyisi'l-Luğa*, "d-m-r", 2/300.

¹⁴⁸ Tarafımızca bu hadisin kaynağı araştırılmış ancak her ne kadar benzer hadislerle rastlanılsa da hadis kaynaklarında metindeki şekliyle bir hadis bulunamamıştır.

¹⁴⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meğâyisi'l-Luğa*, "d-m-r", 2/300.

¹⁵⁰ el-Furkân 25/36.

¹⁵¹ Hâil b. Aḥmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, "d-m-r", 8/39.

Fâris'e göre ise müdemmir, tütsüleyen kişinin vasfı değil tütsülenen sığınağa girenin vasfıdır.¹⁵² Buna binaen Allah'ın pek çok toplumları helâk edişini tedmîr kelimesi ile bize aktarması üzerine düşüncecek olursak çok ince bir ayrıntıya ulaşmamız mümkündür. Şöyle ki, helâk eden Allah olduğuna göre kendisi de müdemmirdir. Yani kökleri kazınan toplumlar bir nevi av konumunda olup Allah ise avcı konumundadır. Ama Allah'ın avcılığı öyle bir avcılıktır ki günahkâr ve âsi davranan hiçbir av, Allah'ın yakalayışının hangi yönden ve nasıl geleceğini fark edip de tedbir alamaz, bu konuda tüm algıları körelmiş olur. Ki zaten körelme mânasını ifade etmek üzere دُمُور "dumûr" kelimesi "dumura uğramak" şekliyle dilimizde deyimleşmiştir.¹⁵³

Ek olarak Kur'ân-ı Kerîm'de "d-m-r" kök harflerine sahip olan دَمَّرَ (demmera) fiili *helâk etti, yok etti* anlamında ¹⁵⁴; تَدْمِيرٌ (tedmîr) mastarı ise *yok etmek, yerle bir etmek* anlamında ¹⁵⁵ kere kullanılmıştır.

2.3. Tebâr-Tetbîr/تَبَارَ-تَتَبَّرَ

(ت ب ر) "t-b-r" kök harflerine sahip olan تَبَّرَ (tebr), تَبَّرَ (tibr) ve تَبَارَ (tebâr) kelimeleri üçüncü bâbdan gelip tıpkı يَذْهَبُ - ذَهَبَ gibi mâzi formu تَبَّرَ (tebera) müzârî formu ise يَتَبَّرُ (yetberu) olan fiilin mastarlarıdır.¹⁵⁶

İlk olarak bu kök harflerine sahip olan تَبَّرَ (tibr) kelimesi "kırık yani saf altın" demektir.¹⁵⁷ Aynı zamanda işlenmemiş olması şartıyla madenlerden çıkarılan tüm cevherlere "tibr" denileceğini söyleyenler de olmuştur.¹⁵⁸ Örnek olarak Hz. Peygamber'in (sav) şu hadisine başvurulabilir: الذَّهَبُ بِالدَّهَبِ تَبَّرَهَا وَعَيْنُهَا وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ

¹⁵² İbn Fâris, *Mu'cemü Meâkâsî'l-Luğa*, "d-m-r", 2/300.

¹⁵³ Nişanyan Sözlük, "Dumûr Ne Demek?", <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dumur> (22 Ağustos 2025).

¹⁵⁴ el-A'râf 7/137; el-İsrâ 17/16; el-Furkân 25/36; eş-Şuarâ 26/172; en-Neml 27/51; es-Sâffât 37/136; el-Ahkâf 46/25; Muhammed 47/10.

¹⁵⁵ el-İsrâ 17/16; el-Furkân 25/36.

¹⁵⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, 162.

¹⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "t-b-r", 4/88; Ebû Naşr İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atţâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), "t-b-r", 2/600.

¹⁵⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "t-b-r", 10/276.

تَبْرَهَا وَعَيْنَهَا *İster işlenmemiş haliyle olsun ister işlenmiş haliyle olsun altın altınla; gümüş de gümüşle takas edilir.*¹⁵⁹ Bu hadiste “tibr” kelimesinin hem altın dışındaki madenleri hem de kırık yani işlenmemiş madenleri ifade ettiğine delil vardır.

Diğer yandan “tebâr”, “tebr” ve bu kelimenin tef’îl kalıbına aktarılmış mastarı تَتَبَّرُ (tetbîr) kelimeleri “kırmak ve helâk etmek” demektir.¹⁶⁰ Klasik sözlükler özelinde yapılan incelemelerde altının saf halinin كَسْر (kesr) kelimesiyle ifade edildiğini gözlemledik. Mâna itibarıyla “kırık altın” anlamına gelen bu kelime, işlenmemiş, yani hâlâ saf halde olan ve herhangi bir forma (mücevher, sikke gibi) dönüştürülmemiş altını ifade eder. Bu durumdaki altın, doğal haliyle madenlerden çıkarılan parçalar, ufalanmış ya da küçük kırıntılar şeklindedir. Aynı şekilde “helâk” anlamına gelen “tebr” ve diğer türevlerde “kesr” kelimesiyle tanımlanmıştır. Bu minvalde düşünülecek olursa söz konusu azap ve helâkin, cezalandırılan toplumlara tamamen merhametten yoksun, en saf ve acımasız haliyle geldiği, neticede onları kırıp geçirdiği söylenebilir. Ayrıca Zeccâc, “tetbîr” kelimesinin daha önce açıklamasına yer verdiğimiz “tedmîr” kelimesiyle eş anlamlı olduğunu söylemiştir.¹⁶¹ Böyle olunca “tetbîr” kelimesi, helâkin izin alınmadan, insanlar gafilken, ansızın yurtlarına girmiş oluşunu ifade edecektir.

Son olarak Kur’an’da “t-b-r” köklü kelimelerden تَبَّرَ (tebbera) fiili, *helâk etti* anlamında 2¹⁶²; تَبَّارٌ (tebâr) mastarı, *helâk, azap, yok etmek* anlamında 1¹⁶³; تَتَبَّرُ (tetbîr) mastarı, *helâk etmek, kırıp geçirmek* anlamında 2¹⁶⁴; مُتَبَّرٌ (mütebber) kelimesi, *dağılmış, helâk olmuş, kırılmış* anlamında 1¹⁶⁵ defa kullanılmıştır.

¹⁵⁹ Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Delhi: el-Maṭba‘atu’l-Enşâriyye, 1323), “Kitâbu’l-Buyû‘”, 12 (No. 3348).

¹⁶⁰ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “t-b-r”, 10/277; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “t-b-r”, 4/88.

¹⁶¹ Zeccâc, *Me‘âni’l-‘Kur’ân ve İ‘râbuhu*, 4/68.

¹⁶² el-İsrâ 17/7; el-Furkân 25/39.

¹⁶³ Nûh 71/28.

¹⁶⁴ el-İsrâ 17/7; el-Furkân 25/39.

¹⁶⁵ el-A‘râf 7/139.

2.4. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi

Bu başlık altında daha önce üzerinde durulup lugavî açıdan incelenen kelimelerin ülkemizdeki meâllerde nasıl tercüme edildiği, araştırma neticesinde elde edilen anlamların meâllere ne derece yansıtıldığı, kelimenin ıstılâhî bir anlam kazanıp kazanmadığı işlenecektir.

2.4.1. Bevâr/بَوَارٍ

Fâtır Sûresi 10. Âyet

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ
السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ.

*Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir. Güzel sözler ancak O'na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir. Kötülükleri tuzak yapanlar var ya, onlar için çetin bir azap vardır. İşte onların tuzağı boşa çıkar.*¹⁶⁶

*Kim ululanmak hevesine düşerse (bilin ki) bütün ululuk Allah'ındır. Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. O'nu da iyi amel (ve hareket) yükseltir. Kötülükleri tuzak yapanlar(a gelince): Onlar için çetin bir azap vardır. Onların (kurdukları) tuzağın bizzat kendisi mahvolur.*¹⁶⁷

*Kim izzet ve şeref sahibi olmak istiyorsa bilsin ki izzet ve şeref tamamıyla Allah'a aittir. [Dolayısıyla izzet ve şeref ancak Allah'a inanıp O'na kulluk/ibadet etmekle kazanılır]. Allah katına yükselen, O'nun katında değer ifade eden şey tevhid inancıdır [kelime-i tevhid]. Bu inancı yüceltip değerli/semereli kılan şey ise salih amellerdir. [Gerek Peygamber'i etkisiz kılmak gerek insanları Allah yolundan alıkoymak maksadıyla] sinsice tuzaklar kuranlar için çok şiddetli bir azap vardır. Ayrıca onların kurdukları tuzaklar da boşa çıkacaktır.*¹⁶⁸

¹⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 480.

¹⁶⁷ Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2/431.

¹⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 488.

Furkân Sûresi 18. Âyet

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ
وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا.

*Onlar, “Seni eksikliklerden uzak tutarız. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki, sonunda seni anmayı unuttular ve helâke giden bir toplum oldular” derler.*¹⁶⁹

*(Görürsün ki) onlar (şöyle) demişlerdir: “Seni tenzih ederiz. Seni bırakıp da başka veliler edinmemiz bize yakışmaz. Fakat (gerek) onları(n) ve (gerek) ataları(nın azap müddetlerini) kendin uzattın da nihayet zikri unuttular ve helâk (e mahkûm) bir kavim oldular”.*¹⁷⁰

*O putlar da şöyle cevap verecek: “Haşa! Sen yüceler yücesisin. Senden başkasını rab olarak tanıyıp bilmemiz mümkün değil. Sen bu müşriklere ve atalarına dünya hayatında onca nimet verdin, fakat onlar şükredecekleri yerde şımarıp azarak senin âyetlerine inanmadılar. Böylelikle helâk ve hüsrânı hak eden bir topluluk oldular.”*¹⁷¹

Üzerinde çalıştığımız bu kelimeye klasik lügatlerde genel itibarıyla “helâk olmak, kendisinden hiçbir hayır beklenmeyen, işe yaramaz, bozguncu, ekilmemiş toprak veya toprağın ekin ekip, ağaç dikmeye salâhiyetli olmadan evvelki hali, nadas, zarar, çarşı ve pazarların durgun oluşu, imtihan etmek, sınamak” gibi birtakım mânaların verildiğini belirtmiştik.

Mukâyese ve değerlendirmeye tabi tuttuğumuz bu meâllerde Fâtır Sûresinin 10. âyetinde müzârî fiil formuyla yani يَبُورُ (yebûru) şekliyle yer alan kelimeye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Mustafa Öztürk’e ait olan meâllerde “boşa çıkar” şeklinde; Hasan Basri Çantay’ın kaleme aldığı meâlde ise “mahvolur” şeklinde anlam verilmiştir. Bir metin bir dilden başka bir dile çevrilirken kelimelere, çevrildikleri dilde en iyi karşılık gelecek sözcüklerin kullanımı gayet normaldir. Türkçe’de kurulup da işe yaramayan entrika ve tuzaklar ifade edilirken “tuzak helâk oldu” denilmez. Onun yerine “tuzak boşa çıktı, işe yaramadı, mahvoldu” denilir. Dolayısıyla bu tercümeler kelimenin

¹⁶⁹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 396.

¹⁷⁰ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 265.

¹⁷¹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 408.

sözlük anlamına uygundur. Ancak şu kadar var ki, bu boşa çıkma ve mahvolma şeklindeki tercüme için kelimenin en temel mânası olan “helâk olmak” mânasından ilham alındığına değinmemiz yerinde olacaktır. Aslında bu ilham kelimenin diğer mânaları için de geçerlidir. Çünkü bir şeyin helâk olması demek o şeyin artık boş, işe yaramaz, zarar sebebi, durgun oluşu vs. demektir.

Furkân Sûresi 18. âyete bakacak olursak kıyamet günü Allah’ın, müşriklerin tapmış oldukları putlarla müşrikleri karşı karşıya getirip putlara: *Şu kullarımı siz mi sapıklığa düşürdünüz, yoksa onlar kendi kendilerine mi yoldan çıktılar?* diye sorması üzerine putların bu iddiayı kabul etmeyip verecekleri cevaptan bahsedilmiştir.

Bu âyette geçen “bûr” kelimesine verilen mânalar “helâki hak eden, helâke giden, helâke mahkûm” şeklindedir. “Helâk olan bir kavim” şeklinde mâna verilmeyişinin sebebi dünyada top yekûn bir yok oluşa tabi olmamalarıdır. Âyetten de anlaşılacağı üzere onların helâki kıyamet günü cehennem azabı olacaktır.

2.4.2. Tedmîr/تَدْمِيرٌ

Furkân Sûresi 36. Âyet

فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا.

Onlara, “Âyetlerimizi yalanlayan topluluğa gidin” dedik. Nihayet o kavmi yerle bir ettik.¹⁷²

“(Haydi) âyetlerimizi yalan sayan o kavme gidin” dedik, neticede onları tam bir helâk ile imha ettik (edeceğiz).¹⁷³

Onlara, “Âyetlerimizi yalanlayan kavme gidin; [onları uyarın)” diye emrettik. [Ama onlar kafirlik ve azgınlıkta diretiler.) Sonunda biz de onları tam anlamıyla helâk ettik.¹⁷⁴

Neml Sûresi 51. Âyet

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مُكْرِهِمْ أَنَا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ.

Bak, onların tuzaklarının sonucu nasıl oldu. Biz onları ve kavimlerini topyekûn helâk ettik.¹⁷⁵

¹⁷² Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 397.

¹⁷³ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2/268.

¹⁷⁴ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 410.

¹⁷⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 420.

*İşte bak, o tuzaklarının akıbeti nice oldu! Çünkü biz onları da kavimlerini de toptan helâk ettik.*¹⁷⁶

*Bak işte tuzaklarının sonu nasıl oldu. Biz onları ve kavimlerindeki diğer kafirleri topyekûn helâk ettik.*¹⁷⁷

Helâk ve yıkım mânasına gelen kelimeler başlığı altında ele aldığımız ikinci kelime olan “tedmîr” kelimesinin klasik sözlüklerde yine tıpkı “bûr” gibi temelde helâk mânasına gelen bir kelime olduğuna değinmiş, ancak bu helâkin, sadece bir veya birkaç şahsın yok edilip zarara uğratılmasından ziyade bütün bir toplumun kökünün kazınmasını, tamamen yok edilmesini ifade ettiğini belirtmiştik. Aynı zamanda bu kelimenin “hayırsız, kendisinden hayır beklenmeyen” gibi anlamları taşıdığını da ifade etmiştik.

Meâllerdeki mukâyesesini yapmak üzere tercih ettiğimiz ilk âyet olan Furkân Sûresi 36. âyet, Mûsâ (as) ve Hârûn’ın (as), kendilerini uyarmak üzere gönderildikleri Firavun ve avanesiyle alakalı olup onların helâk edildiğini haber vermektedir. Âyet-i kerîmede bu helâkin “tedmîr” mastarıyla ifade edilmesi manidardır. Çünkü sözlük incelemesinin yapıldığı kısımda da belirtildiği gibi “tedmîr” kelimesiyle ifade edilen helâk türü diğer helâklerden farklı olarak topyekûn yok eden, ansızın ve fark edilmeksizin gelen bir helâktir. Öyle ki bu mastarın ism-i fâili olan müdemmirin, av kendisini fark edip kaçmasın diye özenle gizlenen ve gizlendiği yeri de tütsüleyen avcı mânasında kullanımı dikkate alınırsa yukarıda da değinildiği gibi tabiri caizse sanki Allah avcı, helâk edilen kavimler de av konumundadır. Dolayısıyla Allah gazabıyla, av konumunda olan bu kavmi ansızın, hiç düşünmedikleri bir yerden, hiç fark edemeyecekleri şekilde yakalamış ve helâki o toplumların oldukları yerlere girdirmiştir. Nitekim Firavun ve yandaşlarının da bu şekilde helâk edildikleri malumdur. Zira İsrâiloğulları yarılan denizi rahatça geçerken sanki onlar da cesaret bulmuş, önlerinde canlı örnekleri gördükleri için kendilerinin de geçebileceğini düşünmüş boğulmayı akla bile getirmemişlerdir. Neticede topyekûn kökleri kazınmıştır.

Örnek olarak zikrettiğimiz Neml Sûresi’nin 51. âyetinin sibakından da bunu anlamak mümkündür. *Onlar akılları sıra böyle bir tuzak kurdular; biz de onlar*

---

¹⁷⁶ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2/309.

¹⁷⁷ Kur’an-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 431.

farkında olmaksızın tuzaklarını boşa çıkarmak üzere ciddi bir plan yaptık.¹⁷⁸ şeklindeki bir önceki âyette “onlar farkında olmaksızın” bölümü de bu anlayışımızı destekler mahiyettedir. Çünkü bu fark edemeyiş körelmek demek olup “d-m-r” kök harflerine sahip kelimelerde mevcuttur.

Unutulmamalıdır ki her ne kadar bu azgın topluluk üzerine tufan, çekirge, haşerat (güve), kan gibi musibetler gönderilse de bunlar, gelecek olan helâkin işaretçisi değil bu belaların zikredildiği âyette de belirtildiği üzere sadece Hz. Mûsâ’nın (as) nübüvvetine dair birer mûcize idi.¹⁷⁹

Sonuç olarak zikredilen meâllerin üçü de ilgili kelimeye bu ince anlamları dikkate almadan sadece “helâk” anlamı vermiş, bu helâkin ansızın ve öncesinde alâmetler belirmeden gelen bir helâk olduğunu belirtmemişlerdir.

2.4.3. Tebâr-Tetbîr/تَبَارُ-تَتَبِيرُ

İsrâ Sûresi 7. Âyet

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءَ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتَبِيرًا.

İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz. İkinci bozgunculuğun zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide (Beyt-i Makdis’e) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yerle bir etsinler diye (üzerinize yine düşmanlarınızı gönderdik.)¹⁸⁰

Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz (yine) kendinize kötülük (etmiş olursunuz). Artık diğer (cezanın) vade(si) gelince yüzlerinizi kötölesinler, mescid(iniz)e birinci defa girdikleri gibi gir(ip tahrip et)sinler, galebe ve istila ettiklerini mahvettikçe etsinler diye (başınıza yine düşmanları musallat ettik).¹⁸¹

Bu arada size şu temel prensibi de hatırlattık: “Allah’ın emirlerine uygun hareket ederseniz, bunun güzel sonuçlarını görürsünüz. Yok, eğer O’nun emirlerine

¹⁷⁸ en-Neml 27/50.

¹⁷⁹ el-A‘râf 7/133.

¹⁸⁰ Kur‘ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 302.

¹⁸¹ Kur‘an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/83.

*karşı gelirsiniz, bu isyankarlığın da bedelini ödersiniz. ” Nihayet, diğer fesatçılığınızı cezalandırma vakti gelip çatınca, düşmanlarınız tarafından şeref ve itibarınız ayaklar altına alındı. İlkinde olduğu gibi düşmanlarınız yine mabedinize girdiler, her yeri yakıp yıkıp talan ettiler.*¹⁸²

Nûh Sûresi 28. Âyet

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا.

*“Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla. Zalimlerin de ancak helâkini arttır.”*¹⁸³

*“Ey Rabbim! Beni, anamı, babamı, iman etmiş olarak evime giren kimseleri, (kıyamete kadar gelecek) erkek müminleri ve kadın müminleri sen bağışla. Zalimlerin helâkenden başka bir şeyini de arttırma.”*¹⁸⁴

*“Rabbim! Beni affet. Ana-babamı, evime mümin olarak girip-çıkan hane halkımı ve erkek-kadın tüm müminleri bağışla. O zalimlerin/kafirlerin de helâk ve hüsrânını arttır.”*¹⁸⁵

“t-b-r” kelimesine verilen mânalar açısından meâller arasında mukâyeseye tabi tuttuğumuz ilk âyet İsrâ Sûresi’nin 7. âyetidir. Bu âyete dair Diyanet İşleri Başkanlığının yayınlamış olduğu Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir adlı eserde şu bilgilere yer verilmiştir:

Hiz. Mûsâ’nın ölümünden sonra İsrâiloğulları Filistin’deki çeşitli putperest toplulukların tesirinde kalarak bir yandan tevhide dayalı inançlarını bozarken bir yandan da Tevrat’ın ilkelerinden sapıp kötülöklere bulaşmışlardı. Neticede ilk vaat gerçekleşti. Tarihi bilgilere göre bu ilk vaat, milâttan önce 6. yüzyılda Bâbilliler’in Kudüs’ü işgal etmeleri ve Süleyman Mâbedi’ni (Birinci Mâbed) yıkmalarıyla başlayan sürgün ve esaret sürecini ifade etmektedir. Zamanın Pers Kralı Kyros’un (ö. 576) milâttan önce 539’da Bâbil’i ele geçirdikten sonra İsrâiloğulları’nın ölkelerine dönmelerine izin vermesiyle milattan önce 63 yılına kadar süren millî birliğin yeniden kurulması, İkinci Mâbed’in inşası, Kudüs’ün imarı, dinî ve kültürel hayatın yeniden canlanması gibi olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ele aldığımız 7. âyette ise bu parlak dönemin ardından girilen yeni bir dinî, kültürel, siyasî kriz ve yıkım dönemine atıfta bulunulduğu görölmektedir. Bu dönemde önce Yahudiler arasında çeşitli fikrî ve siyasî ihtilâflar ve iç karışıklıklar başlamış; ardından iktidar mücadelesi veren bir Yahudi grubunun iş birliği yaptığı Romalılar Kudüs’ü ele geçirerek şehri tahrip etmiş, Yahudilerin bağımsızlığına son vermişler bu arada on binlerce Yahudi öldürölmüş ve nihayet 70 yılında İkinci Mâbed de Romalılar tarafından yıkılmıştır.¹⁸⁶

¹⁸² Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 324.

¹⁸³ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 648.

¹⁸⁴ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3/297.

¹⁸⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 647.

¹⁸⁶ Mustafa Çağrııcı v.d., Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2007), 3/463-464.

İşte Romalılar cihetinden İsrâiloğullarına gelen bu helâk, “tetbîr” kelimesiyle ifade edilmiştir. Çünkü verilen bilgilerin de işaret ettiği gibi Allah’ın Romalılar eliyle İsrâiloğullarına musallat ettiği bu helâk, merhametten yoksun bir şekilde İsrâiloğulları’nı kırıp geçirmiş, kıymet verdikleri her şeyin yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanmış;Yahudiler, toplum olarak büyük bir yıkıma uğramış, tüm güçlerini kaybetmiş, Allah’ın kendilerine verdiği hayırlardan yoksun kalmış ve Filistin topraklarında asırlardır tam mânasıyla hakimiyet kuramamışlardır.

Âyet üzerine yapılan tercümelerde kelimenin ilk anlamına vurgu yapılmış ve “yerle bir etmek, mahvetmek, yıkıp talan etmek” şeklinde mâna verilmiştir. Zannımızca “tedmîr” kelimesinin ifade ettiği anlamın tercih edilmemesi, cezanın Allah Teâlâ eliyle değil de insanlar eliyle vuku bulmasıdır. Nitekim bizzat Allah tarafından gelen tedmîrin İsrailoğulları’ndan geriye hiçbir şey bırakmaması gerekirdi. Oysa günümüzde bu kavmin neslinin devam ettiği malumdur.

Ancak Nûh Sûresi’nin 28. âyetinde “tetbîr” kelimesinin “tedmîr” kelimesiyle eş anlamlı olduğu göz önüne alınarak mâna verilmesi yerinde olacaktır. Nitekim sûrenin 26. âyetinde de açıkça yer aldığı üzere Hz. Nûh yeryüzünde dolaşan bütün kâfirlerin helâk olmasını ve yok edilmesini istiyordu.¹⁸⁷ İşte bu dua üzerine gelen tûfan, “tedmîr” kelimesinin vücut bulmuş halidir. Çünkü yeryüzünde bulunan bütün kâfirlerin kökünü kazımış, onlardan geriye hiçbir şey bırakmamış ve bu helâkin gelişi de gizlice ve ansızın olmuştur. Fakat mukâyeseye tabi tuttuğumuz meâllerden hiçbiri bu farkı gözetmemiş olup sadece “helâk” olarak tercüme etmişlerdir.

---

¹⁸⁷ Nûh 71/26.

3. KUR'AN'DA "AKIL" MÂNASINA GELEN BAZI KELİMELERİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ

Bu başlık altında Kur'ân-ı Kerîm'de akıl mânasına gelen *Akl/عقل* Lübb/لُب ve *Fuâd/فؤاد* kelimelerinin etimolojik incelemesi yapılacaktır.

3.1. *Akl/عقل*

(ع ق ل) "a-k-l" kök harflerine sahip olan *عَقْل* (akl) kelimesi ikinci bâbdan gelip tıpkı *يَضْرِبُ* - *ضَرَبَ* gibi mâzi formu *عَقَلَ* (akale) müzârî formu *يَعْقِلُ* (ye'kilu) olan fiilin mastarıdır.¹⁸⁸ Cemîsi *عُقُولُ* "ukûl" olan bu fiil, sâlim olarak isimlendirilen fiillerden bir başkasıdır.

Ele almış olduğumuz "akıl" kelimesinin klasik sözlüklerde pek çok mânada kullanıldığı görülmüştür. Akıl bilgisizliğin, cehaletin zıddıdır.¹⁸⁹ Zebîdî *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* adlı eserinde İbn Sîde'nin *el-Muḥkem'inden* şöyle bir aktarımda bulunmuştur:¹⁹⁰

Akıl, eşyaların güzellik çirkinlik, kemâl ve noksan cihetinden sıfatlarını bilmek veya iki hayırdan en hayırlıyı, iki şerden en şerliyi tercih edebilmek ya da iyi olanı kötü olandan ayırabilmek kabiliyetidir. Aynı zamanda akıl, zihinde var olan bir takım toplu mânalar olup amaçların ve maslahatların elde edilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi adına öncüller sunan şeye verilen isim olduğu gibi insanın hareket etme ve konuşmasının kendisi ile olduğu övülesi bir potansiyeldir.¹⁹¹

Anlaşıldığı üzere "akıl" terimi çok önemli bir kavramdır ve özellikle doğru ve derin düşünme yeteneği ile ilgili olarak yaygın olarak kullanılır. Nitekim İbn Fâris *Mu'cemü Meḳâyisi'l-Luḡa* adlı eserinde "anlayışlı ve zeki" birini tarif etmek için *رَجُلٌ*

¹⁸⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luḡa*, "'a-k-l", 2/939; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "'a-k-l", 4/69.

¹⁸⁹ Ḥalîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, "'a-k-l", 1/159; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "'a-k-l", 30/18; İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyisi'l-Luḡa*, "'a-k-l", 4/69; İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luḡa*, "'a-k-l", 617; İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luḡa*, "'a-k-l", 2/939.

¹⁹⁰ Ancak biz yaptığımız incelemelerde Zebîdî'nin alıntı yaptığını belirttiği eserin "akıl" başlığı altında böyle bir açıklamaya rastlayamadık.

¹⁹¹ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "'a-k-l", 30/18.

عَقُولُ denileceğini söylemiştir.¹⁹² Muhtemelen bu sebeptendir ki Araplar arasında bir kavmin efendisi de عَقِيلَةٌ (akîle) olarak isimlendirilir.¹⁹³

Râgıb el-İsfahânî ise *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân* adlı eserinde aklın ne olduğuna dair bilgi verirken şöyle demiştir: “Akıl, bilginin kabulünün kendisiyle gerçekleştiği bir kuvvettir. Bu kuvvet sayesinde insana fayda sağlayan ilme de akıl denir. Bundan ötürü Emîru'l- Mü'minîn şöyle demiştir:

رَأَيْتُ الْعَقْلَ عَقْلَيْنِ ... فَمَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ
وَلَا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ ... إِذَا لَمْ يَكُ مَطْبُوعٌ

*İki türlü akıl bilirim; doğuştan var olan akıl ve sonradan öğrenilen akıl. Doğuştan gelen akıl olmadıkça sonradan öğrenilen akıl işe yaramaz.*¹⁹⁴

Bu mısralarda Hz. Ömer (ra) öğrenilmiş bilginin ancak doğal bir akıl ile desteklenmesiyle faydalı olabileceğini ifade eder. Yani, bir insanın zihinsel kabiliyeti yoksa dışarıdan gelen bilgi ve öğütler pek bir anlam ifade etmez. Bu, aklın hem doğal bir yetenek hem de öğrenmeyle geliştirilen bir olgu olduğunu vurgulayan derin bir hikmeti taşır.

İsfahânî'nin Hz. Ömer'e nispet ettiği bu satırlardaki akıl türlerini Hz. Peygamber'in hadislerinde görmek mümkündür. Örneğin مَا خَلَقَ اللَّهُ خَلْقًا أَحَبَّ عَلَيْهِ مِنْ الْعَقْلِ Allah kendisine akıldan daha sevimli hiçbir şey yaratmamıştır.¹⁹⁵ hadisinde yer alan “yaratılmış akıl”, doğuştan gelen akılken, مَا اكْتَسَبَ رَجُلٌ شَيْئًا أَفْضَلَ مِنْ عَقْلٍ يَهْدِي, *Hiç kimse kendisini hidayete götürücü bir akıldan daha değerli bir şey kazanmış değildir.*¹⁹⁶ hadisinde bahsi geçen akıl ise hidayete götürücü olan sonradan öğrenilip elde edilen bilgi/ilim mânasındaki akıldır. Binaen aleyh Allah Teâlâ

¹⁹² İbn Fâris, *Mu'cemü Meğâyisi'l-Luğa*, "a-k-l", 4/69.

¹⁹³ Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭu'l-A'zam*, thk. 'Abdulḥamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), "a-k-l", 1/206; Ebu't- Tâhir Mecdüddîn Muḥammed b. Ya'kûb b. Muḥammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ* (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 2005), "a-k-l", 1034; İbn Fâris, *Mu'cemü Meğâyisi'l-Luğa*, "a-k-l", 4/72; İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luğa*, "a-k-l", 618.

¹⁹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 577-578.

¹⁹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulḥamîd (Riyad: Mektebetu'r-Ruṣd, 1423/2003), 4/154.

¹⁹⁶ Ebu'l-Faḍl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *el-Meṭâlibu'l-Âliye* (b.y.: y.y., ts.), 12/121.

Kur'an'da her nerede kafirleri akıllarının olmayışı veya akletmeyişleri ile zemmedip kinamışsa burada kastettiği akıl ikinci tür yani sonradan öğrenilen akıldır.¹⁹⁷ Tıpkı صُمُّهُمْ لَا يَعْقِلُونَ Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar akletmezler.¹⁹⁸ âyetinde olduğu gibi.

Zikri geçen açıklamalara uygun olarak Halîl b. Aḥmed, Kitâbu'l-‘Ayn adlı eserinde aklın “idrak ve zekâ” anlamlarına da geldiğini söyleyip şöyle devam etmektedir: Bu fiili gerçekleştiren kişi, yani anlayan ve idrak eden kişi عَاقِلٌ (âkil) olarak adlandırılır. مَعْقُولٌ (ma'kûl) ise insan kalbinde anladığı veya kavradığı şeydir. Ayrıca ma'kûl, aklın idrak ettiği ve anladığı şey olarak ifade edilir. Bu kelime, zihnin anladığı ve akıl ile kavradığı şeylere işaret eder. Örneğin عَدِمْتُ مَعْقُولًا anlaşılan bir şeyin yok ifadesi, bir kişinin zihni veya akli aracılığıyla kavrayışının olmadığını ifade eder.¹⁹⁹

İbn Berri'ye (ö. 582/1187) isnat edilen şu beyit de buna şahit olarak kabul edilebilir:

فَقَدْ أَفَادَتْ لَهُمْ حِلْمًا وَمَوْعِظَةً
لِمَنْ يَكُونُ لَهُ إِرْبٌ وَمَعْقُولٌ

*Onlara hikmet, yumuşaklık ve öğüt verdi. Bu, akli ve anlayışı olanlar içindir.*²⁰⁰

Bu beyitte şair, akıl ve irade sahibi kişilerin öğüt ve hikmetten istifade edebileceğini ifade etmektedir. Akıl, insanın yalnızca kavrayışını değil, aynı zamanda öğütleri açık bir şekilde anlamasını ve doğruya yönelmesini sağlayan temel bir yetidir.

“Akıl” kelimesiyle alakalı hemen hemen tüm sözlüklerde ilk sırada zikredilen mânalardan birisi de “alıkoymak, zapt etmek, engellemek ve durgunlaşmak” mânalarıdır.²⁰¹ “a-k-l” kök harflerinde var olan zapt etmek, tutmak, alıkoymak mânalarına binaen Araplar pek çok şeyi bu kökten türettikleri kelimelerle ifade

¹⁹⁷ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ġarîbi'l-Kur'ân*, 578.

¹⁹⁸ el-Bakara 2/171.

¹⁹⁹ Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, "a-k-l", 1/159.

²⁰⁰ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Şevâhidi'l-Luġati'l-‘Arabiyye*, 6/313.

²⁰¹ Ebu'l-Hasen ‘Alî b. İsmâ‘îl b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muḥîtu'l-A‘zam*, thk. ‘Abdulfettâh es-Seyyid Selîm - Fayşal el-Hafeyân (Kahire: Ma‘hedi'l-Maḥtûṭâtî'l-‘Arabiyye, 1424/2003), "a-k-l", 1/204; İbn Fâris, *Mu'cemu Meḳâyisi'l-Luġa*, "a-k-l", 4/69; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "a-k-l", 30/21; Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-‘Ayn*, "a-k-l", 1/159.

etmişlerdir. Örneğin bir insan ishal olduktan sonra toparlanırsa, عَقَلَ بَطْنُهُ *karnı durgunlaştı* denirken, çocuğun veya ma'tûh dediğimiz aklı git gel olanın akıllanması halinde de *anlayışın alıkonup karar kıldığını* belirtmek üzere عَقَلَ الْمَعْتَوَهُ وَ الصَّبِيَّ denmiştir.²⁰² Yine bir dağ keçisinin dağa çıkarak kendini koruma altına alması, başkalarının kendisine ulaşmaktan alıkoyması anlamında عَقَلَ الْوَعِلُ فِي الْجَبَلِ; suyu alıkoyup biriktiren bir yer anlamında مَعْقَلَةٌ; bir kişinin keçisini bir bacağı ile tutup alıkoyarak süt sağmasını ifade etmek için اِعْتَقَلَ فَلَانٌ شَاتَهُ; bir kişinin diğerini yere yatırarak etkisiz hale getirmesi anlamında اِعْتَقَلَ فَلَانٌ فَلَانًا; bir kişinin mızrağını bacağı ve üzengi arasında tutarak taşıması anlamında اِعْتَقَلَ فَلَانٌ رُمَحَهُ; Hz. Ebubekir'in لَقَاتْلَتْهُمْ Eger bana, Resulullah'a vermiş oldukları bir ipliği dahi vermeyi reddederlerse, bu yüzden onlarla savaşıyorum.²⁰³ sözünde olduğu gibi "eşyaların bağlanıp tutturulduğu ip" anlamında عِقَالٌ; "düşmanın erişimine engel olan kaleler" için مَعَاقِلُ; "katilin diyetini ödedim" anlamında عَقَلْتُ عَنْ فَلَانٍ denilmiştir.²⁰⁴

Bu son verdiğimiz örnekten de anlaşılacağı üzere katilin yakınları tarafından, öldürülen kişinin ailesine diyet ödemek "akl" kelimesiyle ifade edilirken bu diyeti ödeyen tarafa عَقَلَ (akale) fiilinin ism-i fâil formu kullanılmak suretiyle عَاقِلَةٌ (âkile) denmiştir.²⁰⁵ Çünkü bu diyet ve bu diyeti veren aile, kan davalarının yayılmasını engelleyip başka cinayetlerin işlenmesinden alıkoymaktadır.²⁰⁶ Zaten cehaletin zıttı olarak akıl kelimesinin kullanılması da cehalet ve bilgisizlikten alıkoyması sebebiyledir.²⁰⁷

Bütün bunlar göz önüne alındığında, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın akletme fiilini kendilerinden nefyettiği kimselerin tamamı, hakikati gereği gibi kavrayamadıkları ve kendilerini cehennemden alıkoyacak bir tutum sergilemedikleri

²⁰² Halîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, "a-k-l", 1/159.

²⁰³ Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, "el-İ'tişâmu bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti", 2.

²⁰⁴ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, "a-k-l", 2/939.

²⁰⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, "a-k-l", 2/939.

²⁰⁶ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭu'l-A'zam*, 1424/2003, "a-k-l", 1/204; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, "a-k-l", 4/71; İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luğa*, "a-k-l", 618.

²⁰⁷ Âyetullâh Ḥâsen b. Muḥammed Raḥîm et-Tebrîzî el-Muṣṭafavî, *et-Taḥkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Tahran: İ'timâd, 1965), 8/237.

için akılsızlıkla itham edilmişlerdir. Zira akıl, kelime kökeni itibarıyla “bağlamak, tutmak, alıkoymak” anlamlarını taşır. Bu anlamdan hareketle, akıl; kişinin kendisini hak ve hakikat bilgisiyle zapt etmesi, bu bilgiye bağlanarak onunla kendini tutması ve yönlendirmesi anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla cehennemden kendisini alıkoyması, öncesinde kendisini vahiyle gelen hakikate bağlaması ve bu bilgiyle hareket etmesi sayesinde mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, Kur’an’ın akletmeyenleri eleştirisi, onların nefsanî arzularına tabi olup, hakikate bağlanma yetilerini kullanmamalarından kaynaklanır. Aklın temel anlamı olan “bağlama”, burada kişinin kendisini vahyin ortaya koyduğu gerçeklerle bağlaması, yani bu gerçeklere teslim olarak kendini tutması şeklinde de anlaşılabilir.

Nitekim Muştafavî, (ö. 2005) *et-Taḥkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde aklın mutluluğu elde etmek için en güçlü vesile olduğuna değinip وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ Eğer kulak vermiş veya akletmiş olsaydık, çalgın alevli cehennemlikler içinde olmazdık derler.²⁰⁸ gibi bir takım âyetleri kullanarak cehenneme atılacak olanların bu azaba müptela olmalarının ve mutsuzluklarının sebebini Allah’ın ve Resûlü’nün sözlerine kulak vermeyip akletmek suretiyle lehlerine olanı aleyhlerine olandan ayırmamalarına bağlamıştır.²⁰⁹ Bunun tam tersi de akledenler için düşünülebilir.

Ek olarak bu kökten olup Kur’ân-ı Kerîm’de geçen tek kelime akıl etti, akıl erdirdi, idrak etti anlamında عَقَلَ (akale) fiilidir ve toplamda 49²¹⁰ defa kullanılmıştır.

3.2. Lübb/لُبُّ

“l-b-b” kök harflerine sahip olan لُبُّ (lubb) kelimesi birinci bâbdan gelip tıpkı نَصْرَ-يَنْصُرُ gibi mâzî formu لَبَّ (lebbe), müzârî formu ise يَلْبُبُ (yelübbü) şeklindedir. Asıl itibari ile kelimenin mâzîsi لَبَّ (lebebe), müzârîsi ise يَلْبُبُ (yelbubu)

²⁰⁸ el-Mülk 67/10.

²⁰⁹ el- Muştafavî, *et-Taḥkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 8/239.

²¹⁰ el-Bakara 2/44, 73, 75, 76, 164, 170, 171, 242; Âl-i İmrân 3/65, 118; el-Mâide 5/58, 103; el-En‘âm 6/32, 151; el-A‘râf 7/169; el-Enfâl 8/22; Yûnus 10/16, 42, 100; Hûd 11/51; Yûsuf 12/2, 109; er-Ra‘d 13/4; en-Nahl 16/12, 67; el-Enbiyâ 21/10, 67; el-Hac 22/46; el-Mü‘minûn 23/80; en-Nûr 24/61; el-Furkân 25/44; eş-Şuarâ 26/28; el-Kasas 28/60; el-Ankebût 29/35, 43, 63; er-Rûm 30/24, 28; Yâsîn 36/62, 68; es-Sâffât 37/138; ez-Zümer 39/43; el-Mü‘min 40/67; ez-Zuhuruf 43/3; el-Câsiye 45/5; el-Hucurât 49/4; el-Hadîd 57/17; el-Haşr 59/14; el-Mülk 67/10.

iken لَبَّ (lebebe) fiilinde aynı cinsten olan iki harf art arda gelip birincisi harekeli olunca bu harfler birbirlerine idğâm edilip şeddelendi ve لَبَّ (lebbe) halini aldı. Fiilin müzârîsi olan يَلْبُبُ (yelbubu) kelimesi de benzeri bir i'lâle uğramış ve يَلْبُبُ (yelübbü) halini almıştır.

Sülâsî fiillerde fiilin orta ve son harfleri mukâbilinde olan ayne'l-fiil ve lâme'l-fiilde aynı cinsten iki harf tekrar edilmişse bu fiile “muzâf fiil” denir.²¹¹ Bu itibarla لَبَّ (lebbe) fiili de muzâf bir fiildir. Ve bu kelimenin çoğulu لُبُّ (lubûb) veya أَلْبَابُ (elbâb) olarak gelir.²¹²

“Lübb” kelimesinin etimolojik incelemesine geçecek olursak, “lübb”, “her şeyin özü, saf kısmı ve en iyisi” demektir. Özellikle dışı atılıp içi yenilen meyvelerde yaygın bir şekilde kullanılır. Örneğin, “cevizin ve bademin iç kısmı” “lübb” olarak adlandırılır.²¹³ Yine *onun göğsüne vurdum* anlamında لَبَّةٌ (lebbe) “göğüsün ortası” demektir. Öz anlamına gönderme yaptığı için bu şekilde isimlendirilmiştir.²¹⁴ Aynı şekilde Araplar, *meyve olgunlaşıp içi yenecek hale geldi* cümlesini telaffuz ederken أَلْبُ الرُّعْ derler.²¹⁵ Bu bağlamda “toplum içerisindeki en hayırlı, eşi benzeri olmayan kimseler” içinde لُبَّ (lûbâb) denilmiştir.²¹⁶ Mesela ünlü Arap şairi Cerîr’e (ö. 110/728) ait olan şu beyit örnek olarak zikredilebilir:

تُدْرِي فَوْقَ مَتْنِيهَا قُرُونًا ... عَلَى بُسْرٍ، وَأَنْسَةِ لُبَّابُ.

*Onun sırtı üzerinde boynuzlar dönüp durur... İnsanlar ve zarif kadınlar içinde o kadın bir lübb (öz)dür.*²¹⁷

Bu beyitte, bir kadının güzelliği ve soyluluğu anlatılmakta olup buradaki “lübb” kavramı saf ve değerli olan şeyi ifade etmektedir. Boynuzların dönmesi,

²¹¹ el-Cürcânî, *el-Miftâh fi 'ş-Şarf*, 39.

²¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "l-b-b", 1/729; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "l-b-b", 4/187.

²¹³ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve 'l-Muḥîṭu 'l-A'zam*, 1424/2003, "l-b-b", 10/366; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "l-b-b", 1/729; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "l-b-b", 4/187; Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, "l-b-b", 8/316.

²¹⁴ Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 733.

²¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "l-b-b", 1/729.

²¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "l-b-b", 1/729.

²¹⁷ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Şevâhidi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 1/150.

kadının gücünü ve zarafetini simgeler. Yine عَبَابٍ نَسَبَهَا وَلُبَابٍ شَرَفَهَا *İnâ hî min bîni hâifâ, fî ebbâb nsebâhâ ve lûbâb şerfehâ* Biz, Hanifeoğullarının bir kabilesiyiz; onların soylarının özü ve şereflerinin en değerli kısmıdır.²¹⁸ hadisindeki kullanımda da bunu görmek mümkündür.

Diğer yandan “lebbe” fiilinin if’âl kalıbına aktarılan أَلَبَّ (elebbe) kelimesi, “bir yerde kaldı, karar kıldı, orada sabırlı bir şekilde durdu” anlamında kullanılır. Mesela رَجُلٌ لَبٌّ denirse, bu o kişinin bir işte veya durumda devamlı olduğunu ve ona sadık olduğunu ifade eder. Nitekim Ferrâ’nın ifadesiyle kocasına sürekli sadık ve ona karşı beslediği sevgisinde kararlı olan kadın anlamında اِمْرَأَةٌ لَبَّةٌ cümlesi kullanılır.²¹⁹

Ayrıca telbiyede yer alan لَبَّيْكَ (lebbeyke) ifadesi de bu kökten olup *ben sana hizmete hazırım* anlamına gelir, yani birine sürekli olarak itaat etmek ve sadık kalmayı ifade eder.²²⁰ Yine لَبِيبٌ (lebib) kelimesi de bunun gibidir. Yani “doğru anlayan, sabırlı ve sadık kişi” anlamına gelir. Buna dair,

فَقُلْتُ لَهَا فِئِي إِلَيْكَ فَأَنْتِي ... حَرَامٌ وَإِنِّي بَعْدَ ذَاكَ لَبِيبٌ.

Ona dedim ki: “Gölgem sana döndü, çünkü ben haramım ve bundan sonra sadık olacağım.”²²¹

beyti güzel bir örnek teşkil eder. Burada, şâir hem sadık kalmayı hem de üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmeyi ifade etmektedir. Diğer yandan لَبْلَبَ (leblebe) kelimesi de “bir şeyin üzerine titremek veya şefkatli olmak” anlamındadır. Bu bağlamda, zikredilen rubaî fiilin ism-i fâili olan مُلْبَلِبٌ (müleblib), “bir şeye aşırı derecede özen gösteren veya dikkatli olan kişiyi” tanımlar. Şairin aşağıda gelecek olan şu mısrası da bu anlamı pekiştirir:

مِنَّا الْمُكَلِّبُ وَالْمُسْتَلِبُ.

Bizim içimizde şefkatli ve sadık olanlar var.²²²

²¹⁸ Ahmed b. el-Kâsım b. Keşîr el-Mısrî el-Lukkî, *Nuşhatu Nebî b. Şerîf el-Eşca*’ı, thk. Hallâf Maḥmûd ‘Abdussemî’ (Beyrut: y.y., 2002), 46/127.

²¹⁹ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyisi ‘l-Luḡa*, "l-b-b", 5/199.

²²⁰ Zebîdî, *Tâcu ‘l-‘Arûs min Cevâhiri ‘l-Kâmûs*, "l-b-b", 4/185.

²²¹ Ya ‘kûb, *el-Mu‘cemu ‘l-Mufaşşal fî Şevâhidi ‘l-Luḡati ‘l-‘Arabiyye*, 1/311.

²²² Ebu ‘l-Müstehil el-Kumeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî, *Dîvânü ‘l-Kumeyt* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2000), 322.

Kur'ân-ı Kerîm'de ise lübb lafzı on altı defa çoğul şekliyle ulu'l-elbâb olarak zikredilmiştir. İşte bu ulu'l-elbâb tabirinin geçtiği âyetleri incelediğimizde müfessirlerin “lübb” lafzı için akıl anlamını tercih edip ulu'l-elbâb tabirine “akıl sahipleri” anlamını verdiklerini müşahade etmekteyiz.²²³ Bunun sebebi “lübb” kelimesinin aklın kusursuz ve arınmış olan öz halini ifade etmesidir.²²⁴ Bu isim, insanın içindeki en değerli ve temiz anlamı ifade etmesi sebebiyle verilmiştir. Dolayısıyla “lübb” aklın arınmış, en saf ve mükemmel hâlini temsil ettiği için her “lübb” akıl olsa da her akıl “lübb” değildir.

İşte bu sebeple, Allah Teâlâ, yalnızca saf, berrak ve olgun akılların (zeki ve temiz idraklerin) kavrayabileceği hükümleri أُولُوا الْأَلْبَابِ (akıl sahipleri) ile ilişkilendirmiştir. Örnek olarak şu âyet zikredilebilir: وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا Allah kime hikmet verilmişse şüphesiz ona çokça hayır verilmiştir.²²⁵ Bu âyetin devamında geçen أُولُوا الْأَلْبَابِ (ulu'l-elbâb) ifadesi, Allah'ın hikmet verdiği bu seçkin kimselere işaret etmektedir. Benzer vurgular diğer âyetlerde de görülmektedir.²²⁶

Bütün bunlardan anlaşılmıştır ki, “lübb” kelimesi, her şeyin özü, saf kısmı ve en değerli bölümü anlamına gelmesiyle kusursuz, arınmış ve berrak bir özelliği ifade eder. Bu sebeple, “lübb” aklın temiz, rafine ve öz anlamını temsil eder. İnsan aklının sadece rasyonel bir işlev olmadığını, aynı zamanda arınmışlık ve hikmet gibi nitelikleri de içerdiğini gösterir. Her ne kadar akıl genel bir tabiri ifade etse de “lübb”, aklın en saf ve seçkin hâline işaret eder. تِطْكَى الْفَلَّهَارِ الْفَلَّهَارِ وَالْفَلَّهَارِ الْفَلَّهَارِ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sahipleri (ulu'l-elbâb) için âyetler vardır.²²⁷ âyetinde olduğu gibi.

²²³ Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. 'Omer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 7/137; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-'Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsîn et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 6/211; Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Omer el-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'âşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418), 1/160.

²²⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 733.

²²⁵ el-Bakara 2/269.

²²⁶ Bilgi için bkz. el-Bakara 2/269; Âl-i İmrân 3/7.

²²⁷ Âl-i İmrân 3/190.

Bu âyet, evrendeki yaratılışın ve düzenin ancak saf bir idrak ve derin tefekkürle anlaşılabilirliğini belirtir. Burada “ulu'l-elbâb” tabiri, zihinsel berraklığı ve ruhsal arınmışlığı olan bireylerin Allah'ın âyetlerini anlayabileceğini ifade eder. Çünkü “lûbb”, sadece dışarıdan bilgi toplamakla değil, içsel bir arınma ve berraklıkla gerçeği idrak etmek demektir. Bu yüzden, Kur'an'da yalnızca temiz ve berrak akılların algılayabileceği hakikatler ulu'l-elbâb ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, lûbb, akıl ve hikmet arasında bir köprü kurar; zira aklın en saf hali olan “lûbb”, insanı hikmete götüren bir araçtır.

Diğer yandan “l-b-b” kök harflerine sahip olup Kur'an'da geçen tek kelime çoğul formuyla arınmış ve berrak akıllar anlamında أَلْبَابُ (elbâb) kelimesidir ve toplamda 16²²⁸ defa kullanılmıştır.

3.3. Fuâd/فُوَادُ

Arap dilinde فُوَادُ (fuâd) kelimesi, kök anlamı ve türevleriyle derin bir zenginliğe hem somut hem de soyut alanlarda kullanılan anlam katmanlarına sahiptir. İlk bakışta günlük yaşantıya dair pratik bir eylemi ifade etse de kelimenin türevleri incelendiğinde mecâzi ve soyut anlamlara da ulaşıldığı görülmektedir. Bu başlık altında önceki kelimelerde olduğu gibi “fuâd” kelimesinin sarf açısından incelemesi, sözlüklerdeki tanımları, cümle bağlamında kullanım şekilleri ve türevleri üzerinde durularak kelimenin çok yönlülüğü ortaya konulacaktır.

İlk olarak konumuzu teşkil eden bu kelime (ف ا د) “f-e-d” kök harflerine sahiptir. Üçüncü bâbdan olup tıpkı يَذْهَبُ – ذَهَبَ gibi mâzi formu فَادَ (f-e-d) müzârî formu ise يَفَادُ (yef-e-du) olan mehmuz fiilin masterlarından biridir.²²⁹

Klasik sözlüklerde “fuâd” kelimesinin etimolojik incelemesini yaptığımızda bu kelimenin temel anlamı, “bir yiyeceği ateşte veya közde pişirmektir.” فَادَ الْخُبْزَةَ فِي الْمَلَّةِ ifadesi, “ekmeğin közde pişirilmesini” ifade eder. فَيِّدُ (feîd) kelimesi ise bu şekilde

²²⁸ el-Bakara 2/179, 197, 269; Âl-i İmrân 3/7, 190; el-Mâide 5/100; Yûsuf 12/111; er-Ra'd 13/19; İbrâhîm 14/52; Sâd 38/29, 43; ez-Zümer 39/9, 18, 21; el-Mü'min 40/54; et-Talâk 65/10.

²²⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "f-'e-d", 8/475.

pişirilmiş yiyecekler için genel bir isim olarak kullanılır. Buradan hareketle, kelimenin somut bir işleme dair olduğunu söylemek mümkündür.²³⁰

Ayrıca kelimenin türevleri, kullanılan pişirme ekipmanlarına da işaret eder. Örneğin مِفَادٌ (mif'ed) ve مِفَادَةٌ (mif'ede) “pişirme sırasında kullanılan araç veya şiş”; أَفُوْدٌ (uf'ûd) ise “pişirme için hazırlanan yer, yani köz veya ateş için kazılan alan” mânasında kullanılır.²³¹ Diğer yandan bu fiilin تَفَعَّلَ (tefe'ul) bâbına aktarılmasıyla ortaya çıkan تَفُوْدٌ (tefe'ud) kelimesi de “ateş yakmak” demektir.

Bu bağlamda فَادٌ (f-e-d) kelimesinin yemek pişirme ve ateş ile olan sıkı ilişkisi dikkat çekicidir. Şairlerin ateş ve köz imgelerini kullanarak bu kelimeye atıfta bulunması, kelimenin günlük yaşamla arasındaki güçlü bağı göstermektedir. Örneğin şu beyitte:

أَجَارَتْنَا، سِرُّ النِّسَاءِ مُحَرَّمٌ ... عَلَيَّ، وَتَشْهَادُ النَّدَامَى مَعَ الْخَمْرِ...
لَكَذَاكَ وَأَفْلَاذُ الْفَيْئِدِ

*Ey komşumuz! Kadınların sırları bana haram kılınmıştır... Ve içki içenlerin meclisteki şahitlikleri de bana haramdır... Aynı şekilde, közde pişen etin parçaları da...*²³²

bunu görmek mümkündür. Bu beyitlerde şair, kendini dürüst ve erdemli bir insan olarak tanımlarken, toplumsal yanlışlara karşı mesafeli durduğunu ifade etmektedir. “Kadınların sırlarının haram olması” ve “içki meclisindeki konuşmaların şahitliğinin reddedilmesi” gibi imgeler, ahlaki bir duruşu temsil ederken közde pişen etin metaforik kullanımı, değerli ama ulaşılması zor şeylere olan özlemi ifade ediyor olabilir.

“f-e-d” fiilinin türevlerinden biri olup asıl konumuzu teşkil eden “fuâd” kelimesine gelecek olursak bu kelime, “kalp” anlamında kullanılmıştır. Bunun nedeni, kalbin sürekli ateş gibi yanması ve parlak bir enerjiye sahip olmasıdır. Bu bağlamda,

²³⁰ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "f-'e-d", 8/475; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "f-'e-d", 3/328.

²³¹ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭu'l-A'zam*, 1421/2000, "f-'e-d", 9/380.

²³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "f-'e-d", 3/328.

bir kalbe “fuâd” denilebilmesi için onun, muhabbetin şiddetiyle kızarması, aşk ve imanın ateşiyle arınarak saflık ve duruluğa ulaşması gerekir.²³³

“Fuâd” kelimesinin çoğulu أَفْدَّةٌ (ef’ide)’dir ve gramer açısından yalnızca eril olarak kullanılmaktadır.²³⁴ Ayrıca bu kullanım, bir kalbe sahip olan insan türü için geçerli olduğu kadar hayvan türleri için de geçerlidir.²³⁵ Aynı zamanda vücuttaki mide ve akciğere de “fuâd” denilmiştir.²³⁶

Bütün bu anlatılanlar “fuâd” kelimesinin semantik olarak ateş ve enerjiyle ilişkilendirilerek neden özellikle kalbi betimlediğini açıklamaktadır. Kalbin sürekli aktif oluşu, sürekli hareket etmesi ve atması gibi biyolojik ve duygusal hareketliliği ile bu anlam derinlemesine bağlanmıştır.

Araplar içerisinde meşhur bir dil âlimi, edîp ve Şâfiî fakîhi olan İbn Manzûr, (ö. 711/1311) bu kelimeyle alakalı şunları söylemiştir:

“Fuâd”, birtakım kaynaklara göre kalbin merkezi veya iç yapısı, bazılarına göre ise kalbin zarı olarak tanımlanır. Ayrıca, duyguların ve derin düşüncelerin merkezi olduğu için özel bir anlam taşır. Bununla ilgili olarak Ebû Züeyb’e ait olan şu beyit dikkati çalıptır:

رَأَاهَا الْفَوَادُ فَاسْتَضَلَّ ضَلَالَةً... نِيَافاً مِنَ الْبَيْضِ الْحِسَانِ الْعَطَائِلِ

“Fuâd” (kalp), onu (sevdiğini) gördü ve onunla yollarını kaybetti, güzellere, beyaz ve zarif kadınlar arasından birisi gibi...

Bu beyit, aşkın kalbe etkisini vurgular. Şâir burada kalbe göz atfeder; sevdiği kişinin güzelliğinin, kalpteki tüm duyguları altüst ettiğini anlatır. Başka bir beyit de Hüzeli’ye (ö. 465/1073) ait olan şu beyittir:

فَقَامَ فِي سَيِّئِهَا فَأَنْحَنَى فَرَمَى... وَسَهْمُهُ لِبَنَاتِ الْجَوْفِ مَسَّاسٌ

O, yayı eline aldı, eğilip nişan aldı ve okunu fırlattı; oku, kalbin derinliklerine isabet etti.

Bu beyitte şâir, duygusal acıyı bir okla betimliyor. بَنَاتِ الْجَوْفِ ifadesi, kalbin derinliklerinde barınan duygular anlamına gelir. Aşk veya başka bir yoğun duygu, bir ok gibi kalbin merkezine işleyip derin bir yara bırakır.²³⁷

²³³ el- Muştafavî, *et-Taḥkîk fî kelimâti 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 9/8.

²³⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü 'l-muḥîṭ*, "f-'e-d", 305.

²³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, "f-'e-d", 3/328.

²³⁶ Zebîdî, *Tâcu 'l-Arûs min Cevâhiri 'l-Kâmûs*, "f-'e-d", 8/477.

²³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, "f-'e-d", 3/329.

Bir başka örnek Hz. Peygamber'in (sav) şu hadisidir: أَتَاكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ هُمْ أَرْقُ أَفِنَّدَةً Yemenliler size geldi. Onlar, en ince duygulara (fuâd) ve en yumuşak kalplere sahiptirler.²³⁸

Bu hadis “fuâd” ile kalbin farklı işlevlerini ayırt eder; “fuâd”, duygu yoğunluğu ve ruhsal derinliği ifade ederken, kalp genel anlamıyla fiziksel veya duygusal merkezdir.

Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımız zaman “fuâd” kelimesinin, insanın duygusal ve duygusal merkezi olarak, kalp ve zihnin birleşimiyle anlamlandırıldığını görürüz. Bu minvalde âyetlere başvuracak olursak Allah Teâlâ Necm Sûresinde مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى Gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı.²³⁹; İsrâ Sûresinde ise وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur.²⁴⁰ buyurmaktadır. Bir başka önemli âyet هَوَاءٌ وَأَفِنَّدَتْهُمْ هَوَاءٌ Onların gönülleri bomboştur.²⁴¹ âyetidir. Bu âyette geçen هَوَاءٌ (hevâ) kelimesi, kalpler anlamı verilen “ef'ide” için dayanıksız, içi boş veya anlamdan yoksun bir durumun tasvirini yapmaktadır. Bu bağlamda anlamca karşılığı kalpler olan ef'ide, korku, şaşkınlık veya inançsızlık nedeniyle kararsız ve dayanıksız bir durumun içinde olabilmektedir.

O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir.²⁴² âyetinde ise “ef'ide” (kalpler), cehennem azabının en derin şekilde hissedildiği yer olarak vurgulanmıştır. Burada kalbin, sadece fiziksel bir organ değil, aynı zamanda insanın tüm duygusal ve zihinsel süreçlerinin merkezi olduğu belirtilir. Âyet, cehennem ateşinin insanın iç dünyasına, kalbine ve ruhuna nüfuz edeceğini ifade eder.

Bu açıklamalar fuâdın yalnızca duygusal ve zihinsel bir merkez olarak değil, aynı zamanda manevi sorumluluğun da taşıyıcısı olduğunu anlamamıza yardımcı olur.

²³⁸ Buḥârî, *Şaḥîḥu 'l-Buḥârî*, "Megâzî", 70.

²³⁹ en-Necm 53/11.

²⁴⁰ el-İsrâ 17/36.

²⁴¹ İbrâhîm 14/43.

²⁴² el-Hümeze 104/6,7.

Son olarak “akl, lübb ve fuâd” kelimeleri arasında rütbeyle dayalı bir sıralama da yapabiliriz. Şöyle ki, “akıl” kavramı, neredeyse tüm insanlarda var olan bir potansiyel; “lübb”, gördüğünden ibret alan bir bakış; “fuâd” ise bakışını muhabbetli bir enerjiye dönüştüren bir merkezdir.

Bu kök harflere sahip olup da Kur’an’da yer alan tek kelime *gönül, yürek* anlamında ki فُؤَادٌ (fuâd) kelimesi olup toplamda 16²⁴³ defa kullanılmıştır.

3.4. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi

Bu başlık altında önceki bölümde üzerinde durulup klasik sözlüklerden temel mânalarına ulaşılan kelimelerin tercih ettiğimiz meâllerde nasıl tercüme edildiği, araştırma neticesinde elde edilen anlamların ne derece yansıtıldığı, kelimenin ıstılâhî bir anlam kazanıp kazanmadığı işlenecektir.

3.4.1. Akl/عقل

Enfâl Sûresi 22. Âyet

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الْبَكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ.

*Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir.*²⁴⁴

*Çünkü yerde yürüyen hayvanların Allah katında en kötüsü (hakkı) akıllarına sokmaz (ve hakkı duyup söylemez olan) sağırlar ve dilsizlerdir.*²⁴⁵

*Allah katında canlı mahlukatın en kötüsü/hayırsızı, hakikate karşı sağır ve dilsiz kesilip akliselimle düşünmeyen kimselerdir.*²⁴⁶

Yûsuf Sûresi 109. Âyet

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ.

²⁴³ el-En‘âm 6/110, 113; Hûd 11/120; İbrâhîm 14/37, 43; en-Nahl 16/78; el-İsrâ 17/36; el-Mü‘minûn 23/78; el-Furkân 25/32; el-Kasas 28/10; es-Secde 32/9; el-Ahkâf 46/26; en-Necm 53/11; el-Mülk 67/23; el-Hümeze 104/7.

²⁴⁴ Kur‘ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 195.

²⁴⁵ Kur‘ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/380.

²⁴⁶ Kur‘ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 213.

*Biz senden önce de memleketler halkından ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Yeryüzünde dolaşp da kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Elbette ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?*²⁴⁷

*Senden evvel (peygamber olarak) gönderdiklerimiz (başka değil senin gibi) şehirler halkından kendilerine vahyeder olduğumuz erkek adamlardı (Acaba müşrikler) kendilerinden evvelkilerin akıbeti nice olduğunu görmeleri için hiç de yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı? Ahiret yurdu (şirkten ve günahlardan) sakınanlar için elbet daha hayırlıdır. Siz (ey müşrikler!) hala akıllanmayacak mısınız?*²⁴⁸

*Ey Peygamber! Senden önce gönderdiğimiz ve kendilerine vahyettiğimiz peygamberler de [melek değil] tıpkı senin gibi bir şehirde/beldede yaşayan birer insan evladı idi. [Böyleyken, o müşrikler senin peygamberliğini niçin yadırgarlar ki?!] Onlar yeryüzünde dolaşp, bakıp araştırıp, kendilerinden önce gelip geçen kafir halkların akıbetlerinden hiç ibret almıyorlar mı? [Bilin ki] ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için mutlak hayırlıdır. [Ey müşrikler!] Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?*²⁴⁹

Etimolojik incelemelerden elde ettiğimiz bilgiler ışığında Enfâl Sûresinin 22. âyetini değerlendirecek olursak âyette de belirtilmiş olduğu üzere aklın kullanılmaması insanı hayvanî hatta hayvandan daha aşağı bir duruma indirger. Çünkü akıl, doğruyu yanlıştan ayırt eden, insanı erdemli bir varlık kılan, insanın kendisini tehdit eden tehlikelere karşı ayık olmasını teşvik eden yeti olarak öne çıkmaktadır. Aklı kullanmamak ise sorumluluk bilincinden yoksun olmayı ve hakikate kör bir tavır takınmayı ifade eder. “Sağır” ve “dilsiz” şeklindeki nitelemeler, duyularını bilgiye ve doğruya ulaşmada kullanmayanları kınayıcı tarzda ifadelerdir.

Mukâyeseye tabi tuttuğumuz meâlleri incelediğimizde, “akıl” kelimesi üzerine yapılan tercümelerin her birini, aklın farklı işlevlerine yormak mümkün görülmektedir. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı’nın verdiği meâlde, âyette geçen لَا يَعْقِلُونَ kısmı “akıllarını kullanmayanlar” şeklinde tercüme edilmiştir. Burada aklı kullanmamaktan

²⁴⁷ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 266.

²⁴⁸ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/532.

²⁴⁹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 286.

maksat, sözlük anlamına uygun olarak “zemmedilen bu kimselerin, Allah’ın kendilerine doğuştan gelen bir yetenek olarak verdiği “hakkı batıldan; iyiyi kötüden ayırma aletini” kullanmamalarıdır; Hasan Basri Çantay’ın “akıllarına sokmazlar” şeklindeki çevirisinde aklın, “bilginin kabulünün kendisiyle gerçekleştiği kuvvet” olduğu varsayılınca “bu kimseler kendilerine gelen hakikate dair bilgileri kabul ve ret makamı olan akla sunmuyorlar; Mustafa Öztürk’ün “aklıselimle düşünmemek” şeklindeki meâlinde ise, aklın, “amaçların ve maslahatların elde edilmesi adına bir yol gösterici” olarak görüldüğü varsayılırsa, “bu kimseler, sahip oldukları akıllı, maslahatlarına hizmet edecek şekilde sağlıklı bir şekilde kullanmıyorlar, yani doğru bilgi ve hikmet ışığında değerlendirmiyorlar” denilebilir.

Bu bakımdan Enfâl Sûresi 22. âyet için yapılan tercümelerin her üçü de “akl” kelimesinin lugavî anlamlarıyla uyushmaktadır.

Yûsuf Sûresi 109. âyette de akıl, “ibret alma ve ders çıkarma yeteneği” olarak vurgulanmıştır. Geçmiş toplumlardan alınacak dersler, doğru bir akletme sürecine işaret eder. Peygamberlerin gönderilişi, aklın kullanılarak vahyin anlaşılması ve hikmetin idrak edilmesi içindir. Burada akıl, bilgiyle yönlendirilen bir olgu, insanı hakikate götüren bir araç olarak tasvir edilmiştir. Bunun yanında lûgat itibarıyla aklın “engellemek, alıkoymak” anlamları bu âyetin anlaşılması noktasında çok önemlidir. Şöyle ki; muhataplara akledip etmeyeceklerinin sorulmasından önce kendilerinden evvel yeryüzünde bulunup da helâke uğramış olan kavimler hatırlatılmıştır. Bu itibarla “akletmeyecek misiniz?” şeklindeki soruyu “kendinizi helâke karşı koruyup bu azaptan alıkoymayacak mısınız?” diye anlamak da yanlış olmayacaktır.

Sonuçta meâllerde bu kelimeye verilen anlamlar her ne kadar sözlük anlamlarıyla uyuşup tercüme için yeterli olsa da kelimenin bu anlam katmanlarına dair notlar düşülmediği için eksiktir.

3.4.2. Lübb/لُبُّ

Bakara Sûresi 197. Âyet

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ.

*Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.*²⁵⁰

*Hac (ayları) bilinen aylardır. İşte kim onlarda (o aylarda hacı (kendine) farz eder (ihrama girer)se artık hacda kadına yaklaşmak, günah yapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. Bir de (hacc seferinize yetecek miktarda) azıklanın. Muhakkak ki azığın en hayırlısı (dilenmekten, insanlara yük olmaktan) kaçınmaktır. Ey kâmil akıl sahipleri, benden korkun!*²⁵¹

*Hac belli aylarda [Şevval, zilkade ve zilhicce ayının ilk on gününde] yapılır. Bu aylarda haccetmek niyetiyle ihrama giren kimse cinsel ilişkide bulunmaktan, kötü söz söylemekten ve kavga-niza etmekten kaçsın. Allah yaptığınız her iyiliği bilir ve karşılığını verir. [Ey Müminler!] Hacca gelirken azığınızı yanınızda getirin; [hac sırasında başkalarından dilenmek zorunda kalmayın]. Bununla birlikte, en güzel azığın Allah'a kulluk hususunda duyarlı, sorumlu olarak ve O'na itaatsizlikten sakınmak olduğunu da bilin; [dolayısıyla haccın yiyip-içip gezme vesilesi olmadığını unutmayın]. Ey akli selim sahipleri! Emir ve yasaklarım konusunda sorumluluğunuzun farkında olun!*²⁵²

Sâd Sûresi 29. Âyet

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ.

*Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.*²⁵³

*(Bu Kur'an), âyetlerini iyiden iyi düşünsünler, temiz akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz feyiz kaynağı bir kitaptır.*²⁵⁴

*[Ey Peygamber!] Bu Kur'an, insanlar âyetlerini düşünsün, akli selim sahipleri öğüt alsın diye sana indirdiğimiz feyizli, bereketli bir kitaptır.*²⁵⁵

²⁵⁰ Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011, 38.

²⁵¹ Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 74.

²⁵² Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 66.

²⁵³ Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011, 503.

²⁵⁴ Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2/484.

²⁵⁵ Kur'an-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 510.

“Lübb” kelimesinin her şeyin özünü, saf ve arınmış kısmını ifade ettiğini; akılla ilişkilendirilmesinin sebebinin, aklın insanın içindeki en rafine, berrak ve hikmete ulaşmaya uygun yönünü temsil ediyor oluşunu ve lübbün, aklın en seçkin hali olarak, sadece düşünce üreten bir mekanizma değil, hikmet ve arınmışlıkla bağlantılı bir idrak kapasitesi olduğunu belirtmiştik. Bu doğrultuda Kur’an’da geçen “ulu’l-elbâb” (lübb sahipleri) tabiri, derin gerçeklikleri ancak saf akıllara sahip olanların kavrayabileceğine işaret eder. Kısaca “lübb”, her aklın ulaştığı değil, temiz idraklerin varabildiği bir farkındalık düzeyidir. Bu sebeple âyetlerdeki “ulu’l-elbâb” ifadesi, akliselim, hikmetli ve arınmış zihinlere atıfta bulunur.

Bu minvalde, yapılan tercüme ve ilgili kelimeye verilen anlam açısından en doğru anlamlandırmanın “aklı selim, kâmil akıl, temiz akıl” şeklinde yapılan tercümelerde olduğunu söyleyebiliriz.

3.4.3. Fuâd/فؤاد

İsrâ Sûresi 36. Âyet

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.

*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*²⁵⁶

*Senin için hakkında bir bilgi hasıl olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, kalp; bunların her biri bundan mesuldür.*²⁵⁷

*Aslını esasını bilmediğin şeyin ardına düşme, [yani bilgi sahibi olmadığın konularda ahkam kesme, bilir bilmez yere konuşma, yalancı şahitlik yapma, iftira atma]. Çünkü göz, kulak ve kalp, hasılı bütün bu uzuvlar yaptıklarından sorumludur.*²⁵⁸

Hümeze Sûresi 6-7. Âyetler

نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ.

*O, Allah’ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir.*²⁵⁹

²⁵⁶ Kur’an-ı Kerîm Meâli, 2011, 305.

²⁵⁷ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2/91.

²⁵⁸ Kur’an-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 327.

²⁵⁹ Kur’an-ı Kerîm Meâli, 2011, 700.

*(O), Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir ki tırmanıp yüreklerin ta üstüne çıkacak (kaplayacak)tır.*²⁶⁰

*Hutame, Allah'ın alev alev yanan ateşidir. Öyle bir ateş ki ta yüreklere işler.*²⁶¹

Bu iki âyet, “fuâd” kelimesinin insanın manevi ve duygusal merkezini temsil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. İsrâ Sûresinde, bilginin işlenmesinde aktif bir araç olan fuâdın sorumluluğuna dikkat çekilirken, Hümeze Sûresinde ilahi cezalandırma konusunda fuâdın merkezi bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Her iki kullanımda da “fuâd” hem duygu hem de bilinç boyutunu içeren çok yönlü bir anlam taşır. İşte bu da kelimenin Kur'an'daki derin semantik zenginliğini ve insanın manevi sorumluluğundaki önemini gösterir. Ancak görüldüğü gibi ilgili meâller, bu ince anlamı tercümeye yansıtabilmiş değiller.

---

²⁶⁰ Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3/436-37.

²⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli eviri, 689.

4. KUR'AN'DA "CİMRİLİK" MÂNASINA GELEN BAZI KELİMELEİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ

Bu başlık altında Kur'ân-ı Kerîm'de genel itibarıyla cimrilik anlamlarıyla ön plana çıkan ضِنَّة (zınne), شُح (şuhh) ve بُحْل (buhl) kelimelerinin etimolojik incelemesi yapılacaktır.

4.1. Zınne/ضِنَّة

"Zınne" kelimesinin etimolojik incelemesi, kelimenin kökenini, tarihsel gelişimini ve anlam değişimlerini anlamak için önemli bir adım olup, bu bölümde, kelimenin Arapçadaki kullanım biçimleri ele alınacaktır.

- يَضْرِبُ (zınne) kelimesi tıpkı ضَنْ (z-n-n) kök harflerine sahip olan ضِنَّة (zınne) gibi ikinci bâbdan gelip mâzî formu ضَنَّ (zanene); müzârî formu يَضْنُ (yezinnu)'dur. Ancak bu fiillerde de "lubb" kelimesinde ki gibi i'laller gerçekleşti ve fiilin mâzisi ضَنَّ (zanne) halini; fiilin müzârîsi ise يَضْنُ (yezinnu) halini aldı.²⁶² Diğer yandan bu mastarın cemîsi ضَنَّائِنُ (zanâin) formatında gelir.²⁶³

Klasik sözlüklerde görülmüştür ki bu kök harflerinden türemiş olup Arap dilinde kullanılan ضِنَّة (zınne), ضِنَّ (zinn), مَضِنَّة (mezanne) ve مَضِنَّة (mezinne) vb. terimlerinin tümü, "cimrilik ve tutumlu davranma" anlamlarını içerir. رَجُلٌ ضَنِينٌ yani *cimri bir adam* ifadesi de bu bağlamda kullanılır.²⁶⁴ Aynı zamanda bu kelime, "bir şeyi önem verip koruma" anlamına da gelir. Örneğin ضَنْتُ بِالشَّيْءِ ifadesiyle *bir şeyi sakındım, korudum* demek istenirken, *Falanca, kardeşlerim arasında benim için kıymetli olan kişidir* denileceği zaman فَلَانٌ ضَنْيٌ مِنْ بَيْنِ إِخْوَانِي şeklinde içerisinde kıymetli oluşu ifade eden ilgili kelimenin bulunduğu bu cümle kurulabilir.²⁶⁵ Bu bağlamda "zınne" terimi, özellikle "kıymetli bir şeyin saklanması, başkalarına

²⁶² Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "d-n-n", 35/339, 340.

²⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "d-n-n", 13/261.

²⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "d-n-n", 13/261; İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyîsi'l-Luḡa*, "d-n-n", 3/357.

²⁶⁵ İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luḡa*, "d-n-n", 560; İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyîsi'l-Luḡa*, "d-n-n", 3/357.

بُخَالًا (buhalâ)'dır.²⁷³ Şayet cimrilik bir kişinin iliklerine kadar işleyip, onu esir almışsa o kişi بَخَالٌ (behhâl) olarak nitelendirilir.²⁷⁴ Cimrilik kendisini esir almamış fakat çok fazla cimri ise bu cimrilik tıpkı merhametin bol oluşunu ifade eden رَحِيمٌ (rahîm) gibi بَخِيلٌ (behîl) kavramıyla dile getirilir.²⁷⁵

Araplar “buhl” kelimesini farklı kalıplara aktarmak suretiyle anlamda ziyadelikler de yapmışlardır. Bu bağlamda بَخَلَةٌ (behle) “bir defa cimrilik yapmak”; بَخَالَةٌ (behhale) *birinin nesebini cimrilikle itham etti*; أَبْخَلَهُ (ebhale) *bir şahsın cimrililiğine kanaat getirdi* anlamlarında kullanılır.²⁷⁶ مَبْخَلَةٌ (mebhale) “birini cimriliğe sevk eden şeydir.”²⁷⁷ Nitekim Peygamber Efendimiz’in (sav) bir hadisinde şöyle buyrulmuştur: إِنَّ الْوَلَدَ مَبْخَلَةٌ مَجْبُتَةٌ *Çocuk, cimriliğe sebep olan, korkaklığa yol açan bir şeydir.*²⁷⁸ Bu hadis, “mebhale” kelimesinin “buhl” kökünden geldiğini, anne ve babayı cimriliğe sevk eden bir şey olduğunu ifade eder. Yani ebeveynler, çocuklarının ihtiyaçları için malı tutarak cimrilik yapabilirler. Bir başka hadiste ise bu kelime yine aynı anlamı dile getirmek için kullanılmış ve Allah Resulü (sav) إِنَّكُمْ لَتَبْخُلُونَ وَتُجَبَّنُونَ *Siz (birbirinizi) cimriliğe, korkaklığa ve cahillliğe sevk ediyorsunuz.*²⁷⁹ buyurmuştur.

Cimrilik mânasına geldiğini öğrendiğimiz “buhl” kelimesi hakkında bilinmesi gereken en önemli şey ise bu cimriliğin saklanmaya ve muhafazaya layık olmayan şeyler hakkında olmasıdır.²⁸⁰ Yani şayet kişi kıymetsiz ve gözden çıkarılabilir şeyler konusunda cimrilik yapıyorsa bu tür bir cimrilik için “buhl” kelimesi kullanılır.

²⁷³ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîtu 'l-A'zam*, 1421/2000, "b-ḥ-l", 5/211; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "b-ḥ-l", 11/47.

²⁷⁴ el-Muştafavî, *et-Taḥkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/244; İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, "b-ḥ-l", 11/47; İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyisi'l-Luġa*, "b-ḥ-l", 1/207.

²⁷⁵ Muştavî, *et-Taḥkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/244.

²⁷⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ķāmûsü'l-muḥîṭ*, "b-ḥ-l", 965; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "b-ḥ-l", 11/47.

²⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "b-ḥ-l", 11/47.

²⁷⁸ Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâ'il b. Selîm b. Kâymâz b. 'Osmân el-Bûşîrî el-Kenânî eş-Şâfi'î el-Bûşîrî, *Mişbâhu'z-Zucâce fî Zevâidi İbni Mâce*, thk. Muḥammed el-Muntekâ el-Kişnâvî (Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye, 1403), 4/99.

²⁷⁹ Ebu'l-Ķâsım 'Alî b. el-Ḥasen İbn 'Asâkir, *Mu'ce'ş-Şuyûḥ* thk. Vefâ' Taḳiyuddîn (Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 1421/2000), 1/414.

²⁸⁰ el-Muştafavî, *et-Taḥkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/244.

Son olarak Kur’ân-ı Kerîm’de “b-h-l” kök harflerine sahip olan kelimelerden بَخِلَ (behile) fiili cimrilik yaptı anlamında ²⁸¹; بُحِلَ (buhl) mastarı ise cimrilik anlamında ²⁸² defa geçmektedir.

4.3. سُحَّ شُحُّ

(ش ح ح) “ş-h-h” kök harflerine sahip olan سُحَّ (şuhh) kelimesinin ait olduğu birden fazla bâb zikredilmiştir. Bunlar: Mâzisi شَحَّ (şehiha), müzârîsi يَشْحُ (yeşhahu) olarak dördüncü bâb; mâzisi شَحَّ (şeheha) müzârîsi يَشْحُ (yeşhuhu) olarak birinci bâb; son olarak da mâzisi شَحَّ (şehaha) müzârîsi يَشْحُ (yeşhihu) olmak üzere ikinci bâbdır.²⁸³ Daha önce “lubb” ve “zınne” kelimelerinde değindiğimiz gibi bu fiil de i’lâle uğramış olup muzâf bir fiildir.

Gerek Kur’an’da gerek hadislerde ve gerek de Araplar arasındaki normal konuşma dilinde sıkça kullanılan سُحَّ (şuhh) kelimesinin temel mânası “engellemek ve cimriliktir.”²⁸⁴ Bu itibarla cimri kişiye شَحِيح (şahîh), cimri bir topluluğa ise أَشْحَة (eşihha) denir. Ancak bu cimrilik “buhl ve zınne” kavramlarından farklı olarak içerisinde bir hırs ve haset barındırmaktadır.²⁸⁵ Bu hırs günlük kullanımda da kendisini göstermiştir. Örneğin “iki adam bir mesele üzerine yarışıp her biri onu elde etmek isteyip diğere engel olursa” تَشَاحَّ الرَّجُلَانِ عَلَى الْأَمْرِ denilerek bu hırs ortaya konulur. “Kıvılcım çıkarmayan ateş taşı” içinde kıvılcımını esirgemesindeki inat ve cimrilik sebebiyle bu kelimenin bir başka türevi olan شَحَّاح (şahâh) kullanılmış ve deyim halini

²⁸¹ Âl-i İmrân 3/180; en-Nisâ 4/37; et-Tevbe 9/76; Muhammed 47/37, 38; el-Hadid 57/24; el-Leyl; 92/8.

²⁸² en-Nisâ 4/37; el-Hadid 57/24.

²⁸³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, "ş-h-h", 226; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-h-h", 2/495; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "ş-h-h", 6/498; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭu'l-A'zam*, "ş-h-h", 1424/2003, 2/488.

²⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-h-h", 2/495; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭu'l-A'zam*, "ş-h-h", 1421/2000, 2/488.

²⁸⁵ İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luğa*, "ş-h-h", 500; İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyîsi'l-Luğa*, "ş-h-h", 3/178; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, "ş-h-h", 226; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "ş-h-h", 6/498.

olarak الزُّنْدُ الشَّحَّاحُ denilmiştir.²⁸⁶ Buna dair İbn Herme (ö.150/767) bir beytinde şöyle der:

وَإِنِّي وَتَرَكِي نَدَى الْأَكْرَمِينَ ... وَقَدَحِي بِكَفِّي زَنْدًا شَحَّاحًا
كَتَارِكَةً بَيِّضَهَا بِالْعَرَاءِ ... وَمَلْبَسَةً بَيِّضَ أُخْرَى جَنَاحًا

*Benim cömert insanların ihsanını terk etmem ve ellerimle kuru bir çakmak taşından kıvılcım çıkarmaya çalışmam... Tıpkı kendi yumurtalarını açıkta bırakıp, gidip başka bir kuşun yumurtalarını kanadıyla örten kuşa benzer...*²⁸⁷

Diğer yandan “bir şeye sürekli bağlı kalana” شَحَّاحٌ (şahşah) denir ve bu, onun o şeyi “şuuh” (hırs ve cimrilikle) elinde tutmasından dolayıdır. Aynı şekilde “kıskanç kişiye” de “şahşah” denilmiştir ki bu da aynı mantığa dayanır. Çünkü kişi kıskandığında engellemeye meyleder ve kıskandığı kişiyi ya da şeyi paylaşmak istemez. Bu bağlamda “cesur” kişiye de “şahşah” denir.²⁸⁸ Hatta شَحَّاحٌ (şahşaha) fiili, develerin hırıltısının kesik olup net olmamasını ifade etmek içinde kullanılmıştır. Yani buradaki eksiklik bile “şuuh” kelimesindeki cimrilik ve alıkoyma anlamıyla ilişkilendirilmiştir. Bir konuda kararlı ve etkili konuşan kişiye de “şahşah” denir. Bu kullanım, cesur bir kişiye benzetilmesine dayanmaktadır.²⁸⁹ Üzerine en ufak bir yağmur damlası düştüğünde bile sanki suyu kendi bünyesinden esirger gibi davranan, o suyu içine çekmeyip de yüzeyde akıtan toprak da bu kökten gelen “şahâh” kelimesiyle ifade edilip اَرْضٌ شَحَّاحٌ denildiği gibi bunun aksine “suyu tutan, sadece bol yağmurlarda suyun üzerinden akıp gitmesine müsaade eden toprak” için de bu kelime kullanılmıştır.²⁹⁰

“ş-h-h” kök harflerini barındıran kelimeleri hadisler ve sahâbe sözlerinde de görmek mümkündür. Bu kavramın anlam derinliği, bağlamına göre farklı açılardan ele alınmıştır. İslâmî literatürde özellikle hadislerde ve sahâbe sözlerinde bu kavramın ahlaki boyutları detaylandırılmıştır. Mesela Hz. Peygamber (sav) bir hadislerinde بَرِيٌّ

²⁸⁶ İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luğa*, "ş-h-h", 500; İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyîsi'l-Luğa*, "ş-h-h", 3/178; el-Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûsü'l-muḥîṭ*, "ş-h-h", 226; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-h-h", 2/495.

²⁸⁷ İbrâhîm İbn. Herme, *Dîvânu İbrâhîm ibn Herme* (Bağdad: Mektebetü'l-Endülüs, 1969), 32.

²⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-h-h", 3/179.

²⁸⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs*, "ş-h-h", 6/499; İbn Fâris, *Mu'cemü Meḳâyîsi'l-Luğa*, "ş-h-h", 3/179.

²⁹⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûsü'l-muḥîṭ*, "ş-h-h", 226; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-h-h", 2/496.

زَكَاتُكَ مِنَ الشُّحِّ مَنْ أَدَّى الزَّكَاةَ وَقَرَى الضَّيْفَ وَأَعْطَى فِي النَّائِبَةِ ihtiyaç anında cömert davranan kişi şuhhtan kurtulmuştur.²⁹¹ buyurmaktadır. Diğer bir hadis ise şöyledir: أَنْ تَتَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْبَقَاءَ وَتَخْشَى الْفَقْرَ Sağlıklı ve (şahîh olup) hayatı/malı arzuladığın, fakirlikten korktuğun halde sadaka vermen daha faziletlidir.²⁹² Bir rivayette adamın biri sahâbeden İbn Ömer'e (ra) gelerek şöyle dedi: Ben şûhiyim (cimriyim). İbn Ömer (ra) cevap verdi: Eğer cimriliğin seni başkasının malını almaya yönlendirmiyorsa, bu cimrilik bir sakınca taşımaz. Diğer bir rivayet ise İbn Mesud (ra) ile alakalı olup "şuhh" kavramının sahâbe nezdindeki tanımı hakkında önemlidir. Şöyle ki bir adam İbn Mesud'a, Verebileceğim halde kimseye vermiyorum dedi. İbn Mesud (ra) şöyle cevap verdi: ذَاكَ الْبُحْلُ وَالشُّحُّ أَنْ تَأْخُذَ مَالَ أَخِيكَ بِغَيْرِ حَقٍّ Bu bencilliktir; fakat şuhh, kardeşinin malını haksız yere almaktır. Yine İbn Mesud'a (ra) izafe edilen başka bir rivayette de şuhhun tanımı şöyle yapılmıştır: الشُّحُّ مَنَعَ الزَّكَاةَ وَإِدْخَالَ الشُّحِّ مَنَعَ الزَّكَاةَ وَإِدْخَالَ الشُّحِّ مَنَعَ الزَّكَاةَ Şuhh, zekât vermemek ve haramı helale karıştırmaktır.²⁹³

Bu itibarla hadislerde "şuhh" kelimesinin cimrilik, hırs ve haset anlamlarını taşıdığını söylemek mümkündür. Çünkü zekâtı vermemek, misafire ikram etmemek gibi kötü ahlaklar cimrilikten kaynaklanan ahlaklardır. Diğer yandan başkalarının mallarına göz dikmek de "şuhh" kelimesindeki mala karşı hırsı ve başkalarına karşı hasedi vurgulamaktadır.

Ek olarak İbn Manzûr, bir önceki başlık altında incelediğimiz "buhl" ve konumuz olan "şuhh" kelimesi arasındaki farka dair şunları söylemiştir:

Şuhh, cimriliğin daha şiddetlisi olup mal ve hayırda vermemek, cimrilik etmek demektir. Ayrıca denir ki, buhl bireysel ve ayrı şeylerde görülen bir özellikken, şuhh ise daha genel bir durumdur. Başka bir görüşe göre, buhl yalnızca mal ile ilgiliyken, şuhh mal ve hayırda görülür.²⁹⁴

Diğer yandan Kur'an'da bu kök harflerine sahip toplamda 5 kelime vardır. Bunlardan kıskançlık, cimrilik, eli sıkıklık, tamah anlamındaki شُحٌّ (şuhh) mastarı 3²⁹⁵;

²⁹¹ Ebu'l-Faql Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî es-Suyûtî, *el-Câmi'u 'u's-Şağîr ve Ziyâdetuhû* (b.y.: y.y., ts.), 6075.

²⁹² Buḥârî, *Şahîhu'l-Buḥârî*, "Zekât", 10.

²⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-h-h", 2/496.

²⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-h-h", 2/495.

²⁹⁵ en-Nisâ 4/128; el-Haşr 59/9; et-Tegâbün 64/16.

cimri, pinti; aşırı düşkün, açgözlü anlamındaki أَشِحَّة (eşihha) kelimesi ise 2²⁹⁶ kez kullanılmıştır.

4.4. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi

Bu bölümde üzerinde durulup klasik sözlüklerden temel mânalarına ulaşılan kelimelerin tercih ettiğimiz meâllerde ikişer örnek âyet çerçevesinde nasıl tercüme edildiği, araştırma neticesinde elde edilen anlamların ne derece yansıtıldığı, kelimelerin varsa ıstılâhî anlamlarının ne olduğuna değinilecektir.

4.4.1. Zinne/ضِنَّة

Tekvîr Sûresi 24. Âyet

وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ.

*O, gayb hakkında cimri değildir.*²⁹⁷

*O, gaybden dolayı asla suçlu da değildir.*²⁹⁸

*Ayrıca o, Allah katından aldığı vahiylerin/bilgilerin hiçbirini sizden saklamaz ve bu konuda töhmet altında tutulmaz.*²⁹⁹

Âyet-i Kerîme’de Peygamber’in (sav) Allah’tan aldığı vahiyleri gizlemediği, Allah’tan aldığı tüm mesajları olduğu gibi insanlara aktardığı vurgulanmaktadır.³⁰⁰

Kelimeye dair klasik sözlüklerden elde ettiğimiz ve yukarıda zikrettiğimiz malumatlar ışığında kanaatimizce âyetteki cimriliğin bu kelimeyle ifade edilip de “şuhh”, “buhl” vb. kelimelerin kullanılmamasının ilâhî hikmeti, geride bahsedildiği üzere buhlün sadece mal konusunda yapılan cimrilik olması, şuhhun ise içerisinde haset barındırmasıdır. Bunun yanı sıra en büyük etken ise âyetle saklanmakla nitelenen şeyin çok kıymetli olmasıdır. Nitekim vahiy yani Allah’ın bize gönderdiği her bir mesaj gerek dünya gerekse de âhirete dair önümüzü aydınlatan birer kandildir. Vahiy, insanlığın doğru yolu bulabilmesi için gerekli olan ilahi bilgiyi içerir. Kur’an, insanlar

²⁹⁶ el-Ahzâb 33/19.

²⁹⁷ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 673.

²⁹⁸ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3/366.

²⁹⁹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 668.

³⁰⁰ Ebu’l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Amr ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf ‘an Ḥaḳâikı Ğavâmiḍi’t-Tenzîl* (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407), 4/713.

için sadece ibadetler veya ahlaki öğütler sunmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal, ekonomik, hukuki ve toplumsal düzeni de içerir. Bu nedenle vahiy, insanları hem bireysel hem de toplumsal anlamda doğruya yönlendiren kapsamlı bir kaynaktır. Elbette ki bundan daha önemlisi vahyin, âhirette insanların karşılaşacağı sorulara ve durumlara dair de rehberlik sağlamasıdır. Kur'an'da, âhiretteki sorgulama, cezalar ve mükafatlar hakkında detaylı açıklamalar bulunmaktadır. Bu bakımdan vahiy, insanlara âhiret için hazırlık yapmalarını öğütler, dünya hayatının geçici olduğunu ve asıl hayatın âhirette olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla vahiy, insanları âhirete yönlendirir ve onların ebedi kurtuluş için hazırlık yapmalarını ve neticede âhirette sonsuz mutluluğu ve ebedi cennet hayatını elde etmelerini sağlar.

İşte vahiy insanoğlu için bu denli önemli ve değerli olunca bunu cimrilik yapmak suretiyle gizlemek de “zınne” kelimesiyle ifade edilmiştir. Çünkü insanlar nezdinde kıymetli olan bir şeyi saklayıp korumak gayet normal karşılanır ve bu sebeple hiç kimse kınanamaz. Kınanan ve adına cimrilik denen şey, en değersiz ve basit şeyi bile önemsemek, onu kullanıp insanlar önüne çıkarmaktan geri durmaktır.

İncelemelerimiz doğrultusunda “zınne” kelimesinin sözlük anlamına dair en doğru anlamı Diyanet İşleri Başkanlığına ait olan meâlin verdiği söylenebilir. Ek olarak bu âyete dair “âyetle, Hz. Peygamberin vahiy yoluyla aldığı bilgileri, hiçbir şey saklamadan, olduğu gibi tebliğ ettiği ifade edilmektedir” şeklinde bir dipnot verilerek gaybdan kastın ne olduğu belirtilmiştir.³⁰¹ Fakat her ne kadar “zınne” kelimesi temelde cimrilik anlamına gelse de bu kelimenin zımında bulunan “kıymetliyi sakınma” mânasına da dipnotta yer verilmiş olması daha etkili olabilirdi.

Hasan Basri Çantay'ın meâlinde bu kelimeye “suçlu” anlamı verilip düşülen dipnotlarda bu anlamın Beyzâvî, Celâleyn, Medârik tefsirlerine dayandırıldığı belirtilmiş bir başka dipnotta ise aynı tefsirlerin bu kelimeye “cimrilik” anlamı verdiğine değinilmiştir.³⁰² Bundan hareketle mütercim, iki anlam arasında tercih yapmıştır diyebiliriz. Fakat incelediğimiz pek çok lügat ve Ğaribu'l-Kur'an eserlerinde tercih edilen anlama rastlamış değiliz.

Mustafa Öztürk ise kelimeye “saklamak” anlamı vermiş ve harfî tercümenin dışına çıkararak tefsiri tercüme yapmıştır. Neticede cimrilik, bir şeyi gizlemek olduğu

---

³⁰¹ *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 2011, 673.

³⁰² *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 3/368.

için bu anlam kelimenin sözlük anlamına ters değildir ancak “zınne” kavramının tercih edilme sebebi adına açıklama yapılması Kur’an’ın îcâzı noktasında etkili olabilirdi.

4.4.2. Buhl/بُخْلُ

Muhammed Sûresi 38. Âyet

هَآ أَنتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنْ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ
وَأَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ.

*İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O’ndan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.*³⁰³

*İşte siz Allah yolunda (ancak farz olanı) harcamanıza davet edilmekte olanlarsınız. Fakat içinizde (yine) cimrilik edenler vardır. Kim cimrilik ederse ancak kendi nefesine cimrilik etmiş olur. Allah (sizin nafakanıza muhtaç değildir) ganidir. Siz ise (O’nun) fakirler(i, muhtaçları)sınız. Eğer (O’na taatten) yüz çevirirseniz yerinize sizden başka bir kavmi getirir. Sonra da onlar sizin benzerleriniz olmazlar.*³⁰⁴

*[Ey Müminler!] İşte şimdi Allah yolunda cihat için harcama yapmaya çağrılıyorsunuz. İçinizden bazıları cimrilik ediyor. Cimrilik eden bilsin ki bu cimriliği kendi aleyhinedir. Kaldı ki Allah sizin malınıza mülkünüze muhtaç değildir; ama siz O’nun af ve mağfiretine muhtaçsınız. [Bilin ki] Allah’ın emirlerine itaatten yüz çevirirseniz, O da sizin yerinize başka bir kavim getirir; üstelik onlar sizin gibi davranmazlar.*³⁰⁵

Hadîd Sûresi 24. Âyet

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ.

*Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir. Kim yüz çevirirse bilsin ki şüphesiz Allah ganîdir, zengindir, övülmeye lâyıktır.*³⁰⁶

³⁰³ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 565.

³⁰⁴ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3/93.

³⁰⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 571.

³⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 605.

*Onlar cimrilik yapanlar insanlara da cimriliği emredenlerdir. Kim arka döneirse şüphe yoktur ki Allah her şeyden müstağni, bütün hamdlere layık olanın ta kendisidir.*³⁰⁷

*Böyle kimseler cimrilik ederler, üstelik insanlara da cimriliği öğütlerler. Kim malından-mülkünden Allah yolunda harcamadan kaçınırsa, bilsin ki Allah kimsenin malına-mülküne, yardım ve sadakasına muhtaç değildir. O bizatihi her türlü övgüye layıktır.*³⁰⁸

Yukarıda etimolojik incelemesini yaptığımız “buhl” kelimesinin malda ve kıymetsiz şeylerde cimrilik etmek anlamında olduğunu belirtmiştik. Mukâyeseye konu yaptığımız âyetlere verilen meâllerde de bu anlamın korunduğu açıktır. Muhammed Sûresi 38. âyetinde yer alan “Allah için harcamaya çağrılıyorsunuz” ve “Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz” cümleleri bu cimriliğin mal hususunda olduğunu vurguladığı gibi Hadîd Sûresi 24. âyette de “cimrilik yapıp cimriliği emretmek” kısmı da bu anlamı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla her iki âyette de insanların maddî yardımlarda bulunmamaları ve Allah yolunda harcama yapmamaları eleştirilmektedir. Neticede ele aldığımız meâllerde “buhl” kelimesinin bu âyetlerdeki tercümesi, maddi bir sorumluluktan kaçınma ve toplumsal yardımlaşmaya katılmama şeklinde kendisini göstermiştir.

4.4.3. Şuhh/شُحْ

Nisâ Sûresi 128. Âyet

وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.

*Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır. Eğer iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapar ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.*³⁰⁹

³⁰⁷ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3/185.

³⁰⁸ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 609.

³⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 108.

Eğer bir kadın, kocasının uzaklaşmasından (yatağını terk etmesinden, nafakasında ihmal göstermesinden), yahut (herhangi bir suretle kendisinden) yüz çevirmesinden endişe ederse sulh ile aralarını düzeltmekte ikisine de vebal yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Zaten nefislerde kıskançlık hazırlanmıştır. Eğer iyi geçinir, (kadınlara cefadan) sakınırsanız şüphesiz ki Allah, yapacağınız her şeyden tamamen haberdardır.³¹⁰

Bir kadın gerek kocasının hırçınlık ve geçimsizliği gerekse kendisine karşı ilgisizliği sebebiyle yuvasının yıkılacağından endişe ederse, karı-koca arasında [kadının mehir hakkını tamamen veya kısmen kocasına bağışlaması veya kimi ihtiyaçlarının karşılanmamasına göz yumması gibi maddi-manevi fedakârlıklara dayanan] bir anlaşma yapılmasında sakınca yoktur. Çünkü böyle bir durumda yapılması gereken en güzel iş, uzlaşma/ anlaşma sağlamak ve dolayısıyla aile yuvasını kurtarmaktır. Gerçi insan tabiatı cimrilik ve bencillığe pek yatkındır; [bu yüzden maddi ve manevi fedakârlık yapmaktan hoşlanmaz]. Ama siz bencillik ve cimrilik duygusunu yenip birbirinize karşı anlayışlı davranmalı ve evlilik hukukunu çiğnemekten sakınmalısınız. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.³¹¹

Haşr Sûresi 9. Âyet

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنَ نَفْسِهِ فَاُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.

Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönülllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.³¹²

Onlardan evvel (Medine'yi) yurt ve iman (evi) edinmiş olan kimseler, kendilerine hicret edenlere sevgi beslerler. Onlara verilen şeylerden dolayı göğüslerinde bir ihtiyaç (meyli) bulmazlar. Kendilerinde fakru ihtiyaç olsa bile

³¹⁰ Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/114.

³¹¹ Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 132.

³¹² Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 613.

(onları) öz canlarından daha üstün tutarlar. Kim nefsinin (mala olan) hırsından ve cimriliğinden korunursa işte muratlarına erenler onların ta kendileridir.³¹³

*Muhacir müminlerden önce Medine’yi yurt edinip imanı kalplerine nakşetmiş kimseler [Ensar], yanlarına hicret eden müminleri severler. Onlara verilen ganimetler sebebiyle içlerinde kıskançlık duymazlar. Hatta muhtaç durumda bile olsalar muhacirleri kendilerine tercih ederler. [Bilin ki] nefsinin tamahkarlık ve cimrilik duygusundan arındıranlar, kurtuluşa erip umduklarına kavuşacak kimselerdir.*³¹⁴

İlgili âyetlerin değerlendirmesini yaparken, “şuhh” kavramının her iki âyette nasıl ele alındığını ve kelimenin sözlük anlamıyla ne kadar örtüştüğünü incelemek önemlidir.

Bu doğrultuda ilk olarak Nisâ Sûresi 128. âyette nefsin kıskanma, bencillik ve tutkuya yatkın olduğu belirtiliyor. Burada kullanılan “bencil tutkular” ifadesi, aslında insanın içindeki “şuhh” (kendi çıkarlarına olan düşkünlük) gibi olguları ifade eder. “Şuhh”, insanların kendi çıkarlarını başkalarınınkinden önde tutma ve başkalarının ihtiyaçlarını görmezden gelme eğilimidir. Bu bağlamda âyette nefislere bencillik ve “şuhh” duygusunun ne kadar yerleşmiş olduğuna dair bir uyarı yapılmaktadır. Ayrıca, *Uzlaşmak ve barışçıl bir çözüm aramak daha hayırlıdır* denerek, bu tür olguların, toplumsal ilişkilerdeki olumsuz etkilerine vurgu yapılmıştır.

Haşr Sûresi 9. âyette ise “şuhh” kelimesi, “cimrilikten ve hırstan korunma” anlamında kullanılmıştır. “Şuhh,” kişinin sadece bencillik değil, aynı zamanda mala karşı aşırı bağlılık ve başkalarının ihtiyaçlarını göz ardı etme eğilimidir. İnsanda bulunan bu eğilim göz önüne alınırsa âyet, ensarın muhacirleri kendilerine tercih etmeleri ve hatta kendi ihtiyaçlarını görmezden gelerek başkalarının ihtiyaçlarını karşılamaları sebebiyle “şuhh” duygusuna galebe çaldıklarını gösteriyor. Ki bu da “îsâr” diye tanımlanan fedakârlık, yardımlaşma ve başkalarına öncelik verme ahlakıdır.

Ayetin meâlinde, ilgili ifadenin sözlük anlamına dayanarak nefsanî arzular ve bencillikle ilişkilendirilmesi isabetli bir yorumdur. Ensarın, kendi ihtiyaçlarına rağmen muhacirleri kendilerine tercih etmeleri ve bu durumun methedilmesi, bireyin cimrilik

---

³¹³ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3/203.

³¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 616.

ve bencillikten arınması gerektiğine işaret eder. Bu tutum, aynı zamanda kurtuluşa ermenin önemli yollarından biri olarak sunulmaktadır.

Sonuç olarak, her iki âyete verilen mânalarda “şuhh” kelimesi, bencillik ve cimrilik gibi olumsuz insanî duyguları ifade etmek için doğru bir şekilde kullanılmıştır. Kelimenin sözlük anlamına uygun olarak bencillik ve cimrilikten arınmanın gerekliliği meâllerde vurgulanmış ve toplumda dayanışma ve yardımlaşmanın daha değerli olduğu öğütlenmiştir. Ancak şu da var ki Nisâ Sûresinde yer alan âyetin ilgili bölümünde “şuhh” kelimesinin kıskançlıktan ziyade “cimrilik, bencillik ve hırs” anlamları baskındır. Zira kocanın eşine karşı sorumluluklarından olan nafaka, özellikle de boşadığı hanımına ödeyeceği mehir dikkate alındığında, bunun kocanın yakınlarına da yükümlülük getiren bir şey olduğu bir gerçektir. Nefislerin şuhha meyyal yaratıldığı ifadesi de aslında buradaki şuhhun sadece kocayı değil yakınlarını da kapsayan bir boyutunun olduğunu düşünmeye imkân sağlar. Neticede şuhtaki “tutma” anlamı başkalarının kendi mallarından harcama yapmalarına bile mâni olacak şekilde ileri düzeyde bir cimriliktir. Dolayısıyla burada sadece kocanın bencilliği ve hırsı söz konusu olmayıp kocanın eşi için yapacağı harcamalara karşı kocanın yakınlarının da bencillik, cimrilik ve hırsları vardır. Bu da özellikle bu âyetteki şuhhun ifade ettiği cimriliğin nasıl bir mahiyette olduğuna biraz daha ışık tutar. Dolayısıyla söz konusu âyette verilen mânalar yanlış olmayıp sözlük anlamını karşılamaktadır. Ancak “şuhh” kelimesindeki ağırlığı yansıtılabilmiş değildir.

5. KUR'AN'DA “YIL” MÂNASINA GELEN BAZI KELİMELERİN ETİMOLOJİK İNCELEMESİ

Bu başlık altında Kur'ân-ı Kerîm meâllerinde genelde yıl olarak tercüme edilen Âm/عَامٌ, Sene/سَنَةٌ, Havl/حَوْلٌ, Hicec/حِجَجٌ kelimelerinin etimolojik incelemesi yapılacaktır.

5.1. Âm/عَامٌ

(ع و م) “a-v-m” kök harflerine sahip olan عَامٌ (âm) kelimesi tıpkı نَصْرٌ-يَنْصُرُ gibi birinci bâbdan gelip asılda mâzî formu عَوَمَ (aveme) müzârî formu ise يَعْوُمُ (ye'vumu) olan fiilden türemiştir. Ancak bu ecvef fiil üzerinde, sarf ilmi açısından birtakım i'laller gerçekleşmiş ve mâzisi عَامَ (âme) müzârisi ise يَعْوُمُ (yeûmu) olmuştur.

Kelimenin klasik sözlüklerde karşımıza çıkan ilk anlamı Kur'an'daki kullanımından farklı olarak “yüzmektir.” Nitekim *yüzme (bir kez öğrenildi mi bir daha) unutulmaz* denileceği zaman لَا يُنْسَى الْعَوْمُ şeklinde bir cümle kurulur ve yüzmek eylemi bu kelimeyle dile getirilir. Ayrıca “Devenin hareketi ve geminin seyri” de bu kelime ile ifade edilmiştir.³¹⁵

Aynı kök harflerine sahip ve Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz defa zikredilmiş olan “âm” kelimesi “yıl” anlamına gelip zamanı ifade etmek için kullanılmıştır.³¹⁶ Çoğulu أَعْوَامٌ (e'vâm)'dır.³¹⁷ Bunun dışında kırık çoğulu yoktur.³¹⁸ Kelimenin asıl anlamının yüzmek olduğu göz önüne alınırsa “insanların ve diğer varlıkların yüzüp akması” ile “zamanın akışı” arasında bir ilişki kurulmuş olabilir. Râğıb el-İsfahânî'de el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ķur'ân adlı eserinde bu ilişkiye işaret etmiştir.³¹⁹ Klasik sözlüklerde bu

³¹⁵ Ebû Naşr İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luġa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Aĥmed 'Abdulġafûr 'Atţâr (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), "âm", 5/1993.

³¹⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ķâmûs*, "âm", 33/156.

³¹⁷ İbn Sîde, *el-Muĥkem ve'l-Muĥîtu'l-a'zam*, "a-v-m", 1421/2000, 2/380.

³¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "a-v-m", 12/431.

³¹⁹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ģarîbi'l-Ķur'ân*, 598.

kelimenin ve türevlerinin “yıl” anlamı taşıdığına dair bir kısım örnekler kullanılmıştır. Söz gelimi “yaşını doldurmuş olan dişi deve” için بَازِلٌ عَامٌ denildiği belirtilip buna dair;

قَامَ إِلَى حَمَرَاءَ مِنْ كِرَامِهَا ... بَازِلٌ عَامٌ، أَوْ سَدِيسٍ عَامِهَا.

Kalktı, soylu develerinden bir kıızı doğru...Bir yıllık yetişkin bir deve ya da altıncı yılını tamamlamış bir deve.

beytiyle istişhâd edilmiştir.³²⁰ Yine onu bir yıllığına kiralamış anlamında عَاوَمَةٌ; hurma ağacı, bir yıl meyve verdi, bir yıl ise vermedi anlamında عَاوَمَتِ النَّخْلَةُ denilmiştir.³²¹

“Borcu olan birinin vadesi gelir, alıcı ödeme süresini uzatır, borçlu da borç miktarını artırırsa” veya “kişi mahsulünü, alıcının arazisinde bir sonraki yıl çıkacak ürün karşılığında satarsa” bu işlemler “âm” kelimesinin türevi olan مُعَاوَمَةٌ (muâveme) ile ifade edilir.³²² Dinimizce yasaklanmış olan bu uygulamalar hadiste aynı kelimeyle ifade edilip “muâveme” kelimesi ıstılâhî bir anlam kazanmıştır.³²³ Aynı şekilde “üzerinden bir yıl geçmiş olup da kuruyan ota” نَبْتُ عَامِي denilmiştir.³²⁴ Bir başka kullanım ise رَسْمٌ عَامِي ifadesidir ki “üzerinden bir yıl geçmiş olan eski eser ya da kalıntı” anlamına gelir. Burada عَامِي (âmî) kelimesi, “üzerinden bir yılın geçmesiyle birlikte eskiyen ya da zamanın etkisiyle yıpranan bir şeyi” ifade etmek için kullanılmıştır.³²⁵ Bu ifade, zamanın geçişini ve onun etkilerini tasvir eden bir anlam taşır.

Diğer yandan “âm” kelimesi her ne kadar “yıl” anlamını ifade etmek için kullanılmış olsa da aslında 365 günlük tam bir yılı değil genellikle sadece senenin bir bölümünü kastetmek içindir.³²⁶ Bundan ötürü Arapçada, içerisinde bazı olayların gerçekleştiği yıllar, “sene” gibi kelimelerle değil “âm” kelimesiyle ifade edilir. Nitekim Zebîdî, bu kelimenin tamamlanmamış bir yılı ifade ettiğine dair “âm, yalnızca

³²⁰ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭu'l-A'zam*, "a-v-m", 1424/2003, 2/380; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "a-v-m", 12/431; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "a-v-m", 33/159.

³²¹ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "a-v-m", 33/159.

³²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "a-v-m", 12/431.

³²³ Ebû Hâtim Muḥammed b. Ḥibbân el-Busfî İbn Ḥibbân, *es-Şaḥîḥ*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988), 3/40.

³²⁴ Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luġa ve Şihâḥu'l-'Arabiyye*, "a-v-m", 5/1994.

³²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "a-v-m", 12/431.

³²⁶ Ebû Manşûr Mevhûb b. Aḥmed b. Muḥammed el-Cevâlikî, *Kitâbü Tekmiletü İşlâḥi mâ taġleṭu fihi'l-'âmm*, ed. Abdülhafîz 'Alî Kârî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ceyl, 1996), 847.

kış veya yazdan oluşur” demiştir.³²⁷ Zaten kelimenin bazı âyetlerde bir şeyin içinde olmayı belirtmek için kullanılıp “-de, -da” anlamı taşıyan فِي (fi) harf-i cerri ile kullanılmış olması böylesi bir mânanın kelimenin anlam çerçevesine dahil olduğuna delildir. Buna örnek olarak *أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ* *Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar.*³²⁸ âyeti zikredilebilir. Görüldüğü gibi bu âyette “âm” kelimesi mezkûr harf-i cer ile kullanılmıştır. Bu da kelimenin, başından sonuna bütün bir yılı değil de yılın sadece bir kısmını ifade ettiği noktasında önemli bir karînedir. Bu bağlamda *onu yıllar arasında bir zamanda gördüm* anlamında لَقِيتُهُ ذَاتَ الْعَوِيمِ denilerek bu kelimenin türevi kullanılır.³²⁹ Dolayısıyla “âm”, “sene” kavramından daha özeldir.

Bu kelimenin, Kur’an’da yer aldığı âyetler bağlamında “yıl” anlamı taşıyan diğer kelimelerden farklı olarak içinde bolluk ve bereketin bulunduğu yıllar için kullanıldığı da mülâhaza edilmiştir.³³⁰ Mesela bu âyetlerden biri Yûsuf Sûresinde yer alan *ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ* *Sonra bunun ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yıl gelecek.*³³¹ âyetidir. Görüldüğü üzere âyette, bolluk ve bereket yılları “âm” kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu anlamı ifade etmek için “âm” kelimesinin kullanımı muhtemelen yağmurun yıl içerisinde sürekli olarak değilde ara ara yağmasından ötürüdür.

Sonuç olarak, “âm” kelimesi semantik açıdan derin bir anlam katmanına sahiptir. Zamanın akışıyla ilgili mecâzî bir anlam taşımasının yanı sıra, özellikle bolluk ve bereket yıllarını ifade etmek için kullanılması, bu kelimenin Kur’an’daki seçkin kullanımını da pekiştirmektedir. Ayrıca ileride daha geniş ele alınacağı üzere “yıl” anlamını ifade eden diğer kelimelerle kıyaslandığında daha spesifik ve farklı bir bağlama işaret ettiği görülmektedir. Bu yönüyle, “âm” kelimesi Arap dilinin zengin ve çok boyutlu yapısını yansıtan önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Son olarak bu kelime Kur’an’da toplamda 9³³² defa kullanılmıştır.

³²⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “a-v-m”, 33/156.

³²⁸ et-Tevbe 9/126.

³²⁹ Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu’l-Luğa ve Şihâhu’l-‘Arabîyye*, “a-v-m”, 5/1994.

³³⁰ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “a-v-m”, 33/156; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi’l-Kur’ân*, 598.

³³¹ Yûsuf 12/49.

³³² el-Bakara 2/259; et-Tevbe 9/28,37,126; Yûsuf 12/49; el-Ankebût 29/14; Lokmân 31/14.

5.2. Sene/سنة

سنة (sene), سنين (sinîn) kelimesinin tekili olup “yıl” anlamına gelen ve kendisinden harf eksilmiş olan bir kelimedir.³³³ Bu kelimenin çoğul biçimleri arasında سنّات (senevât) ve سنّهات (senehât) kelimelerinin bulunması eksilen harfin “he” veya “vâv” olabileceğini gösterir.³³⁴ Ancak bu kelimenin ism-i tasgîr formunun سنّهة (süneyhe) olması dikkate alınırsa eksilen harfin “he” harfi olduğu görüşü ağır basar.³³⁵ Bu durumda “sene” kelimesinin kök harfleri (س ن ه) “s-n-h” olacaktır.³³⁶

“s-n-h” kök harflerine sahip olan fiiller dördüncü bâbdan gelip tıpkı عَلِمَ-يَعْلَمُ gibi mâzi formda سَنِه (senihe) müzârî formda ise يَسْنَهُ (yesnehu) şeklindedir. Hal böyle olunca asıl itibarıyla “zamanın geçmesiyle bozulup değişmek” anlamı taşıyan bu fiil, salim bir fiildir.³³⁷ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir defa fiil haliyle Bakara Sûresi 259. âyette bu anlamda kullanılmıştır. Bu anlam sadece Kur’an’a has olmayıp aynı minvalde gündelik dilde de yerini almıştır. Örneğin Araplar, *hurma ağacının üzerinden yıllar geçti* diyecekleri zaman سنّهت النّخله suretiyle bu kelimeyi kullanmışlardır.³³⁸ Yine نخله سنّهاء demek suretiyle “hurma ağacının bir yıl ürün verip bir sonraki yıl ürün vermediğini” bu kelimeyle belirtmişlerdir.³³⁹ Hatta bu kelimenin anlatılan hurma ağacı için özel bir isim haline geldiğini aşağıdaki beyitte görmek mümkündür.

لَيْسَتْ بِسَنْهَاءَ وَلَا رُجِيَّةٍ ... وَلَكِنَّ عَرَايَا فِي السَّنِينَ الْجَوَائِحِ.

*O, ne senhâ’dır ne de Recebî ... Fakat sıkıntılı yıllarda bağışlanmış hurmalardır.*³⁴⁰

³³³ Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu’l-Luğa ve Şihâhu’l-‘Arabiyye*, "s-n-h", 6/2235.

³³⁴ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-Muḥîṭu’l-A’zam*, "s-n-h", 1421/2000, 4/219-220.

³³⁵ Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, "s-n-h", 4/8.

³³⁶ İbn Fâris, *Mu’cemü Meḳâyisi’l-Luğa*, "s-n-h", 3/103.

³³⁷ İbn Fâris, *Mucmelü’l-Luğa*, "s-n-h", 474.

³³⁸ Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu’l-Luğa ve Şihâhu’l-‘Arabiyye*, "s-n-h", 6/2235; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-Muḥîṭu’l-A’zam*, "s-n-h", 1421/2000, 4/220; İbn Fâris, *Mu’cemü Meḳâyisi’l-Luğa*, "s-n-h", 3/103.

³³⁹ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-Muḥîṭu’l-A’zam*, "s-n-h", 1421/2000, 4/220; Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu’l-Luğa ve Şihâhu’l-‘Arabiyye*, "s-n-h", 6/2235.

³⁴⁰ Ya’kûb, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fî Şevâhidi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, 2/128.

Bu beyitte, iki farklı hurma türü arasında bir kıyaslama yapılmakta ve bu türlerin özellikleri olumsuzlanmaktadır. “Senha” türü hurma ağacı, bir yıl ürün veren, diğer yıl vermeyen türdür. “Recebî” ise özellikle Recep ayında ürün veren özel bir türdür.³⁴¹ Şair, bahsi geçen hurmanın bu özelliklere sahip olmadığını ifade etmiştir. Bu kullanımlar kelimenin kökenindeki zaman mefhumuna delalet etmesi açısından önemlidir.

Diğer yandan “kıtlık ve kuraklık” mânaları da “sene” kelimesinin ifade ettiği anlamlardandır.³⁴² Nitekim وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ Andolsun ki, biz Firavun ailesini, ders alsınlar diye, yıllarca kuraklığa ve ürün kıtlığına uğrattık.³⁴³ âyetinde سِنِينَ (sinîn) kelimesi kıtlık anlamında kullanılmıştır. Yine Araplar arasında *kıtlık onları tüketti* anlamında أَكَلَتْهُمْ السَّنَةُ; “bir topluluk kuraklıkla karşı karşıya geldiği zaman” أُسْتُتُوا denilir.³⁴⁴ Bu çerçevede sene kelimesi kurak araziye ifade etmek içinde kullanılan kelimelerden biridir.³⁴⁵ Ayrıca sene kelimesi “bir senelik kiralama” ya da “bir yıl boyunca anlaşma yapmak” anlamında da kullanılır ve bu işleme مُسَانَاةٌ (musânât) veya مُسَانَهَةٌ (musânehe) adı verilir.³⁴⁶

Buna ilaveten daha önce de değindiğimiz gibi kelimeye ait olan asli harflerin, “s-n-v” olması da muhtemeldir. Bu durumda kelimenin “sulamak” kavramıyla da ilişkisi vardır diyebiliriz. Zira bu kök harflere sahip olan سَنَا (senâ) fiili “sulamak” demektir. Örneğin bu fiil, سَتَّ النَّاقَةُ cümlesindeki kullanımıyla cümleye, *deve, kuyudan su çekti ya da torağı suladı* anlamını katar. السَّحَابَةُ تَسْنُو الْأَرْضَ cümlesi *bulut, toprağı sular* anlamında; الْقَوْمُ يَسْنُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ise *insanlar kendileri için su sağlarlar* anlamındadır. Bu kelime “birini razı etmek, ona taviz vermek” anlamında da kullanılır.

³⁴¹ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve 'l-Muḥîtu 'l-A'zam*, "s-n-h", 1421/2000, 4/220.

³⁴² Zebîdî, *Tâcu 'l-'Arûs min Cevâhiri 'l-Kâmûs*, "s-n-h", 38/321.

³⁴³ el-A'râf 7/130.

³⁴⁴ Zebîdî, *Tâcu 'l-'Arûs min Cevâhiri 'l-Kâmûs*, "s-n-h", 38/320.

³⁴⁵ Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu 'l-Luğa ve Şihâhu 'l-'Arabiyye*, "s-n-h", 6/2236; Zebîdî, *Tâcu 'l-'Arûs min Cevâhiri 'l-Kâmûs*, "s-n-h", 38/321.

³⁴⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu 'l-'Ayn*, "s-n-h", 4/8; Zebîdî, *Tâcu 'l-'Arûs min Cevâhiri 'l-Kâmûs*, "s-n-h", 38/321; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve 'l-Muḥîtu 'l-A'zam*, "s-n-h", 1421/2000, 4/320.

“Yükseklik” ve “parlaklık/ışık” anlamları da Arapçada ve Kur’an’da yer yer bu kelimeyle ifade edilmiştir.³⁴⁷

Diğer yandan “sene” kelimesi ile bir önceki başlık altında ele alınan “âm” kelimesi arasında birtakım farklılıklar gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki “sene” kelimesinin ayların toplamından oluşan, başından sonuna tam bir yılın adı olup 12 ayı ifade etmesidir. Dolayısıyla zamanın daha genel bir birimi olarak kullanılır. “Âm” kelimesi de yıl anlamında kullanılmakla birlikte, genellikle belirli bir olayın veya bağlamın geçtiği özel bir zaman dilimini ifade eder. Örneğin Fil Vakası’nın yaşandığı yılı ifade etmek için *عَامُ الْفِيلِ* (Âmü'l-Fîl) denilir. Bu ifade, o yılın belirli bir olaya atıfla anıldığını gösterir. Ancak aynı bağlamda “Senetü'l-Fîl” denilmez.³⁴⁸

“Sene” kelimesinin başından sonuna tam bir yılı ifade ettiğini gösteren en dikkat çekici örneklerden biri, Mûsa (as)’ın hikâyesinin anlatıldığı âyetlerde karşımıza çıkmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in çeşitli sûrelerinde Hz. Mûsa’nın Medyen’deki ikameti ve Hz. Şuayb ile yaptığı 8 veya 10 yıllık anlaşma zikredilir. Tâhâ Sûresi’nde yer alan şu âyet, bu bağlamda özellikle dikkat çekicidir: *فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ* *Medyen halkı arasında yıllarca kaldın. Sonra, Ey Mûsa, belirlenmiş bir vakitte (Allah’ın takdir ettiği zamanda) dönüp geldin.*³⁴⁹

Bu âyette kullanılan “seneler” anlamındaki “sinîn” kelimesi, tam anlamıyla 365 günlük yıllara işaret etmektedir. Bunun delilleri ise, Hz. Mûsa’nın anlaşmasını ve sürelerin tamamlanmasını anlatan diğer âyetlerde daha açık bir şekilde görülmektedir. Şu ifadeler bu durumu destekler niteliktedir: *فَإِنْ أَتَمَمْتَ* *Eğer bu süreyi tamamlarsan...* *فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ* *Mûsa belirlenen süreyi tamamladığında...*³⁵⁰

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, “sene” kelimesi, belirli bir süreyi eksiksiz ve tam olarak ifade etmektedir. Medyen’de geçen bu süreler için kullanılan “sinîn” kelimesi, Mûsa’nın (as) yılları gün ve aylarıyla birlikte tamamladığını vurgulayan bir anlam taşımaktadır. Âyetlerde yer alan bu detaylar, “sene” kavramının yalnızca soyut

³⁴⁷ İbn Fâris, *Mucmelü'l-Luğa*, "s-n-h", 474.

³⁴⁸ Ebû Hilâl el-Hasen b. ‘Abdullâh Ebû Hilâl el-‘Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye* (Kahire: y.y., ts.), 271; el-Cevâlikî, *Kitâbü Tekmiletü İşlâhı mâ tağlefu fîhi'l-‘âmme*, 847.

³⁴⁹ Tâhâ 20/40.

³⁵⁰ el-Kasas 28/27,29.

bir zaman dilimine değil, tam bir takvim yılına karşılık geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

İki kelime arasındaki bir diğer fark ise “âm” kelimesinin “bolluk ve bereket” içeren yıl anlamında kullanılıp “sene” kelimesinin ise bunun aksine “kıtlık ve kuraklık” içeren yıl anlamında kullanılmasıdır.³⁵¹ Daha önce bu anlamlara dair örnekler zikredilmişti.

Ek olarak “s-n-h” köküne sahip olan kelimelerden bazıları Kur’an’da yer alıp bunlardan *yıllandı*, *zamanla bozuldu* anlamındaki تَسَنَّهُ (tesennehe) fiili ³⁵²; سَنَةً (sene) kelimesi ³⁵³; *ışık, aydınlık, parıltı* anlamlarında olup “s-n-v” kök harflerine sahip سَنًا (senâ) kelimesi ³⁵⁴ defa kullanılmıştır.

5.3. Havl/حَوْلٌ

(ح و ل) “h-v-l” kök harflerine sahip olan حَوْلٌ (havl) kelimesi birinci bâbdan gelip aslında tıpkı نَصَرَ-يَنْصُرُ gibi mâzi formu حَوْلٌ (havele) müzârî formu ise يَحْوُلُ (yehvulu) olan fiilden türemiştir. Ancak bu ecvef fiil üzerinde de sarf ilmi açısından birtakım i’laller gerçekleşmiş ve mâzisi حَالٌ (hâle) müzârîsi ise يَحْوُلُ (yehûlu) olmuştur.³⁵⁵

Çoğul formu أَحْوَالٌ (ehvâl) ve حُؤُولٌ (huûl) şeklinde olan³⁵⁶ “havl” kelimesi “herhangi bir şeyin üzerinden geçen yıl” olarak tanımlanır.³⁵⁷ Örneğin *ev veya çocuk üzerinden bir yıl geçti* denileceği zaman حَالَتِ الدَّارُ وَحَالَ الْعِلَامُ; “bir yıl önce terk edilmiş ev ya da üzerinden yıllar geçmiş bir yeri” ifade etmek için دَارٌ مُّحِيلَةٌ; *bir yıl boyunca bir*

³⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “a-v-m”, 12/431; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “s-n-v”, 38/321.

³⁵² el-Bakara 2/259.

³⁵³ el-Bakara 2/96; el-Mâide 5/26; el-A‘râf 7/130; Yûnus 10/5; Yûsuf 12/42, 47; el-İsrâ 17/12; el-Kehf 18/11, 25; Tâhâ 20/40; el-Hac 22/47; el-Mü‘minûn 23/112; eş-Şuarâ 26/18, 205; el-Ankebût 29/14; er-Rûm 30/4; es-Secde 32/5; el-Ahkâf 46/15; el-Meâric 70/4.

³⁵⁴ en-Nûr 24/43.

³⁵⁵ İbn Fâris, *Mucmelü’l-Luğa*, “h-v-l”, 258.

³⁵⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “h-v-l”, 28/365.

³⁵⁷ İbn Fâris, *Mucmelü’l-Luğa*, “h-v-l”, 258; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “h-v-l”, 28/365; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “h-v-l”, 11/184; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, “h-v-l”, 3/297; İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-Muḥîṭu’l-A‘zam*, “h-v-l”, 1421/2000, 4/5.

yerde ikamet etti بِالْمَكَانِ; أَحُولْتُ بِأَحَدٍ; bir kişi bir yerde bir yıl kaldı yani kalışı üzerinden bir yıl geçti denileceği zaman بِالْمَكَانِ الرَّجُلُ أَحَالَ denir.³⁵⁸ Nitekim fıkıh ilminde zekâtın farz olmasının şartlarından biri de nisap miktarı malın üzerinden bir yılın geçmesidir. Bu bağlamda “üzerinden bir yıl geçme” anlamı “sene” ya da “âm” kelimeleriyle değil “havl” kelimesiyle ifade edilir.³⁵⁹ Hz. Peygamber’in (sav) de zekâtın bu şartını zikrederken الْحَوْلُ عَلَيْهِ مَالٍ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ لَا زَكَاةَ فِي مَالٍ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ Malın üzerinden bir yıl geçmedikçe o mala zekât yoktur.³⁶⁰ demek suretiyle bu kelimeyi kullandığını görmekteyiz.

Diğer yandan حَوْلٌ (havele) kelimesi temelde bir dönüş, hareket anlamına gelir. Bu, bir şeyin bir yerden diğerine dönmesi, yer değiştirmesi anlamında kullanılır.³⁶¹ Bu bağlamda adam atının sırtına sıçradığında حَالَ (hâle) veya أَحَالَ (ehâle) fiili kullanılarak حَالَ الرَّجُلُ فِي مَتْنٍ فَرَسِهِ denilir.³⁶² Adam hareket etti anlamında حَالَ الشَّخْصُ; birinin hareket edip etmediğini kontrol ettim anlamında اسْتَحَالَ الشَّخْصُ denir.³⁶³ İbn Dureyd, Cemheratu'l-Luğa adlı eserinde bu kelimenin kullanıldığı başka bir anlam boyutuna işaret ederek örneklerle birlikte şunları söylemiştir:

Herhangi bir nesnenin durumunun değiştiği dile getirilirken de bu kelimedenden istifade edilir. Misal olarak Araplar, hurma ağacı bir yıl meyve verip, diğer yıl meyve vermezse “hâle” kelimesinden faydalanır ve bunu حَالَتِ النَّخْلَةُ cümlesi ile ifade ederler. Gölgenin yer değiştirmesini ifade etmek için ise حَالَ الظِّلُّ derler. Serapta görülen şekillerin yer değiştirdiği veya hareket ediyormuş gibi görüldüğü durumlarda da bu ifade kullanılarak حَالَتِ الشَّخْصُ فِي السَّرَابِ denilir. Yine malumdur ki: yay, ok atıldığında eski esnekliğini kaybeder. İşte değişen bu durum başkalarına aktarılırken حَالَ وَتَرُ الْقَوْسِ cümlesinde olduğu gibi mezkûr kelimeye başvurulur. Ayrıca bir şeyin düzgün halinden eğri hale dönüşmesi “hâle” veya bu fiilin istifâl babına aktarılması ile elde edilen اسْتَحَالَ (istehâle) kelimeleriyle ifade edilir.³⁶⁴

³⁵⁸ İbn Manzûr, Lisânu'l- 'Arab, "h-v-l", 11/184.

³⁵⁹ Merğînânî, el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî, 1/95.

³⁶⁰ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, Sunenu İbn Mâce, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî (b.y.: Dâru 'İhyâ' i'l-Kutubi'l- 'Arabiyye, ts.), "Zekât", 5.

³⁶¹ İbn Fâris, Mu'cemü Meḳâyisi'l-Luğa, "h-v-l", 2/121; Zebîdî, Tâcu'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs, "h-v-l", 28/366.

³⁶² İbn Fâris, Mucmelü'l-Luğa, "h-v-l", 258.

³⁶³ İbn Fâris, Mu'cemü Meḳâyisi'l-Luğa, "h-v-l", 2/121.

³⁶⁴ İbn Dureyd, Cemheratu'l-Luğa, "h-v-l", 1/570.

Kelime, bir nesnenin veya öznenin mevcut durumunu veya sıfatını ifade etmek için de kullanılır. Buna binaen sürekli değişken olmasından ötürü kişinin içinde bulunduğu durum, psikoloji veya havanın sıcaklık, soğukluk gibi değişken vasıfları Türkçede de aynı anlamda kullandığımız “hal” kelimesiyle ifade edilir.³⁶⁵ Ayrıca kelimenin “ayırarak” ve “engellemek” anlamı da mevcuttur.³⁶⁶

Konumuzu teşkil eden kelimenin türevlerinden bir başkası ise yine Türkçeye kazandırılmış olan حَيْلَة (hîle) kavramıdır. Râğıb el-İsfahânî bu kavram hakkında şunları söylemektedir: “Hîle, bir duruma gizlice ulaşmak için kullanılan araçtır. Çoğunlukla, kötü niyet veya hilekârlık içeren durumlarda kullanılır; ancak bazen hikmet barındıran durumlar için de kullanılabilir.”³⁶⁷ Bu bağlamda Allah Teâlâ için وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ O, kuvvetli bir şekilde plân yapandır.³⁶⁸ ifadesi kullanılmıştır. Burada مِحَال (mihâl), insanlardan gizli olarak, hikmet içeren bir şekilde bir şeye ulaşmayı ifade eder. Kur’an’da Allah Teâlâ, مَكْرٌ (hîle)³⁶⁹ ve كَيْدٌ (tuzak kurmak)³⁷⁰ sıfatlarıyla nitelenmiştir. Ancak bu sıfatlar kötü anlamda değil, hikmet ve mükemmellik bağlamında anlaşılmalıdır.

Ek olarak İbn Manzûr, Ebu’l-Bekâ’nın “hîle” kelimesiyle alakalı şöyle dediğini aktarmıştır: “Hîle, bir durumdan başka bir duruma dönüşmeyi ifade eder. Çünkü hîle ile, bir tür düzenleme ve incelikle, bir şeyin görünüşü değiştirilir ve başka bir duruma dönüştürülür.”³⁷¹ Bu son açıklama hîle kelimesinin “havl” kelimesiyle irtibatını veciz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Diğer yandan Kur’ân-ı Kerîm’de “h-v-l” köklü kelimelerden ayırdı anlamındaki حَال (hâle) fiili ³⁷²; yıl anlamındaki حَوْل (havl) kelimesi ³⁷³; hareket

³⁶⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 267.

³⁶⁶ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-Muḥîṭu’l-A’zam*, “h-v-l”, 1421/2000, 4/7.

³⁶⁷ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 267.

³⁶⁸ er-Ra’d 13/13.

³⁶⁹ el-Enfâl 8/30.

³⁷⁰ Yûsuf 12/76.

³⁷¹ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “h-v-l”, 28/369.

³⁷² el-Enfâl 8/24; Hûd 11/43; Sebe’ 34/54.

³⁷³ el-Bakara 2/17, 233, 240; Âl-i İmrân 3/159; el-En’âm 6/92; et-Tevbe 9/101, 120; el-İsrâ 17/1; Meryem 19/68; eş-Şuarâ 26/25, 34; en-Neml 27/8; el-Ankebût 29/67; ez-Zümer 39/75; el-Mü’min 40/7; eş-Şûrâ 42/7; el-Ahkâf 46/27.

etmek demek olan حَوْلٌ (hivel) mastarı ³⁷⁴; *değişme, tebeddül* anlamında ki تَحْوِيلٌ (tehvîl) sözcüğü ³⁷⁵; *çare, çözüm* anlamındaki حِيلَةٌ (hile) kelimesi ise ³⁷⁶ yerde bulunmaktadır.

5.4. Hicec/حَجَّجٌ

“Yıl” anlamını barındırıp (ح ج ج) “h-c-c” kök harflerine sahip olan kelimeler, birinci bâbdan gelip asılda tıpkı نَصَرَ-يَنْصُرُ gibi mâzi formu حَجَّجَ (hacece) müzârî formu ise يَحْجُجُ (yehcucu) olan fiilden türemişlerdir. Ancak bu fiil üzerinde, sarf ilmi açısından birtakım i’laller gerçekleşmiş ve mâzisi حَجَّ (hacce) müzârîsi ise يَحْجُجُ (yehuccu) olmuştur.³⁷⁷ Dolayısıyla daha önce “lubb”, “zinne” ve “şuhh” kelimelerinde değindiğimiz gibi bu fiil de muzâf bir fiildir.

حَجَّ (hacc) ve ilk harfin harekesinin kesra olmasıyla حِجَّ (hicce) kelimeleri mutlak olarak “kastetmek, yönelmek”; özel anlamıyla ise Mekke’ye olan kutsal yönelme/ziyaret ve orada yapılacak hac ibadeti demektir.³⁷⁸ Bu bağlamda Kâbe’yi ziyaret edip belli başlı farz ve sünnetleri özel vakitlerde uygulayan kişiye ıstılâhî olarak toplumumuzda “hacı”, Araplar arasında ise حَاجٌّ (hâcc) veya حَجَّجٌ (hacîc) denir.³⁷⁹ Ancak dil bilginlerinin genel kabulüne göre “hâcc” kavramı Kâbe’ye yapılan ziyareti ifade ederken “hicc” bir yıl içerisinde yapılan işleri ifade eder.³⁸⁰ Bu itibarla aynı kök harfleri barındıran, çoğulu حَجَّجٌ (hicec) şeklinde gelen حِجَّةٌ (hicce) kavramının “yıl” anlamında kullanımının sebeplerinden birisi budur diyebiliriz.³⁸¹ Bir diğer alâka ise haccın yılda yalnızca bir defa yapılabilir olmasıdır. Bu bağlamda, yılın içinde hac bulunduğu için “hicce” olarak adlandırıldığı kabul edilmektedir.³⁸²

³⁷⁴ el-Kehf 18/108.

³⁷⁵ el-İsrâ 17/56, 77; Fâtır 35/45.

³⁷⁶ en-Nisâ 4/98.

³⁷⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, “h-c-c”, 5/459.

³⁷⁸ İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyisi’l-Luḡa*, “h-c-c”, 221; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “h-c-c”, 2/226.

³⁷⁹ İbn Fâris, *Mucmelü’l-Luḡa*, “h-c-c”, 201.

³⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “h-c-c”, 2/227.

³⁸¹ İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-Muḥîtu’l-A‘zam*, “h-c-c”, 1421/2000, 2/482.

³⁸² İbn Fâris, *Mu‘cemü Meḳâyisi’l-Luḡa*, “h-c-c”, 2/31.

Diğer yandan aynı kök harflere sahip olan حُجَّة (hüccet): “iki zıt durumdan birinin doğruluğunu ortaya koymaya kastedip yönelmek, delil”; مُحَاجَّة (muhâcce): “bir konu üzerinde uzun süre tartışmak” demektir.³⁸³

Son olarak “h-c-c” köklü kelime türlerinin Kur’an’daki kullanım sayıları ve mânaları şöyledir: bu kelimelerden *ziyaret için yola koyuldu*, *haccetti* anlamındaki حَجَّ (hacce) fiili 1³⁸⁴; *münakaşa etti, tartıştı* anlamındaki حَاجَّ (hâcce) fiili 12³⁸⁵; yine aynı anlamdaki تَحَاجَّ (tehâcce) fiili 1³⁸⁶; *hacı* anlamındaki حَاجَّ (hâcc) 1³⁸⁷; *ziyaret için yola koyulmak* anlamındaki حَجَّ (hicc) kelimesi 1³⁸⁸; yine aynı anlamı taşıyan حَجَّ (hacc) kelimesi 9³⁸⁹; *kuvvetli delil* anlamındaki حُجَّة (hüccet) kelimesi 7³⁹⁰; *yollar* anlamındaki حَجَجَّ (hicec) kelimesi ise 1³⁹¹ defa kullanılmıştır.

5.5. Kelimelerin Etimolojik Mânalarının Bazı Meâllerde Mukâyeseli Değerlendirmesi

Bu bölümde üzerinde durulup klasik sözlüklerden temel mânalarına ulaşılan kelimelerin tercih ettiğimiz meâllerde ikişer örnek âyet çerçevesinde nasıl tercüme edildiği, araştırma neticesinde elde edilen anlamların ne derece yansıtıldığı, kelimelerin varsa ıstılâhî anlamlarının ne olduğuna değinilecektir.

5.5.1. عَامٌ/أَمٌ

Ankebût Sûresi 14. Âyet

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ.

³⁸³ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, 219.

³⁸⁴ el-Bakara 2/158.

³⁸⁵ el-Bakara 2/76, 139, 258; Âl-i İmrân 3/20, 61, 65, 66, 73, 80; eş-Şûrâ 42/16.

³⁸⁶ el-Mü'min 40/47.

³⁸⁷ et-Tevbe 9/19.

³⁸⁸ Âl-i İmrân 3/97.

³⁸⁹ el-Bakara 2/189, 196, 197; et-Tevbe 9/3; el-Hac 22/27.

³⁹⁰ el-Bakara 2/150; en-Nisâ 4/165; el-En'âm 6/83, 149; eş-Şûrâ 42/15, 16; el-Câsiye 45/25.

³⁹¹ el-Kasas 28/27.

*Andolsun, biz, Nûh’u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulûmlerini sürdürürlerken tufan kendilerini yakalayiverdi.*³⁹²

*Andolsun ki biz Nûh’u kavmine (peygamber olarak) göndermişizdir de O, aralarında elli yılı müstesna olmak üzere, bin sene kalmıştır. Nihayet onlar zulûmde devam edip dururlarken kendilerini tufan yakalayivermiştir.*³⁹³

*Biz vaktiyle Nûh’u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. Nuh [o devirdeki takvime göre] dokuz yüz elli yıl kavminin arasında kaldı. Sonunda o kavim Allah’a ortak koşup dururken müthiş bir tufanla helâk olup gitti.*³⁹⁴

Yûsuf Sûresi 47, 48, 49. Âyerler

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سَبِيلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْرِضُونَ.

Yûsuf dedi ki: “Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. Sonra bunun ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yıl gelecek. O zaman (bol rızka kavuşup) sıra ve yağ sıkacaklar.”³⁹⁵

(Yûsuf) dedi: “Yedi sene adetiniz vech ile ekin ekin. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç olmak üzere biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak (yıl) gelecek, (tohumluk için) saklayacağınızdan az bir miktar hariç olmak üzere önceden biriktirdiklerinizi yiyip götürecektir. Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki insanlar onda (yani o zaman) yağmura kavuşturulacak ve o anda sıkıp sağıacaklar”³⁹⁶

Yûsuf rüyayı şöyle yorumladı: “Yedi sene boyunca her zamanki gibi ekip biçin. Ancak bu bolluk döneminde tarlalardan kaldırdığınız hasadı yiyecek ihtiyacınızı karşılayacak miktar hariç depolayın. Çünkü ilk yedi yılın ardından yedi yıl sürecek bir kıtlık dönemi gelecek ve daha önceden bu dönem için sakladığınız tüm mahsulü size

³⁹² Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 437.

³⁹³ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2/341.

³⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 448.

³⁹⁵ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 259.

³⁹⁶ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/517.

tükettirmek suretiyle silip süpürecek. O kadar ki elinizde çok az bir miktarda tohumluktan başka mahsul kalmayacak. Bu yedi yıllık kıtlık döneminin ardından bol yağışlı bir yıl gelecek ve o yıl insanlar bolluk ve bereket içinde sıkıp sağacaklar.”³⁹⁷

Daha önce “âm” kelimesinin 365 günlük tam bir yılı değil de genellikle sadece senenin bir bölümünü ya da diğer bir deyişle tamamlanmamış yılı ifade etmek için kullanılan bir kelime olduğunu belirtmiştik. Şimdi ise araştırmalarımız sonucu elde ettiğimiz bu ince ayrıntının mukâyeseye tâbi tuttuğumuz âyet meallerine ne şekilde yansıtıldığı ve ne şekilde yansıtılması gerektiği üzerinde duracağız.

İlk olarak sunduğumuz Ankebût Sûresi 14. âyete bakacak olursak, Allah Teâlâ bu âyette Hz. Nûh’un kavmine peygamber olarak gönderilişinden sonra O’nun uyarmakla vazifeli olduğu kavmi arasında ne kadar süre kaldığı bilgisini veriyor. Ancak bu bilgi verilirken net bir şekilde “950 yıl” denilmeyip ilk olarak güneşin dünya etrafındaki tam bir dönüşünü ifade eden “sene” kelimesi kullanılmak suretiyle أَلْفَ سَنَةٍ (bin yıl) deniliyor. Bunun hemen akabinde bu bin yıldan 50 yıl istisna ediliyor ve hariç tutulan bu müddet “sene” kelimesinin aksine tamamlanmamış veya içinde bulunulan yılı belirtmek için kullanılan “âm” kelimesi ile dile getirilip إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا (50 yıl müstesna) deniliyor. Elbette ki 1000 yıldan 50 yılın eksik oluşunun, öncesinde kullanılan “sene” kelimesi ile değil de “âm” kelimesiyle ifade edilmesi bir ayrıntıyı belirtmek için olmalıdır. Bu ayrıntıda incelemelerimiz sonucu bizde baskın gelen kanaate göre “âm” kelimesinin tamamlanmamış bir yıl için kullanılagelişidir. Bu bağlamda “50 âm” tamı tamına 50 yıl şeklinde değil, 49 küsur yıl şeklinde anlaşılacaktır. Bu da Hz. Nûh’un peygamberlik vazifesini kavmi arasında 950 yıldan fazla 951 yıldan az yaptığı anlamına gelmektedir.

İkinci olarak ele aldığımız Yûsuf Sûresi 47, 48, 49. âyerlerde ise Hz. Yûsuf’un, Firavunun rüyasını te’vil ettikten sonra onlara verdiği tavsiyeler anlatılıyor. 47. âyette Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz denilirken buradaki yıl için “sene” kelimesi kullanılıyor. 48. âyette geçen سَبْعَ شِدَادٍ (şiddetli 7) ifadesi de aslında “sene” kelimesini içermektedir. Hem içerisinde “sene” kelimesini barındıran 47. âyete atfedilmesi hem de “sene” kelimesinin şiddetli ve kurak yılları ifade etmek için kullanılması bunu destekleyen metaforlardır. Bu bağlamda her iki yedi yıllık zaman diliminin de “sene”

³⁹⁷ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 279.

kelimesiyle ifade edilmesi, tam 14 yıl olması demektir. 49. âyette ise yıl kavramı ilk iki âyetin aksine “âm” kelimesiyle dile getiriliyor. Bu, 14 tam sene bitip 15. yıla girildiğini, o yıl içerisinde yapılacakları bildiriyor. Yani mevzu bahis olan kıtlık 15. yılın içinde herhangi bir zamanda bitecektir. Zaten son âyette geçip “içinde” anlamına gelen harf-i cerrden de bunu anlamak mümkündür.

Sonuç olarak farklı meâllerden aldığımız tercümelerin hiçbirisi bu ayrıntıya dikkat çekmemiştir diyebiliriz. Ankebût Sûresinde geçen mezkûr âyetin konumuzu teşkil eden kısmı ise Diyanet İşleri Başkanlığı’na ait olan meâlde ve Mustafa Öztürk’ün kaleme aldığı meâlde istisna belirtilmeden “950 yıl” olarak aktarılmış; Hasan Basri Çantay ise istisnayı belirterek elli yılı müstesna olmak üzere, bin sene demiştir. Fakat “âm” kelimesinin ifade ettiği anlam ne meâlin içinde ne de dipnot, parantez gibi yollarla belirtilmemiştir. Aynı durum Yûsuf Sûresindeki âyet için de söz konusudur.

5.5.2. Sene/سنة

Secde Sûresi 5. Âyet

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ.

*Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O’na yükselir.*³⁹⁸

*Gökten yere kadar her işi O tedbir eder. Sonra (o iş) sizin sayageldiğinizce bin sene miktarında olan bir günde yine O’na yükselir.*³⁹⁹

*Gökten yere bütün kâinatta olup biten her şeyi belirleyen ve düzenleyen O’dur. Olup biten her şey bir günde/bir anda O’na ulaşır ki o bir gün/bir an sizin hesabınıza göre bin/binlerce yıl sürebilecek bir zamandır.*⁴⁰⁰

A’râf Sûresi 130. Âyet

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ.

*Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık.*⁴⁰¹

³⁹⁸ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 458.

³⁹⁹ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2/378.

⁴⁰⁰ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 466.

⁴⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 180.

*Andolsun ki biz Firavun hanedanını, düşünüp ibret alsınlar diye, yıllarca kuraklıkla, mahsullerin kıtlığıyla tutup sıktık.*⁴⁰²

*Andolsun ki biz akıllarını başlarına alırlar diye Firavun ve hanedanını yıllar yılı kuraklık ve kıtlık felaketiyle boğuşmaya mahkûm ettik.*⁴⁰³

Daha önce zikri geçtiği üzere “sene” kelimesi “âm” kelimesinin aksine başından sonuna tam bir yılı ifade eden ve bunun yanında da kıtlık ve kuraklık anlamlarını da içerisinde barındıran bir kelimedir. Yukarıda ele alınan Secde Sûresi 5. âyete bu bağlamda bakacak olursak âyette tüm işlerin, süresi insanların hesaplamasıyla bin yıl eden bir günde Allah’a yükseldiğinden bahsedilmektedir. “Bin yıl” ifadesinin اَلْفَ سَنَةٍ şeklinde “sene” kelimesi kullanılarak ifade edilmesi bu bin yılın başından sonuna ne eksik ne fazla olduğunu beyan içindir. Kaldı ki âyette geçen “sizin hesabınıza/saymanıza göre” tabiri de bunu desteklemektedir. Ancak âyete verilen mânalar gözlemlendiğinde meâllerin hiçbirinde “tam” ifadesine yer verilmemiş olduğuna rastlanmaktadır. Ayrıca Mustafa Öztürk, buradaki bin yılı kesretten kinaye olarak düşünmüş ve bin yıl yanında “binlerce yıl” ifadesini şerh düşmüştür. Halbuki yaptığımız inceleme ve açıklamalar ışığında “tam bin yıl” denmesi kaçınılmaz olmalıdır.

A’râf Sûresi 130. Âyete gelecek olursak, burada geçen “sinîn” kelimesi “sene” kelimesinin çoğul vezni olup kıtlık/kuraklık anlamındadır. Meâllerin tümü bu anlamı korumuş ve yansıtmışlardır.

5.5.3. Havl/Havâ

Bakara Sûresi 233. Âyet

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.

⁴⁰² Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/349.

⁴⁰³ Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 200.

-Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah 'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.⁴⁰⁴

Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir. Onların (annelerin) ma'ruf vech ile yiyeceği, giyeceği; çocuk kendisinin olan (babaya) aittir. Kimse takatinden ziyadesiyle mükellef tutulmaz. Ne bir anne çocuğu yüzünden ne de bir çocuk kendisinin olan (bir baba) çocuğu sebebiyle zarara sokulmasın. Mirasçıya düşen (vazife) de bunun gibidir. Eğer (ana ve baba) aralarında rıza ve müşavere ile (anlaşarak çocuğu iki sene dolmadan) memeden kesmeyi arzu ederlerse ikisinin üzerine de vebal yoktur. Çocuklarınızı (başkalarına) emzirtmek isterseniz meşru surette verdiğiniz (emzirme ücretini) teslim etmek (ödemek) şartıyla yine uhdenize vebal yoktur. Allah 'tan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir.⁴⁰⁵

Baba, çocuğunun tam olarak emzirilmesini istiyorsa, boşanmış durumdaki anneler [vicdani bir görev olarak] çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Emzirme süresince ana ve çocuğun yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını örfe uygun şekilde karşılamak babaya aittir. Şüphesiz bu çok ağır bir yükümlülük değildir. Kaldı ki hiç kimseye gücünü aşan bir sorumluluk yüklenmez. Şu hâlde, dünyaya getirdikleri çocukla ilgili olarak ne baba üstüne düşen nafaka yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınıp anne sıkıntıya sokulmalı, ne de anne kendi çocuğunu emzirmekten kaçınıp baba sıkıntıya sokulmalıdır. Şayet çocuğun emzirilme süresi içinde baba ölürse nafaka temin görevi onun mirasçılara düşer. Anne-baba karşılıklı konuşup anlaşarak iki yıldan önce çocuğun süttten kesilmesine karar verirlerse bunda kendileri açısından bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere vermek isterseniz, örfe uygun olarak

---

⁴⁰⁴ Kur'an-ı Kerim Meâli, 2011, 46.

⁴⁰⁵ Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/87.

ücretini verdiğiniz takdirde bunda da sizin için sakıncalı bir durum yoktur. Allah'ın emir ve yasakları konusunda duyarlı davranın. Zira Allah yaptığınız her şeyi görür.⁴⁰⁶

Bakara Sûresi 240. Âyet

وَالَّذِينَ يَتُوفُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.⁴⁰⁷

Sizden zevceler(ini geride) bırakıp ölecek olanlar eşlerinin (kendi evlerinden) çıkarılmayarak yılına kadar faydalanmasını (bakılmasını) vasiyet etsinler. Bunun üzerine onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa artık onların bizzat yaptıkları meşru işlerden dolayı size mesuliyet yoktur. Allah (emir ve yasaklarına muhalefet ve ilahi hududunu tecavüz edenlerden intikam almakta) mutlak galiptir, (teşride ve hükümleri açıklamada da) yüce hikmet sahibidir.⁴⁰⁸

Kocalar [ölüm gelip çatmadan önce] karıları için, kapı dışarı atılmamalarını, bir yıl evlerinde oturabilmelerini ve nafakalarının karşılanmasını vasiyet etsinler. Ama olur da dul kalan eşler kendi arzularıyla evi terk ederse, bu durumda onların kendilerine yeni bir hayat kurmak üzere attıkları/ atacakları örfe uygun, meşru bir adımın sizi [ölenin yakınlarını] ilgilendiren ve sorumluluk sahibi kılan bir tarafı yoktur. [Bilin ki] Allah üstün kudret sahibidir; her şeyi yerli yerince yapıp edendir.⁴⁰⁹

Yıl anlamına gelip meâllerden mukâyesesini yapacağımız üçüncü kelime ise “havl” kelimesidir. Daha önce bu kelimenin “hareket etme, durum değiştirme, araya girme vb.” anlamları bünyesinde barındırdığına değinmiştik. Ayrıca yine zikri geçtiği üzere bu kelime tıpkı “sene” gibi güneşin dünya etrafındaki tam bir dönüşü olan 365 günlük zaman dilimini ifade etmekle beraber ekseriyetle herhangi bir şeyin üzerinden geçen bir yılı tanımlamak için kullanılır. Örneğin evli olan bir çiftte “kaç yıldır

⁴⁰⁶ Kur'an-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 73.

⁴⁰⁷ Kur'an-ı Kerîm Meâli, 2011, 48.

⁴⁰⁸ Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 1/90-91.

⁴⁰⁹ Kur'an-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 74.

evlisiniz?” dense verecekleri cevap için “havl” kelimesinden istifade etmeleri gerekir. Çünkü burada bahse konu olan yıl evliliğin üzerinden geçen yıldır. Bunun da diğerlerinin aksine “havl” ile dile getirilmesi yaygındır.

Bu doğrultuda Bakara Sûresinde bulunan her iki âyette de “havl” kelimesi, değişime açık olan herhangi bir şeyin üzerinden geçen tam bir yılı ifade etmektedir. O halde meâllerde bakacağımız üç şey vardır. İlki bu kelimenin tam bir yıl şeklinde tercüme edilip edilmediği; ikincisi, yılın üzerinden geçtiği şeye dikkat çekilip çekilmediği; üçüncüsü ise kelimenin ifade ettiği değişimin vurgulanıp vurgulanmadığı.

233. âyette meâllerin tümü bu zaman diliminin tam bir yıl olduğunu belirtmiştir. Ancak hiçbirinde bu iki yılın, çocuk üzerinden geçtiğine ve çocukta meydana gelen fiziksel ve duygusal değişime vurgu yoktur. Oysaki çocuk emzirme için özellikle bu kelimenin tercih edilme sebebinin, kelimenin kökeninde barındırdığı değişim dönüşüm mânası olduğu açıktır. Nitekim çocukta bu süre içerisinde bir gelişme ve değişme söz konusudur. Dolayısıyla özellikle Mustafa Öztürk meâlinde bu kısmın tercümesi “çocuk tam iki yaşına gelene kadar” şeklinde olabilir veya gerek bu ayrıntı gerekse de değişim dönüşüm anlamını kapsamına alması dipnot vb. araçlarla okuyucuya sunulabilirdi.

240. âyet ise kocaların ölmeleri durumunda eşleri için yapmaları gereken vasiyeti konu edinmektedir. Buna göre koca, ölmeden önce eşinin kocaya ait olan evde kalıp en fazla kocasının ölümü üzerinden tam bir yıl geçene dek istifade etmesini vasiyet edebilir. Aynı şekilde burada da yıl anlamı “havl” kelimesiyle ifade edilmiştir. Çünkü bu süre içerisinde dul kadının geçireceği psikolojik bir değişim veya yeni bir evliliğe hazırlanma adına psikolojik bir terapi dönemi söz konusudur. Ancak bu âyetteki yılın tam bir yıl olduğuna ve bahse konu değişime hiçbir meâl değinmemiş; yılın kocanın ölümü üzerinden geçtiğini ise sadece Diyanet İşleri Başkanlığı ve Hasan Basri Çantay “yılına kadar” ifadesine yer vererek meâllere yansıtmışlardır.

5.5.4. Hicec/حَجَج

Kasas Sûresi 27. Âyet

قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرْنِي ثَمَانِي حَجَجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ.

Şu'ayb, “Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımдан birisini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşaallah beni salih kimselerden bulacaksın.” dedi.⁴¹⁰

(O zat Mûsa'ya) dedi ki: “Ben iki kızımдан birini -sen bana sekiz yıl ecirlik etmek [ücretle çalışman] üzere- sana nikahlamayı arzu ediyorum. Eğer (hizmetini) on (yıl) a tamamlarsan o da kendinden. (Bununla beraber) arzu etmem ki sana zorluk çektireyim. İnşaallah beni salihlerden bulacaksın.”⁴¹¹

Kızların babası Mûsa'ya şu teklifte bulundu: “Benim yanımda sekiz yıl çalışmana karşılık seni kızlarımdan biriyle evlendirmek istiyorum. Çalışma süresini on yıla çıkaracak olursan bu bize ikramın olur. Yoksa [on yıl diye ısrar edip] seni zora sokmak istemem. İnşallah, benim sözünde duran iyi bir insan olduğumu göreceksin.”⁴¹²

“h-c-c” harflerini kendisinde barındıran “hicec” kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’in sadece mezkûr âyetinde “yıl” anlamında kullanılmıştır. Daha evvelde belirttiğimiz gibi “hacc” kelimesi aslında “yönelmek, kastetmek, hac yapmak” demektir ve bu anlamlardan farklı olarak “yıl” mânasında da kullanılır.

Meâller bağlamında mukâyeseye tâbi tuttuğumuz âyette, “yıl” anlamını ifade etmesi için “sene, âm ve havl” kelimelerinin kullanılmayıp “hicec” kelimesine yer verilmesinin elbette birtakım hikmetleri vardır. İşte bu hikmetlerden ilki, bu kelimenin yıl içerisinde yapılan işlere atfen zamanla yıl anlamında kullanılmış olmasıdır. Şayet âyeti bu açıdan değerlendirecek olursak Hz. Şuayb ile Hz. Mûsa arasında yapılan ve süresi “hicec” kelimesiyle 8 yıl olarak belirlenen anlaşmanın konusu bir işi yapmaktır. Dolayısıyla diğer müteradif kelimelerin aksine “hicec” kelimesi tercih edilmiş olabilir. Diğer yandan buradaki süre, belirlenmiş olan nikah olayını kastedip amaçlayarak

⁴¹⁰ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011, 428.

⁴¹¹ Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2/323.

⁴¹² Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, 439.

belirlenmiştir. Zira kelimenin kökeninde bir yönelme/kastetme anlamı vardır. Bir başka hikmet ise ibadet olarak yapılan hac yılda sadece bir defa olunca sürenin bitimi 8 hac mevsiminin geçmesi olarak belirlenmiş olabilir. Nitekim ülkemizde de özellikle tüccarlar arasında hac mevsimi vâdeli alışverişlerde süre olarak tayin edilmektedir. Ancak şu kadar var ki ülkemizde bu süre, “hacc” kelimesinden ziyade, hac ibadetine bağlı olan “kurban” kavramı ile dile getirilip “kurbana kadar vadeyle satıyorum” tarzında ifade edilir.

Meâllerde bu kelimeye verilen anlamlara baktığımızda, mukâyeseye tâbi tuttuğumuz meâllerin üçünde de âyetin bu kısmının “sekiz yıl” olarak tercümelere yansıtılmış olduğunu görmekteyiz. Tabi ki de yıl olarak çevirmek yanlıştır diyemeyiz. Fakat Kur’an’ın mûciz bir kelâm olduğunu, kelimelerin rastgele tercih edilmediğini meâller vasıtasıyla okurlara ulaştırmak önemlidir ve ancak böyle olunca âyetteki îcaz maksadı hâsıl olacaktır.

6. SONUÇ

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de “yük” anlamına gelen *Vizr, Isr, Sikal, Haml/Himl*, “helâk/yıkım” anlamına gelen *Bevâr, Tedmîr, Tebâr/Tetbîr*, “akıl” anlamına gelen *Akl, Lübb, Fuâd*, “cimrilik” anlamına gelen *Zinne, Buhl, Şuhh*, ve “yıl” anlamına gelen *Âm, Sene, Havl, Hicec* kelimeleri ele almıştır. Bu kelimeler, sadece dilsel anlamları açısından değil; teolojik, ahlâkî ve kültürel bağlamlarda taşıdığı derin anlamlar bakımından da önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışma, bu kelimelerin anlamsal olarak nasıl bir evrim geçirdiğini, ilk dönem sözlüklerinde ve cahiliye dönemi şiirlerinde nasıl kullanıldığını ortaya koymuş ve Kur'an'da bu kelimelere yüklenen yeni anlamları gün yüzüne çıkarmıştır. Aynı zamanda, bu kelimelerin Kur'an bağlamında kazandığı ıstılahî anlamlarda araştırılıp belirtilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, dilsel anlamların ötesinde, kelimelere ilahi mesajı aktarmak için yeni anlamlar yükleyerek onları derinleştirmiştir. Bu bağlamda, çalışmamızda her kelimenin hem tarihsel hem de semantik açıdan nasıl bir dönüşüm geçirdiği gözler önüne serilmiştir. Ayrıca, Kur'an'da bulunan söz konusu bu kelimelerin anlamlarının, çeşitli meâllerde doğru bir şekilde yansıtılıp yansıtılmadığı konusunda yapılan karşılaştırmalar meâllerin, anlam farklılıklarını ve Kur'ân'ın mesajını tam olarak yansıtmasının mümkün olmayacağını ortaya koymuştur. Haliyle Kur'an kelimelerinin her zaman yerli yerince ve bir hikmete binâen kullanıldığına dair icâzın meallerde okuyucuya sunulmadığı müşahade edilmiştir.

Yapılan araştırma ve karşılaştırmalar sonucunda örnek olarak tercih edilen âyetlerde yer alan ilgili kelimeleri bazı meâllerin etimolojik anlamını yansıtacak tarzda tercüme ettiği ancak çoğu zaman kelimelerin aynı anlamdaki diğer kelimelere öncelenmesine sebep olan ince ve önemli ayrıntıların gözetilmediği müşâhede edilmiştir.

Mesela “tedmîr” kelimesi sadece bir veya birkaç şahsın yok edilip zarara uğratılmasından ziyade bütün bir toplumun kökünün kazınmasını, tamamen yok edilmesini ifade eden, ansızın ve fark edilmeksizin gelen helâk anlamını bünyesinde barındıran aynı zamanda hayırsız, kendisinden hayır beklenmeyen gibi mânaları taşıyan bir kelimedir. Bu kelime, Mûsâ (as) ve Hârûn'nun (as) kendilerini uyarmak

üzere gönderildikleri Firavun ve avanesiyle alakalı olup onların helâk edildiğini haber veren Furkân Sûresi 36. âyette yer almaktadır. Ancak mukâyeseye tabi tuttuğumuz Diyanet İşleri Başkanlığına ait olan *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Hasan Basri Çantay’ın ele aldığı *Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* adlı meâl ve son olarak da Prof. Dr. Mustafa Öztürk’ün üzerinde çalıştığı *Kur’ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri* adlı meâl incelenmiş ve bu meâllerin üçününde kelimenin etimolojik anlamı itibarıyla barındırdığı anlamlardan sadece toplu bir yok edilişe vurgu yaptıkları fakat bu yok edilişin ansızın cereyan ettiğini gözetmedikleri gözlemlenmiştir.

Benzer şekilde aklın en seçkin hali olarak, sadece düşünce üreten bir mekanizma değil, hikmet ve arınmışlıkla bağlantılı bir idrak kapasitesini ifade eden “lubb” kelimesi, incelenmek üzere ele alınan Bakara Sûresi 197 ve Sâd Sûresi 29. âyetlerde “ulu’l-elbâb” (lubb sahipleri) şeklinde yer almaktadır. Elde edilen bilgiler ışığında Kur’an’da ve hususen bu âyetlerde geçen “ulu’l-elbâb” tabiri, derin gerçeklikleri ancak saf akıllara sahip olanların kavrayabileceğine işaret eder. Kısaca “lubb”, her aklın ulaştığı değil, temiz idraklerin varabildiği bir farkındalık düzeyidir. Bu sebeple âyetlerdeki “ulu’l-elbâb” ifadesi, hikmetli ve arınmış zihinlere atıfta bulunur. Bu minvalde, yapılan tercüme ve ilgili kelimeye verilen anlamlar açısından en doğru anlamlandırmaların “aklı selim, kâmil akıl, temiz akıl” şeklinde yapılan tercümelerde olacağı açıktır. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde Diyanet İşleri Başkanlığına ait olan *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*’nin kelimeye yüzeysel olarak sadece “akıl” dediği; diğer iki meâlin ise etimolojik anlamı gözetip en uygun olacağını düşündüğümüz tabirleri kullandığı sonucuna varılmıştır.

Başka bir örnek olarak “zınne” kelimesi de zikredilebilir. Bahse konu olan bu kelime “cimrilik” demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu anlamda kullanılan “buhl” ve “şuhh” kelimeleri de vardır. Fakat bu kelimelerin her biri, birbirinden farklı cimrilikleri ifade ederler. “Buhl”, sadece mal konusunda yapılan; “şuhh”, içerisinde haset barındıran; “zınne” ise kıymetli ve önemli bir şey konusunda yapılan cimriliği dile getirmek için kullanılır. Zınne kelimesi Kur’an’da sadece Tekvîr Sûresi 24. âyette karşımıza çıkmaktadır. Bu âyette Allah Teâlâ, Peygamberinin hayat kaynağı olan vahye dair cimri olmadığını ifade etmektedir. Nitekim vahiy insan için gerek dünya gerekse âhiret hayatına dair en kıymetli şeydir. Ancak yapılan araştırma ve incelemeler sonucu kıyaslamaya tabi tuttuğumuz meâllerden hiçbirinin bu anlamı tercüme tam

olarak yansıtmadığı ve kelimedeki ince ayrıntıya dair dipnot da düşmediği ortaya çıkmıştır.

Kısaca bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'de müterâdif mâna verilen bazı kelimelerin etimolojik ve semantik açıdan derinlemesine bir incelemesini sunarak, metnin doğru anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamayı amaçlamıştır. Kur'an'ın zengin dil yapısı ve anlam çeşitliliği, doğru bir şekilde anlaşılmadığı takdirde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yanlış yorumlamalara yol açabilecektir. Bu nedenle, kelimelerin tarihsel ve semantik bağlamda doğru bir şekilde analiz edilmesi, Kur'an'ın evrensel mesajının daha sağlam bir şekilde aktarılmasına olanak sağlayacaktır. Çalışmamız, bu doğrultuda dilsel anlamların ötesinde, Kur'an'ın derinliğini ve evrenselliğini anlamamızda bir yol gösterici olmuştur.

Bu tür etimolojik ve semantik çalışmaların, Kur'an'a dair daha derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine katkı sunacağı ve İslâmî ilimlerin evriminde önemli bir yer tutacağı kanaatindeyiz. Ayrıca, bu çalışma, ilerleyen dönemlerde yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için bir temel teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Beydâvî, Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Omer el-Şîrâzî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. thk. Muhammed 'Abdurrahman el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî. *Şu'abu'l-Îmân*. thk. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî. *Şahîhu'l-Buhârî*. thk. Muştafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Bûşîrî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâ'îl b. Selîm b. Kâymâz b. 'Osmân el-Bûşîrî el-Kenânî eş-Şâfi'î. *Mişbâhu'z-Zucâce fî Zevâidi İbni Mâce*. thk. Muhammed el-Muntekâ el-Kişnâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye, 1403.
- Cevâlikî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü Tekmiletü İşlâhî mâ Tagleţu fîhi'l-'âmmeh*. ed. 'Abdu'l-Hafîz 'Alî Kârî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ceyl, 1996.
- Cürcânî, Ebû Bekr 'Abdülkâhir b. 'Abdirrahman b. Muhammed el-'Abdülkâhir. *el-Miftâh fî's-Şarf*. thk. 'Alî Tefîk el-Hamed. Beyrut: y.y., 1407/1987.
- Çağrıçı, Prof. Dr. Mustafa v.d. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 3. Basım, 2007.
- Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. çev. Hasan Basri Çantay. 3 Cilt. İstanbul: Risale Basım Yayın Ltd. Şt., 1957.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Delhi: el-Matba'atu'l-Enşâriyye, 1323.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdullâh. *el-Furûku'l-Lugaviyye*. Kahire: y.y., ts.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğâ ve Şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atţâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Ebu'l-Müstehil el-Kumeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî. *Dîvânu'l-Kumeyt*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2000.

- Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.d. Mısır: y.y., ts.
- Ferrâ', Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.d. Mısır: y.y., ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muḥammed b. Ya'kûb b. Muḥammed. *el-Kāmûsü'l-Muḥîṭ*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 2005.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, 12. Basım, 2011.
- Ḥalîl b. Aḥmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Ḥaṭṭâbî, Ebû Suleymân Ḥamd b. Muḥammed b. İbrâhîm b. el-Ḥaṭṭâb el-Bustî. *Ġarîbu'l-Ḥadîṣ*. thk. 'Abdulkerîm İbrâhîm el-'Azbâvî. 3 Cilt. Dımaşk: y.y., 1402/1982.
- Haylamaz, Reşit. *Kur'an'da Akıl*. Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheratu'l-Luġa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Fâris, Ebû'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Fâris el-Ḳazvînî. *Mucmelü'l-Luġa*. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.
- İbn Fâris, Ebû'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Fâris el-Ḳazvînî. *Mu'cemü Meḳâyîsi'l-Luġa*. thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Ḥacer el-'Asḳalânî, Ebu'l-Faḫr Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî. *el-Meṭâlibu'l-'Âliye*. 19 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- İbn Ḥıbbân, Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥıbbân el-Bustî. *es-Şaḥîḥ*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 18 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru 'İḥyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Faḫr Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.
- İbn Sîde, Ebû el-Ḥasen 'Alî b. İsmâ'îl b. Sîde el-Mursî. *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭu'l-'Azam*. thk. 'Abdulḥamîd Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1421/2000.

- İbn Sîde, Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmâ'il b. Sîde el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-Muhtû'l-A'zam*. thk. 'Abdulfettâh es-Seyyid Selîm - Fayşal el-Hafeyân. 12 Cilt. Kahire: Ma'hedi'l-Mahtûâtî'l-'Arabiyye, 1424/2003.
- İbn Ya'îş, Ebû'l-Bekâ' Ya'îş b. 'Alî el-Halebî. *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemahşerî*. thk. İmîl Bedî' Ya'kûb. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1422/2001.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Mu'cemu's-Şuyûh*. thk. Vefâ' Taqiyuddîn. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 1421/2000.
- İbnu'l-Eşîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîş ve'l-Eşer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muhammed eṭ-Ṭanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbrâhîm İbn. Herme. *Dîvânu İbrâhîm ibn Herme*. Bağdad: Mektebetu'l-Endülüs, 1969.
- Kelleci, Aysun. *Kur'an'da Akıl ve Tezahürleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Lukkî, Ahmed b. el-Kâsım b. Keşîr el-Mısrî. *Nuşatu Nebî b. Şerî el-Eşca'î*. thk. Hallâf Maḥmûd 'Abdussemî'. Beyrut: y.y., 2002.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Fergânî. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*. thk. Ṭallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, ts.
- Meymûn ibn. Kays. *Dîvânu'l-A'sâ'l-Kebîr*, ts.
- Muslim, Ebu'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Şaḥîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1374/1955.
- Muştafâvî, Âyetullâh Hasan b. Muhammed Raḥîm et-Tebrîzî. *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 14 Cilt. Tahran: İ'timâd, 1965.
- Nair, Ahmet. *Kur'an'da Cimrilik Kavramı*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Nişanyan Sözlük. "Bayır Ne Demek?" 22 Ağustos 2025
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/bay%C4%B1r>.
- Nişanyan Sözlük. "Dumûr Ne Demek?" 22 Ağustos 2025
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dumur>.
- Nişanyan Sözlük. "Siklet Ne Demek?" 22 Ağustos 2025
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/siklet>.

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri.* çev. Mustafa Öztürk.
Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Ġaribi'l-Kur'ân*. Dimeşk, Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şamiyye, ts.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḥrûddîn Muḥammed b. 'Omer b. Hüseyn. *Mefâtîḥu'l-Ġayb*.
Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *Dîvânu'l-Huṭây'e bi Rivâyeti ve Şerḥi İbn Sikkî*.
Beyrut-Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Süyûfî, Ebu'l-Faḫr Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Huḍayrî.
el-Câmi'u's-Şağîr ve Ziyâdetuhû. b.y.: y.y., ts.
- Şeybânî, Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr). *Dîvânu'l-Hansâ*.
Umman: Daru'l-Ammâr, 1988.
- Ṭaberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-'Evsaf*. thk. Ṭâriḳ b. 'İvâḍullâh b. Muḥammed - 'Abdulmuḥsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Ya'kûb, İmîl Bedî'. *el-Mu'cemu'l-Mufaşşaf fî Şevâhidi'l-Luġati'l-'Arabiyye*. 14 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1996.
- Zebîdî, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdurrezzâk. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*. thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemaḥşerî, Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an Ḥaḳâiki Ġavâmidî't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zemaḥşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr. *Esâsu'l-Belâġa*. thk. Muḥammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419/1998.
- 'Abdülkâhir el-Cürânî, Ebû Bekr 'Abdülkâhir b. 'Abdirrahman b. Muḥammed. *el-Miftâḥ fî's-Şarf*. thk. 'Alî Tefîḳ el-Ḥamed. Beyrut: y.y., 1407/1987.